

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**фахівців Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за результатами досліджень у 2022 р.**

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**фахівців Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за результатами досліджень у 2022 р.**

Електронне наукове видання

Харків
«Право»
2023

УДК 614:[342.7+351.773+343.34](477)''364''(061)

A57

Редакційна колегія:

*В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтєєва, Н. В. Нетеса, Л. М. Демидова,
Н. В. Глинська, В. В. Голіна, С. С. Шрамко*

*Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України
(протокол № 1 від 25 січня 2023 року)*

Альманах наукових праць фахівців Науково-дослідного інституту вивчення
A57 проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії право-
вих наук України за результатами досліджень у 2022 р. / редкол.: В. С. Батиргарєє-
єва, В. І. Борисов, Д. П. Євтєєва та ін. ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад.
В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2023. – 116 с.
ISBN 978-966-998-580-4

Відповідальність за достовірність даних несуть автори публікацій.

ISBN 978-966-998-580-4

© Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України, 2023

ЗМІСТ

Данильченко Ю. Б.	
<i>Система детермінації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в Україні</i>	<i>5</i>
Калініна А. В., Шрамко С. С.	
<i>Наукове розроблення проблеми запобігання автотранспортній злочинності: стан та перспективи.....</i>	<i>16</i>
Марочкін О. І.	
<i>Особливості використання електронних доказів у кримінальному провадженні.....</i>	<i>24</i>
Москвич Л. М.	
<i>Електронне (цифрове) правосуддя: проблеми розуміння змісту.....</i>	<i>32</i>
Москвич Л. М.	
<i>Використання цифрових технологій у правосудді при прогнозуванні суті судових рішень та їх наслідків.....</i>	<i>40</i>
Назаров І. В.	
<i>Проблеми нормативного регулювання незалежності суддів в Україні</i>	<i>51</i>
Назаров І. В.	
<i>Проблеми нормативного регулювання незалежності суддів в Україні</i>	<i>60</i>
Пашковський М. І.	
<i>Документування міжнародних злочинів неурядовими організаціями і використання отриманої цифрової інформації у кримінальних провадженнях за статтею 438 КК України</i>	<i>70</i>
Пашковський М. І.	
<i>Пріоритезація кримінальних проваджень за статтею 438 КК України: перспективи цифровізації.....</i>	<i>80</i>
Подкопасв С. В.	
<i>Тенденції цифрової трансформації організації та діяльності прокуратури України</i>	<i>92</i>

Подкопась С. В.

*Правові механізми цифровізації діяльності прокуратури
в Україні.....* 101

Попович О. С.

*Кримінально-правовий охорона національної безпеки України
від терористичних загроз.....* 108

Данильченко Юрій Броніславович,

доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН
України

СИСТЕМА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

У статті надано визначення системи детермінації правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, виділено низку її істотних ознак. До такої системи включено низку різних за характером груп детермінантів: соціально-психологічні; прорахунки державної політики у сфері БДР та експлуатації транспорту; недоліки правового забезпечення БДР; криміногенні чинники організаційно-управлінського характеру; корупційні ризики у сфері БДР. Обґрунтовано, що найбільш криміногенний вплив на стан БДР здійснює перша група детермінантів, яка зводиться до людського фактору. Наголошено, що кримінологічне дослідження детермінації таких правопорушень має виключне значення для розробки стратегії їх запобігання.

Ключові слова: детермінація, система детермінації, причини, умови, криміногенні чинники, безпека дорожнього руху, автотранспортні правопорушення.

Danylchenko Yu. B. The system of determination of offenses in the sphere of road traffic safety in Ukraine

The article provides a definition of the system of determination of offenses in the field of road safety, highlights a number of its essential features. Such a system includes a number of different groups of determinants: socio-psychological; miscalculations of state policy in the field of road safety and transport operation; shortcomings of the legal provision of road safety; criminogenic factors of an organizational and managerial nature; corruption risks in the field of road safety. It is substantiated that the first group of determinants, which is reduced to the human factor, exerts the most criminogenic influence on the state of road safety. It is emphasized that the criminological study of the determination of such offenses is of exceptional importance for the development of a strategy for their prevention.

¹ Примітка. Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

Key words: determination, system of determination, reasons, conditions, criminogenic factors, road safety, motor vehicle offenses.

Постановка проблеми. На соціальний організм та певні суспільні сфери впливає низка різних за характером та ступенем негативного впливу чинників. Це стосується й специфічної (за властивостями, складністю організації, залученістю різних суб'єктів, значенням для розвитку держави, потенційністю спричинення шкоди й збитків тощо) галузі безпеки дорожнього руху (далі – БДР) та експлуатації транспорту. Указана сфера є надзвичайно важливою для будь-якої сучасної держави, особливо України, у період загальної тенденції до мобільності громадян, умовності існування кордонів на європейських теренах, бурхливого розвитку туризму, постійного збільшення товарообігу між різними країнами, який забезпечується, у тому числі, й шляхом перевезення товарів автомобільним транспортом. Тому суспільство є дуже чутливим до тих або інших, особливо негативних, змін у галузі роботи транспорту та поведінки осіб, які ним управляють та/або користуються його послугами. Йдеться про правопорушення у сфері БДР.

Наслідки, які тягнуть останні, нерідко й справедливо називають «дорожньою війною», яка має свої причини та умови, а головне: жертв у виді осіб, які травмувалися і загинули через власну або чужу необережність, самовпевненість, легковажність та ін. Зокрема, за даними Департаменту патрульної поліції в Україні у 2022 р. під час ДТП (навіть попри війну) травмувалося 28,1 тис. та загинуло майже 2,8 тис. громадян [1]. Дорожньо-транспортна смертність й травматизм, за даними Світового банку, завдають істотних економічних збитків, які сягають станом на 2020 р. 2% ВВП нашої держави, що оцінюється майже у 70 млрд грн щороку [2].

У зв'язку із вищевикладеним є дуже важливим установити коло негативних соціальних обставин, які у свою чергу утворюють відповідну систему, що детермінують кримінальну й адміністративну протиправність у сфері БДР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні правові та кримінологічні питання автотранспортної правопорушуваності, включаючи проблему її детермінації, вивчали такі науковці, як: А. В. Бурбій, М. Ю. Веселов, Т. О. Гуржій, Н. В. Давидова, Є. П. Калугин, Ю. С. Коллер, О. В. Константний, В. А. Мисливий, О. В. Острогляд, В. І. Павликівський, І. І. Риндюк, М. М. Рудик, А. О. Собакарь, К. В. Юртаєва та ін.

Активно проблему БДР досліджують фахівці відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Голівкін, А. В. Калініна, М. С. Кисельова, М. Г. Колодяжний, О. В. Новіков, С. В. Панова, І. О. Христич, С. С. Шрамко.

Водночас наукову проблему, що пропонується для ґрунтовного кримінологічного аналізу, розглянуто на науковому рівні, з одного боку, переважно під кримінально- й адміністративно-правовим кутом зору, а, з другого, – до повномасштабного військового вторгнення в Україну. Воно істотно змінило існуючу соціально-правову дійсність у нашій державі та, як результат, трансформувало відносно стабільну систему детермінації правопорушень у сфері БДР.

Мета статті – визначення ознак сучасної системи детермінації правопорушень у сфері БДР та виділення їх основних детермінантів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтуючись на найбільш поширеному у кримінологічній науці підході щодо детермінації та її структури [3, с. 186–197], під системою детермінації кримінальної й адміністративної протиправності у сфері БДР розуміється сукупність причин, які породжують протиправну поведінку з боку учасників дорожнього руху, та умов у виді різноманітних недоліків в організації діяльності багатьох суб'єктів, існування інших несприятливих соціальних явищ та процесів, що сприяють настанню суспільно небезпечних й небажаних соціальних наслідків, які стають результатом дорожньо-транспортної смертності, травматизму, а також інших негативних наслідків матеріального та психологічного характеру.

Анонсована система має низку істотних ознак та характерних властивостей:

- обмежується сферою БДР та експлуатації транспорту в Україні;
- стосується безпосередньо автомобільного, а не інших видів транспорту (залізничного, річкового, морського, авіаційного);
- утворена сукупністю специфічних складових (криміногенних чинників) у виді суб'єктивних причин, які породжують відповідну суспільно небезпечну або суспільно шкідливу поведінку учасників дорожнього руху, та об'єктивних криміногенних умов соціальної дійсності;
- елементи такої системи мають відмінну природу, характер, негативну спрямованість й форму зовнішнього прояву;

– усі складові цієї системи перебувають у постійному соціальному взаємозв'язку й взаємозалежності, генетично зумовлених сферою відтворення;

– насиченість й концентрація такої системи відповідними детермінантами впливає на стан правопорушуваності у сфері БДР та складність її соціального управління тощо.

Однією із методологічних проблем системи детермінації правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту є визначення груп та видів її компонентів. Здійснення цієї наукової задачі пропонується з урахуванням результатів емпіричного та теоретичного дослідження окреслених питань. Звідси до основних груп системи детермінації таких правопорушень відносяться: соціально-психологічні детермінанти; прорахунки державної політики у сфері БДР та експлуатації транспорту; недоліки правового забезпечення БДР; криміногенні чинники організаційно-управлінського характеру; наявність корупційних ризиків у сфері БДР та ін.

Соціально-психологічні детермінанти вважаються ключовими у детермінуванні як кримінальних, так й адміністративних правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту. Загалом вони зводяться до так званого людського фактору. В. А. Мисливий справедливо називає його основним детермінуючим фактором деліктності у сфері БДР. Часто він є не лише проявом свідомого та грубого порушення приписів БДР, а й результатом недбалості, неухважності, невігластва та неналежних психофізіологічних якостей при керуванні транспортними засобами, що призводить до трагедій на дорогах [4]. В. В. Голіна та С. С. Шрамко, розвиваючи цю ідею, деталізують зміст людського фактора: соціально-демографічні, психофізичні особливості особистості основних учасників дорожнього руху, рівня їх правосвідомості, культури, ступеня ризикованості їх дій у конкретних дорожніх ситуаціях, мотивів порушення правил дорожнього руху, оцінки й сприйняття інформації про ситуацію та ін. [5].

Домінуючим у причинно-наслідковому ланцюгу ДТП є саме людський чинник (фактор), який має так чи інакше соціально-психологічну природу. Тобто, не спрощуючи, йдеться про свавілля свідомості та волі учасників дорожнього руху і насамперед водіїв та пішоходів. Під свавіллям розуміються як самочинні дії і схильність до них у разі нехтування заборон і приписів. Не виключається непрофесіоналізм і слабе знання правил дорожнього руху [6]. М. Г. Колодяжний указаному фактору (чин-

нику) відводить особливе (визначальне) місце у складній соціальній системі «учасники дорожнього руху – транспортні засоби – дороги». Адже, як наголошує учений, у більшості випадків саме від людського фактору, тобто поведінки водіїв, пішоходів, пасажирів у конкретних умовах місця і часу залежить настання ДТП і фатальних наслідків [7, с. 25]. Думки щодо фундаментального значення людського чинника у системі детермінації правопорушень у сфері БДР дотримуються не лише кримінологи, а й фахівці у галузі адміністративного права та адміністративної діяльності [8, с. 8].

На ключове значення людського фактору з огляду на детермінування правопорушень у сфері БДР наочно вказує офіційна статистична інформація Департаменту патрульної поліції України щодо структури ДТП за їх причинами. Зокрема, у 2022 р. 18 628 ДТП із загиблими та травмованими особами стали результатом таких діянь:

- перевищення безпечної швидкості – 7 561;
- порушення правил маневрування – 3 846;
- порушення правил проїзду перехресть – 1 467;
- порушення правил проїзду пішохідних переходів – 1 443;
- недотримання дистанції – 843;
- керування транспортним засобом у стані сп’яніння – 790;
- перехід пішоходів у невстановленому місці – 593;
- перевищення встановленої швидкості – 469;
- виїзд на смугу зустрічного руху – 418;
- інше – 1 198 [1].

Детальний аналіз структури обставин, які призвели до загибелі та/або травмування учасників дорожнього руху, дозволяє констатувати, що усі вони мають суб’єктивний характер. Тобто такі «причини» перебувають у площині деформованої свідомості різних учасників дорожнього руху (у більшості випадків водіїв) та сформованої іноді роками рішучості й готовності порушити правила та вимоги транспортної безпеки (рідше дорожньою обстановкою). Більше того, серед 28 виділених патрульною поліцією обставин, що призвели до загибелі/травмування учасників дорожнього руху, аж 27 є результатом неналежної поведінки з боку саме осіб, які управляють транспортним засобом. І лише одна обставина у виді порушення правил утримання доріг та вулиць відноситься до осіб, відповідальних за обслуговування дорожнього покриття. Хоча треба бути відвертими й свідомими того, що цей показник значно

занижений, виходячи із незадовільного стану доріг в Україні та їх у переважній більшості низької якості.

Прорахунки державної політики у сфері БДР та експлуатації транспорту також є вагомим групою умов, що сприяють поширенню та відтворенню правопорушень у сфері БДР в Україні. Заради об'єктивності необхідно зазначити, що проблема БДР за усі роки незалежності нашої держави не перебувала у фокусі уваги парламенту та профільних відомств. В українському суспільстві був і, чесно кажучи, продовжує існувати певний інформаційний вакуум навколо проблеми смертності й дорожньо-транспортного травматизму. Цю ситуацію додатково ускладнила війна, адже держава вимушена зосереджувати свою увагу і фінанси на проблемі національної безпеки і оборони. Тому питання БДР природним чином відійшли на другий або навіть десятий план реалізації існуючої державної політики.

На подібний стан справ впливає той факт, що в Україні досі не розроблено більш-менш об'єктивної методики оцінки тієї шкоди, що заподіюється від поширення правопорушень у сфері БДР як таких, а так само економічних збитків, що тягне загибель та травмування тисяч учасників дорожнього руху. На цій проблемі у спеціальній літературі ученими-кримінологами заслужено заострюється увага [9]. Необізнаність українського суспільства про колосальні соціальні негативні наслідки, що настають від поширення таких правопорушень (кримінальних та адміністративних), а також від загибелі та травмування громадян на дорогах призводить до того, що проблема дорожньо-транспортного травматизму й питання автотранспортної правопорушуваності незаслужено перебувають у тіні інших, іноді дрібніших за соціальною значущістю, проблем.

Окрім цього, вагомим недоліком державної політики, що розглядається, можна вважати невірно побудовану стратегію підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. Доказом цьому є ретельний аналіз чинної однойменної Стратегії, розрахованої до 2024 р. [10]. Попри включення до неї багатьох напрямів та заходів, спрямованих на зменшення дорожньо-транспортного травматизму та покращення ситуації на українських дорогах, все ж таки вона акцентує увагу на вирішенні цієї проблеми, у тому числі, шляхом посилення правової охорони суспільних відносин у сфері БДР. На практиці це відбувається здебільшого шляхом збільшення штрафів за окремі адміністративні правопорушення. Визнаючи важливість цього напрямку державної політики, все ж таки її реалі-

зація має включати й інші, не менш актуальні, заходи, що зарекомендували себе у розвинених країнах, які мають високий рівень БДР та експлуатації транспорту. Йдеться про такі напрями діяльності, як:

- поєднання жорсткого правозастосування щодо порушників правил дорожнього руху із сучасними методиками навчання майбутніх водіїв для отримання водійського посвідчення, а також прищеплення громадянам високої правової культури й правосвідомості аж з дитинства;

- реалізація комплексу просвітницьких програм для різних категорій учасників дорожнього руху;

- будівництво якісних доріг та розвинутої дорожньо-транспортної інфраструктури;

- виробництво й продаж сучасних та безпечних транспортних засобів;

- тотальна цифровізація сфери дорожнього руху, яка передбачає експлуатацію безпілотних автомобілів, оснащення транспортних засобів обладнанням, яке знижує ризик настання ДТП та травмування водія й пасажирів, будівництво «розумних» доріг;

- реалізація політики мікромобільності (скорочення питомої ваги автотранспорту з паралельним збільшенням залізничних перевезень та експлуатації велосипедів й легкого персонального електротранспорту);

- монтаж тисяч засобів автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху (перевищення швидкості, проїзд на заборонний сигнал світлофору) тощо.

Чинна державна політика у сфері БДР в Україні побудована, на жаль, таким чином, що патрульну поліцію невиправдано перетворено на основний суб'єкт реалізації цієї політики та правозастосування у цій галузі. Не применшуючи значення цього правоохоронного органу у питанні забезпечення високо рівня БДР та експлуатації транспорту, його реальні можливості у цій сфері є об'єктивно обмеженими. Адже поліцейські здатні переважно лише реагувати на уже вчинені автотранспортні правопорушення та притягати винних до відповідальності. Надати оцінку ефективності органів та підрозділів патрульної поліції у здійсненні профілактичних напрямів діяльності або реалізації сервісної функції видається вкрай складною і майже нездійсненою задачею.

Недоліки правового забезпечення БДР включають: станом на сьогодні в Україні відсутня чинна Державна програма підвищення рівня БДР, оскільки попередня була прийнята до 2023 р.; Стратегія підви-

щення рівня БДР на період до 2024 р. потребує відповідного доопрацювання (у наступній редакції, яка охоплюватиме 2025–2030 рр.) на предмет відповідності генеральної лінії убезпечення дорожнього руху у нашій країні актам права ЄС, а також європейській прогресивній практиці у цій сфері; відсутність у законодавстві України стимулюючих правових механізмів, розрахованих на різні категорії учасників дорожнього руху щодо їх зацікавленості у дотриманні вимог транспортної безпеки; необґрунтовано замалий розмір штрафів за окремі види адміністративних правопорушень на транспорті, який є набагато меншим, порівняно із багатьма (навіть неможливими) країнами ЄС; незапровадження в Україні прогресивної системи штрафних балів, розрахованих та запобігання систематичним протиправним діям з боку водіїв; відсутність у законодавстві України відповідних нормативно-правових актів, які стосуються питань транспортної безпеки і обов'язок щодо прийняття яких взяла на себе наша держава згідно із Угодою про асоціацію між Україною з ЄС та Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, а також відповідно до зобов'язань нашої країни, яка у червні 2022 р. отримала офіційний статус кандидата на вступ до ЄС та ін.

Криміногенні чинники організаційно-управлінського характеру також охоплюються системою детермінації правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту. З урахуванням їх різноманіття та віднесення до багатьох суб'єктів, задіяних у вказаній галузі, указана група детермінантів є найбільш об'ємною. Допомогти у розв'язанні поставленої наукової задачі пропонується шляхом звернення до тексту вже згаданої Стратегії, розрахованої до 2024 р. У цьому важливому документі виділено низку недоліків організаційно-управлінського характеру, які заважають на теперішній час досягти високого рівня БДР в Україні. Йдеться про відсутність:

- сучасної системи збору інформації про ДТП за всіма необхідними ключовими показниками;
- ефективної системи сповіщення про ДТП та екстреної допомоги постраждалим внаслідок ДТП;
- належної інформаційної взаємодії та залучення уповноважених органів містобудування та архітектури до прийнятих системних рішень щодо підвищення рівня БДР;
- розуміння перспектив розвитку сталої міської мобільності;

- оновленого парку автотранспорту, що не дає змоги повністю використовувати переваги від систем активної та пасивної безпеки, які пропонуються в останніх моделях транспортних засобів;
- належної інтенсивності транспортного та пішохідного руху, що значно перевищує пропускну здатність вулично-дорожньої мережі;
- системи управління та міжвідомчої взаємодії безпосередньо на місці виникнення масштабних аварій та інших небезпечних подій;
- високого рівня підготовки водіїв;
- необхідного механізму здійснення ефективного контролю за діяльністю автошкіл;
- високого рівня правової культури і правосвідомості учасників дорожнього руху;
- достатньої кількості автоматизованих засобів контролю та регулювання дорожнього руху;
- сучасних технологій проектування та будівництва об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури [10].

Перелічені криміногенні чинники організаційно-управлінського характеру можна доповнити багатьма недоліками у діяльності органів та підрозділів патрульної поліції як головного суб'єкта щодо забезпечення дорожнього руху в Україні: від добору і навчання патрульних поліцейських – до здійснення ними примусових функцій.

Наявність корупційних ризиків у сфері БДР здійснює не менш негативний вплив на поширення досліджуваних правопорушень порівняно з іншими групами детермінантів [11]. Корупція у цій галузі має широке поширення, що пояснюється залученням низки суб'єктів у сфері БДР за багатьма напрямками діяльності:

- медичне обстеження осіб для отримання посвідчення на керування транспортними засобами певної категорії;
- складання іспитів з теоретичної та практичної підготовки для отримання права на керування транспортним засобом;
- сертифікація транспортних засобів під час перетину державного кордону (автомобілі «свробляхи» й «американці»);
- огляд технічного стану окремих категорій транспортних засобів;
- допуск водіїв до експлуатації окремих видів транспорту (пасажирський, спецтранспорт, вантажний і військовий транспорт, будівельна й сільськогосподарська техніка та ін.);

- освоєння десятків мільярдів грн при будівництві, реконструкції, ремонті та обслуговуванні дорожньо-транспортної інфраструктури;
- складання адміністративних матеріалів через порушення водіями правил дорожнього руху;
- притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення кримінального правопорушення у сфері БДР та експлуатації транспорту тощо [12].

Система детермінації правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту, безперечно, включає й інші криміногенні чинники, докладне вивчення яких не уявляється можливим унаслідок обмеженості обсягу наукової статті.

Висновки. Дослідження сутності та наповнення системи детермінації правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту дає підстави для констатації таких положень:

а) детермінація правопорушень у сфері БДР є важливою і невід’ємною складовою методології пізнання цієї наукової проблеми;

б) без з’ясування специфіки системи детермінації правопорушень у сфері БДР неможливо розробити сучасну стратегію їх запобігання;

в) усі компоненти системи детермінації правопорушень у сфері БДР та експлуатації транспорту необхідно розглядати у повноті останньої та нерозривності усіх її елементів;

г) дослідження представленої проблематики, а також правозастосування у сфері БДР мають відбуватись із дотриманням принципу комплексності. Він є необхідною умовою для високого рівня БДР в Україні та стабілізації стану кримінальної й адміністративної протиправності у розглядуваній сфері;

д) логіка діалектичної відповідності детермінантів правопорушень у сфері БДР певним заходам запобіжного впливу на них вимагає урахування усіх складових соціальної системи «учасники дорожнього руху – транспортні засоби – дороги» під час розробки та реалізації стратегії підвищення рівня БДР в Україні.

Список використаних джерел

1. Патрульна поліція України. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.
2. Криклій: соціально-економічні збитки України від ДТП становлять 2% ВВП на рік. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/kriklij-sotsialno-ekonomichni-zbitki-ukrajini-vid-dtp-stanovljat-2-vvp.html>.

3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.
4. Мисливий В. А. Запобігання дорожньо-транспортним деліктам на безпілотному автотранспорті. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової*: зб. мат. (Запоріжжя, 10 бер. 2022 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя: КПУ, 2022. С. 244–247.
5. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-113.
6. Голіна В. В. Запобігання транспортним правопорушенням в Україні в контексті євроінтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Вип. 4. Ч. 1. С. 59–65. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.10>.
7. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.
8. Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М. Юридична відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: проблеми та шляхи удосконалення правового регулювання: монографія. Київ: Дакор, 2022. 152 с.
9. Батиргарєєва В. С. Оцінка втрат людського потенціалу внаслідок дорожньо-транспортних пригод в Україні та Всесвітньою організацією охорони здоров'я. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти*: мат. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 19 листоп. 2021 р.). Кривий Ріг, 2021. С. 14–17.
10. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.
11. Головкін Б. М. Корупційні ризики у сфері державного контролю за безпекою дорожнього руху. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: мат. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 23–27.
12. Колодяжний М. Г. Корупція у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції*: тези I Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 28 жовт. 2021 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 150–152.

Калініна Аліна Владиславівна,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Шрамко Сабріє Сейтжелієвна,

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

НАУКОВЕ РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ АВТОТРАНСПОРТНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ¹

У статті розглядається стан наукового розроблення проблеми запобігання автотранспортній злочинності. Підкреслено, що огляд стану дослідження наукової проблеми доцільно здійснювати комплексно, з урахуванням особливостей понятійного апарату, міждисциплінарного характеру пізнання, попередніх напрацювань учених та ін. Визначено перспективи подальших наукових розвідок вказаної проблеми.

Ключові слова: запобігання злочинності, автотранспортна злочинність, ДТП, наукове розроблення проблеми.

The paper examines the state of scientific development of the problem of preventing motor vehicle crime. It is emphasized that it is advisable to review the state of research of a scientific problem in a comprehensive manner, taking into account the peculiarities of the conceptual apparatus, interdisciplinary nature of cognition, previous developments of scientists, etc. Prospects for further scientific research of this problem are determined.

Keywords: crime prevention, motor vehicle crime, road accidents, scientific study of the problem.

Постановка проблеми. Убезпечення дорожнього руху – одне із ключових завдань усіх розвинених держав світу. Адже безпека всіх його учасників є запорукою нормального здійснення внутрішньодержавних

¹ Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615).

та міждержавних перевезень, що безпосередньо впливає на економіку країни. Важливість питання безпеки дорожнього руху підкреслюється і його перебуванням у фокусі міжнародних організацій (наприклад, Організації об'єднаних націй, Всесвітньої організації охорони здоров'я, громадських організацій та ін.).

Згідно зі світовим рейтингом смертності від дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), який на основі статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я було складено дослідницькою компанією «World life expectancy», Україна належить до держав із середнім рівнем смертності від ДТП і посідає 125 місце із 183 держав. Проте у рейтингу смертності в Європі Україна посідає 3-тє місце, поступаючись лише Боснії та Герцеговині й Республіці Албанія [1].

У період воєнного стану в державі статистична картина автотранспортної злочинності покращилася. Так, відповідно до звітності Департаменту патрульної поліції України, всього за 2022 рік було зафіксовано 18 628 дорожньо-транспортних пригод, що на 24,0% менше, ніж у 2021 році. Кількість ДТП із загиблими та/або травмованими особами також знизилася: у 2022 році таких випадків зафіксовано 14 409, що на 25,6% менше, ніж у 2021 році [2]. Знизився також і рівень злочинів, передбачених статтею 286 КК України («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»), для яких адміністративні правопорушення у виді порушень ПДР є фоновим явищем. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора у 2022 році було обліковано 6 366 злочинів за цією статтею, з яких 1 270 діянь – за частинами 2, 3 статті 286, наслідком яких є смерть потерпілого [3]. Для порівняння: у 2021 році було обліковано 7 961 кримінальне правопорушення за статтею 286 КК України, що на 25,0% більше. Те ж саме стосується і кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2 і 3 вказаної статті: у 2021 їх було обліковано на 18,7% більше (1 507 злочинів у 2021 році супроти 1 270 у 2022 році) [4].

Таким чином, теоретичне дослідження особливостей автотранспортної злочинності, особливо зважаючи на зафіксовані статистичні коливання у її динаміці у, так би мовити, не стандартних для українського суспільства умовах активних бойових дій на значній кількості території держави, підкреслює актуальність цієї теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення суспільних явищ і процесів в обов'язковому порядку незалежно від га-

лузевої приналежності дослідження передбачає аналіз попередніх напрацювань. Тому цілком закономірно можна стверджувати, що до формування знання про ступінь розроблення будь-якого питання долучаються всі вчені. Виконання цього етапу наукового дослідження характеризується, як правило, суб'єктивним підходом науковця. Оскільки визначення ступеня розроблення проблеми – важливий методологічний аспект дослідження, його розкриття доцільно здійснювати за алгоритмом, виокремлюючи різні складові.

У кримінології методологію дослідження ступеня розроблення проблеми висвітлювали В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Р. Г. Григор'єв, М. О. Маршуба, Ю. В. Калініченко та ін.

Мета статті – проаналізувати стан наукового розроблення проблеми запобігання автотранспортній злочинності та визначити перспективи подальших наукових розвідок цього питання у кримінологічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Елементами теоретичного конструкту, який можна визначити як орієнтир для розроблення наукової проблеми, є: а) формування понятійного апарату; б) міждисциплінарний характер пізнання та запозичення певних напрацювань з інших дисциплін; в) урахування попередніх досліджень як вітчизняної, так і зарубіжної науки; г) наявність проблемних аспектів, пізнання складної природи яких робить необхідним подальший науковий пошук; д) забезпечення відповідної обґрунтованості теоретичних висновків та їх перевірка достатніми емпіричними дослідженнями відповідної якості [5, с. 84].

Щоб скласти уявлення про стан розроблення проблеми запобігання автотранспортній злочинності, розглянемо деякі аспекти перелічених вище елементів.

1. *Формування понятійного апарату.* Дослідження автотранспортної злочинності розвивалося паралельно із розвитком автомобільної промисловості, головним результатом якого був не лише технологічний розвиток транспортних засобів, а й доступність їх для населення, що сприяло й збільшенню водіїв на автошляхах. Відповідно виникли явища дорожньо-транспортного травматизму та смертності.

Як значний пласт теоретичних напрацювань, понятійний апарат у сфері запобігання автотранспортній злочинності формувався протягом тривалого періоду часу. Поряд із суто кримінологічними поняттями (наприклад: «злочинність», «стан злочинності», «кримінологічна характе-

ристика», «особа злочинця», «детермінація злочинності», «запобігання», «фонові для злочинності явища» тощо), виокремилися і поняття, що є характерними саме для вказаної сфери досліджень. Такими поняттями є: «культурологія дорожнього руху», «стратегія нульової смертності», «роки втраченого потенційного життя», «економічна оцінка вартості життя та здоров'я».

2. *Міждисциплінарний характер пізнання та запозичення певних напрацювань з інших дисциплін.* Розроблення проблеми запобігання автотранспортній злочинності базується на результатах досліджень різних галузей наук. Серед юридичних наук «партнерами» кримінології з цього питання є науки кримінального та адміністративного права. При розробленні заходів запобігання автотранспортній злочинності доречно враховувати надбання: механіки (при описі фізичних способів запобігання), фізики (фізика будь-яких процесів, у тому числі й оптики при розробленні засобів фіксації правопорушень), хімії (використання хімічних процесів для покращення дорожнього полотна чи авто та ін.) комп'ютерних наук (при розробленні відповідного програмного забезпечення), психології (психологія процесу керування автотранспортним засобом, психологія пасажирів та пішоходів) та ін.

3. *Урахування попередніх досліджень як вітчизняної, так і зарубіжної науки.* Дослідженням кримінологічних аспектів автотранспортної злочинності як окремого суспільного явища, адміністративно-правових і кримінально-правових питань забезпечення дорожнього руху, а також порушень правил експлуатації транспортних засобів вже протягом кількох десятиліть займалося багато вчених. Зосередимо увагу на сучасних дослідниках. Серед закордонних учених, роботи яких присвячені проблемним питанням безпеки дорожнього руху, дорожньо-транспортному травматизму і т.п. в Європі та США, можна виокремити: Бурзинську М. (Burzyńska M.), Пікала М., Pikala M.), Н. Крісті (N. Christie), К. Гоневич (K. Goniewicz), В. Павловського (W. Pawłowski), П. Федор (P. Fiedor), Р. Лозано (Lozano R.) та багато інших [6, с. 19–20].

Аналізуючи дослідницькі здобутки в Україні, необхідно звернути увагу на таких учених та їх роботи.

Одним із перших сучасних дослідників кримінально-правових та кримінологічних аспектів правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту став свого часу В. А. Мисливий [7]. Цінність науково-практичних розвідок професора, полягає у привернен-

ні уваги до недоліків у чинних нормативно-правових актах, що регулюють розглядувану сферу, і наданні рекомендацій та пропозицій щодо удосконалення правового врегулювання порядку безпечної експлуатації транспортних засобів.

Заслужують на увагу наукові праці С. Р. Багірова, який розглядаючи питання необережної злочинності, зокрема, необережного співздіяння зачіпає проблеми у сфері безпеки дорожнього руху. Будучи фахівцем в галузі кримінального права, у своїх публікаціях він звертається до критичного аналізу проєктів нормативно-правових актів, чим знов актуалізує проблему якості наукового забезпечення законотворчого процесу та проблему кримінально-правових ризиків у правотворчій і правозастосовній діяльності [8].

До ґрунтовних кримінологічних досліджень автотransпортних злочинів належать результати наукового дослідження К. О. Полтави, яка у 2012–2014 роках надала кримінологічну характеристику автотransпортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або із тяжкими тілесними ушкодженнями, дослідила особливості їх детермінації, надала пропозиції щодо можливостей запобігання їм. [9].

Не можна оминати увагою дослідження, що проводяться фахівцями Донецького державного університету внутрішніх справ. Одне з таких присвячене питанням юридичної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння, що є актуальними для кримінологічного вивчення особи злочинця, а також кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень, передбачених статтями 286 та 286¹ КК України [10].

На фундаментальному рівні із 2021 року проблемні питання у сфері забезпечення дорожнього руху в Україні та шляхи їх вирішення досліджуються творчим колективом науковців НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Навіть поверховий аналіз ситуації на дорогах України дозволив виокремити напрями, що сприятимуть суттєвому зниженню ДТП із тяжкими наслідками, а саме: зміни у психології учасників дорожнього руху до загального розуміння необхідності дотримання вимог безпеки у сфері дорожнього руху та підвищення дорожньої культури; прищеплення «модусу обережності» особам, що знаходяться на об'єктах транспортної інфраструктури; визначення ризиків і підрахунку втрат від ДТП; вдосконалення юридичної відповідальності за неправомірні дії учасниками дорожнього руху.

Отже, дослідниками вивчаються показники вимірювання кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також географія таких правопорушень у 2013–2020 роки; здійснюється оцінка дорожньо-транспортної аварійності останніх років в Україні та тяжкості її наслідків; розробляється культурологічна концепція дорожнього руху; здійснюється критичний аналіз державної політики у сфері забезпечення дорожнього руху [див., наприклад, 11].

Вагомий внесок у спробі розв’язання проблеми безпеки дорожнього руху в Україні зробив М. Г. Колодяжний. Він у 2022 році написав і опублікував монографію «Стратегія Vision Zero: уроки для України» [12]. Ця Стратегія по праву вважається сучасною і найбільш дієвою відповіддю прогресивної частини людства на незадовільний стан безпеки дорожнього руху й високу смертність й травматизм під час ДТП. Дослідник закумулював у роботі кращі практики розвинених країн Європи, Азії, а також США, Великої Британії, Канади, Австралії.

Особливості запобігання ДТП (у тому числі й тим, наслідком яких є заподіяння шкоди життю і здоров’ю особи) дослідила у 2022 році А. В. Калініна [13]. У наукових публікаціях авторки було виокремлено низку факторів як об’єктивного так і суб’єктивного характеру, що впливають на стан дорожньої безпеки у період воєнного стану, та головні особливості забезпечення дорожнього руху в цей особливий період.

Висвітлені наукові дослідження правопорушень у сфері дорожнього руху в Україні і за кордоном не є вичерпними, що свідчить про цілий пласт питань, які потребують вирішення. Початок повномасштабної війни та введення в дію воєнного стану ще більше актуалізувало привернення уваги до цієї проблематики та необхідності проведення ґрунтовних досліджень для подальшого впровадження їх у практику. Перспективами подальших досліджень забезпечення дорожнього руху в Україні є планування та прогнозування відновлення і розвитку транспортної інфраструктури країни у післявоєнний період та запобігання автотранспортній злочинності в зазначений період.

4. Наявність проблемних аспектів, пізнання складної природи яких робить необхідним подальший науковий пошук. Повнота і всебічність наукового дослідження залежить від майстерності дослідника виявляти та формулювати ключові проблеми для вивчення. Наразі потребують своєї конкретизації або розкриття такі питання: теоретико-методологічні засади дослідження правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху

та експлуатації транспорту в Україні; нормативно-правова основа забезпечення безпеки правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту; кримінологічний аналіз правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні; кримінологічна характеристика особи правопорушника у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; детермінаційні комплекси правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; досвід запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в зарубіжних країнах; розроблення стратегії запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту та ін.

5. Забезпечення відповідної обґрунтованості теоретичних висновків та їх перевірка достатніми емпіричними дослідженнями відповідної якості. Теоретична та емпірична частини дослідження тісно пов'язані між собою. Особливу роль у дослідженні стану автотранспортної злочинності та розробленні заходів запобігання їй відводиться для емпіричного матеріалу. В цьому випадку це можуть бути й матеріали судової практики, й результати опитувань, анкетувань, інтерв'ю учасників дорожнього руху та різних суб'єктів запобігання злочинності.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що розроблення проблематики запобігання автотранспортній злочинності перебуває у динамічному стані. Фокус уваги дослідників гостро реагує на нагальні виклики або законодавчі зміни у сфері безпеки дорожнього руху. Наявні на сьогоднішній день наукові гіпотези, теоретичні напрацювання та висновки можуть бути основою для подальших розвідок у сфері безпеки дорожнього руху, а також рекомендації для втілення у національну практику запобігання автотранспортній злочинності.

Список використаних джерел

1. WORLD ROAD TRAFFIC ACCIDENT REPORT! URL: <https://www.worldlifeexpectancy.com/world-road-traffic-accidents-report>.
2. Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2022 по 31.12.2022. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 12.05.2023).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni>

- pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 12.05.2023).
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 12.05.2023).
 5. Голіна В. В., Маршуба М. О. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього корисно-насильницького злочинця в Україні : монографія. Харків : Право, 2014. 280 с.
 6. Батиргарєєва В. С. Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Вип. 44. С. 18–29. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-18.
 7. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ : зб. наук. пр. 2004. 380 с.
 8. Багіров С. Р. Недоліки проекту Закону про доповнення ст. 286 КК України нормою щодо звільнення від кримінальної відповідальності та ризику його ухвалення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 2 (42) 2019. С. 86–90.
 9. Полтава К. О. Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжкими тілесним ушкодженням, в Україні : монографія. Харків : Право, 2014. 284 с.
 10. Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М. Юридична відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: проблеми та шляхи удосконалення правового регулювання : монографія. Київ : ВД Дакор, 2022. 152 с.
 11. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків : Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121.
 12. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків : Право, 2022. 300 с.
 13. Калініна А. В. Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків : Право, 2022. Вип. 44. С. 107–114.

Марочкін Олексій Іванович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу
дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ¹

У статті висвітлюються проблеми використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Досліджується нормативно-правове регулювання питань використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Аналізуються наукові погляди щодо поняття електронних доказів та їх співвідношення із суміжними категоріями. З'ясовуються проблемні аспекти використання електронних доказів у кримінальному провадженні. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення порядку використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: цифровізація кримінального провадження, електронні докази, використання електронних доказів, доказування, кримінальне провадження.

The article highlights the problems of using electronic evidence in criminal proceedings. The legal regulation of the use of electronic evidence in criminal proceedings is being studied. Scientific views on the concept of electronic evidence and their correlation with related categories are analyzed. Problematic aspects of the use of electronic evidence in criminal proceedings are clarified. On the basis of the conducted research, proposals were formulated to improve the procedure for using electronic evidence in criminal proceedings.

Keywords: digitization of criminal proceedings, electronic evidence, use of electronic evidence, evidence, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року №2147-VIII до за-

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

значених процесуальних кодексів внесено відповідні зміни, які стосувалися, зокрема, і їх доповнення положеннями щодо використання електронних доказів. Разом із цим, до КПК аналогічні за змістом зміни не вносилися, хоча використання електронних доказів у кримінальному провадженні є не менш актуальним, ніж у зазначених сферах судочинства. Такі тенденції зумовлюють пошук оптимальних шляхів використання електронних доказів у кримінальному провадженні з огляду на відсутність належного правового регулювання цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні доволі активно досліджувалися у науці кримінального процесу останнім часом. Зокрема, дослідженню поняття електронних доказів (та суміжних категорій), їх сутності та вимог до них присвячені роботи Д. О. Алексєєвої-Процюк, О. М. Брисковської, А. В. Гутник, О. Дегтярьової, І. Г. Каланчі, А. В. Коваленка, О. Г. Козицької, О. П. Метелева, К. Пількова, О. В. Сіренко, А. В. Скрипника, А. В. Столітнього, А. Я. Хитри та інших вчених. Разом із цим, з огляду на складність досліджуваних питань, пошуки оптимальних шляхів правозастосування, а також нестабільність законодавства, дослідження використання електронних доказів у кримінальному провадженні залишається актуальним.

Мета статті. Метою статті є дослідження актуальних питань використання електронних доказів у кримінальному провадженні та формулювання науково-обґрунтованих висновків та пропозицій щодо вирішення проблемних питань правозастосування у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як було зазначено, відповідно до вказаних змін до процесуальних кодексів у цих нормативно-правових актах з'явилося визначення поняття електронних доказів та інші особливості їх використання у судочинстві. Наприклад, згідно із положеннями ЦПК України, «електронними доказами» визнається інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електро-

ний формі (в тому числі в мережі інтернет) (ч. 1 ст. 100 ЦПК України). Аналогічні по суті зміни стосувалися й інших процесуальних кодексів.

Разом із цим, слід звернути увагу на те, що до КПК аналогічні зміни не вносилися та загальні тенденції стосовно процесуалізації категорії «електронні докази» цього нормативно-правового акта стосувалися незначною мірою. Так, КПК електронні докази відносить до документів, згадуючи про них лише у контексті вимог до оригіналу електронного документа (ч. 3 ст. 99 КПК).

У зв'язку із цим слід навести рекомендації зі Звіту щодо України підготовленого Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них від 3 листопада 2016 року №2016/DGI/JP/3608. Зокрема, відповідно до наданих рекомендацій, наявність конкретних критеріїв щодо визначення електронних доказів може й не бути абсолютною необхідністю, проте є дуже цінною. По-перше, запровадження такої дефініції значно спростило б процес розробки конкретних процесуальних заходів. Це особливо важливо, оскільки інші правила КПК, пов'язані з доказами, не відповідають концепції електронних доказів, адже всі наявні процесуальні заходи покликаються на доказ як на фізичний або матеріальний об'єкт. По-друге, запровадження поняття «електронних доказів» збільшить правову чіткість і передбачуваність закону. Створення спеціальних законів про електронні докази та відповідні процесуальні заходи дозволять встановити правила щодо прийнятності електронних доказів [1].

Таким чином, можна констатувати, що відсутність у КПК легального визначення поняття електронних доказів, а також особливостей їх використання у доказуванні зумовлює дискусії щодо наукового пошуку відповідей на ці питання. У зв'язку із цим слід звернути увагу на основні тенденції наукових поглядів щодо визначення поняття «електронні докази» та суміжних із ним.

Зокрема, Д. О. Алексеева-Процюк та О. М. Брисковська визначають електронні докази як фактичні дані, які зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах та які після обробки спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням стають доступними для сприйняття людиною [2, с. 250].

О. П. Метелев під цифровими доказами пропонує розуміти фактичні дані, отримані зі штучно створеного середовища та представлені у цифровій (дискретній) формі, зафіксовані на будь-якому типі електронних носіїв і які стають доступними для сприйняття людиною за допомогою комп'ютерного обладнання, які вилучені, зафіксовані, досліджені та збережені відповідно до формалізованих процесуальних вимог, встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають доказове значення для кримінального провадження [3, с. 82]. У цілому, вважаємо, слід погодитися із цим визначенням поняття цифрових доказів (як одного із варіантів назви електронних доказів).

Дослідження поняття електронних доказів та суміжних категорій зумовлює необхідність звернення до міжнародних стандартів у сфері судочинства із цих питань. Зокрема, слід звернути увагу на Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях. Незважаючи на те, що вказані Керівні принципи стосуються цивільного та адміністративного проваджень, вважаємо цілком доцільним розповсюджувати ці стандарти і на кримінальне судочинство. Тож, у цьому документі «електронні докази» визначаються як будь-які докази, що містяться, або виробляються будь-яким пристроєм, функціонування якого залежить від програмного забезпечення або даних, що зберігаються або передаються через комп'ютерну систему або мережу [4].

Під час вивчення категорії «електронний доказ» необхідно враховувати, що це поняття є, перш за все, таким, що має практичний аспект як першочерговий при його дослідженні. Тому важливо спиратися на вимоги практики та аналізувати її стан у зазначеній сфері. У зв'язку із цим необхідно звернути увагу на визначення електронних доказів у практичному посібнику для підвищення кваліфікації працівників органів та підрозділів Національної поліції України. Так, цифровий (електронний доказ) пропонується розглядати як інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема: електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо); веб-сайти (сторінки); текстові, мультимедійні та голосові повідомлення; метадані, бази даних та інші дані в електронній формі [5, с. 7–8].

На завершення огляду наукових та практичних поглядів на визначення поняття електронних доказів, вважаємо необхідним також зверну-

ти увагу на визначення, запропоноване А. В. Столітнім та І. Г. Каланча. Так, поняття «електронні докази» вчені визначають як інформацію, що зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв, в електронних пристроях чи електронних інформаційних системах та відповідає вимогам ст. 84 КПК України [6, с. 182].

Досліджуючи поняття електронних доказів, слід також звернутися до визначення суміжної категорії – електронних документів як виду електронних доказів у кримінальному провадженні. Зокрема, А. В. Гутник та А. Я. Хитра визначають електронний документ як відомості в електронній формі, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [7, с. 163].

Наведене дозволяє виділити критерії цифрових доказів, які є вкрай важливими для визначення природи цього феномену та означення напрямів їх використання у кримінальному провадженні. Зокрема, у наукових джерелах до критеріїв цифрових доказів відносять те, що вони існують у нематеріальному вигляді; зберігаються на відповідному носії, в оперативній пам'яті ЕОМ або каналі зв'язку; для їх сприйняття та дослідження необхідні програмно-технічні засоби, тобто «посередники» між програмним кодом (цифровим сигналом) і людиною; вони мають здатність до копіювання/переміщення на інший носій без втрати своїх характеристик; мають особливий статус оригіналу і можуть існувати у такому статусі у декількох місцях [3, с. 83].

Таким чином, критерії цифрових (електронних) доказів дозволяють сформулювати їх ознаки, що допомагає визначити сутність цього виду доказів. Зокрема, до ознак електронних доказів відносять те, що вони існують у нематеріальному вигляді; можуть бути створені як людиною, так і результатом функціонування інформаційної системи; не можуть існувати поза межами технічного носія або каналу зв'язку; не мають нерозривного зв'язку з матеріальним носієм; вільно переміщуються в електронній мережі без технічного носія; їх не можна безпосередньо сприймати та досліджувати, тільки за допомогою технічних засобів і програмного забезпечення; потребують специфічного порядку збирання, перевірки й оцінки; мають здатність до дублюжу, тобто копіювання або переміщення на інший носій без втрати своїх характеристик; можливість дистанційного внесення змін до них та їх заміщення [2, с. 252]. Таким чином, виявлені ознаки дозволяють окреслити особливості використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Тож, підсумовуючи, варто наголосити, що особливостями електронних доказів є неможливість безпосереднього виявлення людиною на фізичному рівні; нестійкість; зміна або знищення в процесі звичайної експлуатації пристрою; копіювання без втрати якості [5, с. 8–9]. Також, особливістю електронного доказу є те, що за своєю суттю він є, насамперед, цифровим об'єктом, який: був засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення; зберіг електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення; був предметом вчинення кримінального правопорушення; був об'єктом кримінально протиправних дій; містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [8, с. 419–420].

Досліджені характерні ознаки електронних доказів зумовлюють необхідність звернути увагу на питання їх класифікації. Так, класифікацію доказів, які можуть належати до електронних відповідно до КПК можна визначити наступним чином: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; електронні носії інформації, які містять інформацію, яку можна використати як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, якщо вони складені в порядку, передбаченому КПК України; електронні документи [2, с. 249].

Для належного використання електронних доказів у кримінальному провадженні важливо дотримуватися сформульованих у наукових дже-релах принципів. Так, до принципів роботи з електронними доказами відносять: 1) цілісність даних; 2) документування процесу; 3) підтримку спеціалістів/експертів; 4) належну підготовку; 5) законність [5, с. 14].

Крім означеного, для використання електронних доказів у кримінальному провадженні важливо розуміти їх специфіку з огляду на прив'язку до матеріального носія. Зокрема, Верховний Суд висловив позицію, відповідно до якої безпідставним є ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документу. Характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Допустимість електронного документа як доказу не можна заперечувати винятково на підставі того, що він має електронну форму. Всі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один

від одного тільки часом та датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені або повноважною особою, яка його створила або, за наявності підстав, шляхом проведення спеціальних судових досліджень [9].

Безпосередньо досліджуючи використання електронних доказів у кримінальному провадженні слід також звернутися до згаданих вище Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях. Так, суди не повинні відмовлятися від електронних доказів і не повинні заперечувати їх юридичну силу лише тому, що вони збираються та/або подаються в електронному вигляді. В цілому, суди не повинні заперечувати юридичну силу електронних доказів виключно через те, що вони не мають розширеного, кваліфікованого або аналогічно забезпеченого електронного підпису. Суди повинні розуміти доказову цінність метаданих та потенційні наслідки їх невикористання. Сторонам має бути дозволено подавати електронні докази в вихідному електронному форматі без необхідності надавати роздруківки [4]. Зазначені настанови мають стати цінними дороговказами під час використання електронних доказів у кримінальному провадженні, адже становлять міжнародні стандарти судочинства.

Разом із цим необхідно звертати увагу на ті проблеми, які можуть виникати під час використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Так, у наукових джерелах зверталася увага на проблемні аспекти використання електронних доказів кримінальному судочинстві. До них, зокрема, відносять відсутність чіткого процесуального порядку їх отримання відповідно до КПК; відсутність підстав визнання електронних доказів недопустимими; відсутність сформованої методики дослідження таких доказів; складності у слідчих під час виявлення та фіксації електронних доказів через недостатність спеціальних знань у слідчих, що зумовлює необхідність постійного залучення спеціалістів для проведення процесуальних дій; відсутність однотипної термінології та урегульованості на законодавчому рівні [2, с. 248–249]. Тож, урахування цих та інших проблемних питань, які можуть виникати на практиці у зв'язку із використанням електронних доказів у кримінальному провадженні є важливим для їх недопущення у правозастосуванні, а також формування позитивної правозастосовної практики використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Висновки. Проведене дослідження дозволило з'ясувати проблеми використання електронних доказів у кримінальному провадженні. На підставі аналізу нормативно-правового регулювання питань використання електронних доказів у кримінальному провадженні, а також наукових поглядів щодо поняття електронних доказів та їх співвідношення із суміжними категоріями з'ясовано проблемні аспекти використання електронних доказів у кримінальному провадженні. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо удосконалення порядку використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Зокрема, до таких слід віднести удосконалення нормативного регулювання питань використання електронних доказів у кримінальному провадженні, а також підвищення рівня обізнаності уповноважених суб'єктів кримінального провадження щодо технічних особливостей використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Звіт щодо України, підготовлений Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них від 3 листопада 2016 року №2016/DGI/JP/3608. URL: <https://rm.coe.int/16806f3743>
2. Алексеева-Процок Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 2. 2018. С. 247–253.
3. Метелев О. П. Гносеологічна і правова природа цифрових доказів у кримінальному процесі. *Правова позиція*. №1 (20). 2018. С. 75–86.
4. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях (Прийняті Комітетом Міністрів 30 січня 2019 на 1335-му засіданні заступників Міністрів). URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi>
5. Посібник для підвищення кваліфікації працівників органів та підрозділів Національної поліції України / О. І. Безпалова, К. Л. Бугайчук, А. В. Войціховський та ін. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. 132 с.

6. Столітній А. В., Каланча І. Г. Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 179–191.
7. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: колективна монографія / А. В. Гутник, А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.
8. Козицька О. Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2020. С. 418–421.
9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.10.2020 року, справа № 725/1199/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671>.

Москвич Лідія Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

ЕЛЕКТРОННЕ (ЦИФРОВЕ) ПРАВОСУДДЯ: ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ¹

У статті висвітлюються проблеми використання спільних підходів до формування категорально-термінологічного апарату наукових досліджень в галузі цифрових технологій у правосудді. Цей напрямок досліджень знаходиться лише на етапі розробки. Надзвичайні стани, в яких необхідно здійснювати правосуддя, інтесифікували процес правового врегулювання та постановки технічних завдань перед розробниками програмних продуктів для системи правосуддя. Тому для єдності в праворозумінні між замовниками та виконавцями технічних завдань важливо сформувані спільні підходи до розуміння того чи іншого поняття. В цій статті аналізуються існуючі підходи до розуміння поняття електронне (цифрове правосуддя), та на підставі зарубіжних підходів до змісту цього поняття пропонується напрямок гармонізації визначень відповідних понять та явищ.

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

Ключові слова: електронне правосуддя, цифрове правосуддя, електронний суд, судочинство, інформаційно-телекомунікаційна система.

The article highlights the problems of using joint approaches to the formation of the categorical and terminological apparatus of scientific research in the field of digital technologies in justice. This line of research is only at the development stage. States of emergency, in which justice must be carried out, intensified the process of legal regulation and setting technical tasks for the developers of software products for the justice system. Therefore, for unity in legal understanding between customers and executors of technical tasks, it is important to form joint approaches to understanding this or that concept. This article analyzes the existing approaches to understanding the concept of electronic (digital justice), and based on foreign approaches to the content of this concept, a direction to harmonize the definitions of relevant concepts and phenomena is proposed.

Keywords: *electronic justice, digital justice, electronic court, judiciary, information and telecommunication systems.*

Постановка проблеми. В сучасному світі використання інформаційно-телекомунікаційних технологій вже не є виключенням або чимось ефемерним. Це реальна необхідність, спричинена різними серйозними викликами, з якими стикається не тільки Україна, а й увесь світ загалом. Інформаційно-технологічна революція торкнулась всіх сфер життя людини, в тому числі і правосуддя.

Електронне правосуддя є справжнім феноменом, покликаним докорінно змінити наше ставлення і бачення щодо здійснення правосуддя. Змінюється не тільки форма, а й безпосередньо зміст сучасної реалізації правосуддя. Перерозподіляються ролі, функції та виокремлюються нові можливості, що трансформують судовий процес. Електронне правосуддя постає надзвичайно потужним інструментом, що дозволяє ефективно здійснювати швидкий та захищений обмін великою кількістю даних (*великими даними*), групувати їх, аналізувати та на підставі такого аналізу формулювати обґрунтовані висновки, які можуть практично застосовуватися для розв'язання різних юридичних питань та судових спорів. При цьому ключовим моментом є те, що зазначені вище функції можуть здійснюватися не людиною, а штучним інтелектом, технологіями, які потребують мінімального втручання з боку людини. Відповідно така актуальна тема спричинює все більший інтерес в міжнародній спільноті та Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера питань запровадження електронного (цифрового) правосуддя є досить широкою, а проблематика міждисциплінарною. Це і питання цифрового урядування, і організаційного забезпечення функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи, і правові питання використання електронної інформації, і технічне забезпечення, і ІТ-питання, а також етичні стандарти електронного судочинства та ін. Це пояснює дуже розгалужену сферу теоретико-прикладних напрацювань, які останніми роками стрімко зростають, що пояснюється перспективністю цього теоретичного напрямку та затребуваністю практики, особливо в умовах надзвичайного стану. Серед монографічних досліджень питань використання цифрових технологій в процесі організації та здійснення судочинства слід виокремити фундаментальні теоретичні напрацювання В. Білоуса, М. Бондаренко О. Бринцева, Ю. Каламайко, М. Кравчик, Н. Кушакової-Костицької, Н. Логінова, І. Каланчи, С. Пограничного, Л. Сердюк, О. Фонова та інших. Проте сфера електронного врядування загалом та електронного правосуддя зокрема відноситься до тих напрямків суспільного буття, яке знаходиться на початковій стадії становлення. Правове регулювання використання цифрових технологій у правосудді постійно змінюється, оновлюється, доповнюється і т.п., а тому багато термінів в цій галузі не є усталеними.

Мета статті. Наукова стаття покликана розкрити та уніфікувати поняття електронного правосуддя, визначити його завдання та функції. Здобутком даного дослідження є висновки, отримані на основі аналізу різноманітних міжнародних джерел, які стосуються регулювання електронного правосуддя в різних країнах. Такий порівняльний аналіз дозволяє сформулювати суть та особливості електронного правосуддя, оцінити ризики його використання, а також знайти шляхи їх усунення або мінімізації.

Виклад основного матеріал дослідження. Поступовий перехід судового процесу в цифрову (електронну) форму безперечно є результатом розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій та суспільної потреби в запровадженні таких технологій в сферу правосуддя. Сьогодні електронне правосуддя має всі передумови для забезпечення ефективності судового процесу. При цьому, необхідно врахувати, що гармонійне функціонування електронного правосуддя вимагає чіткого розуміння його суті та правової природи, принципів та завдань,

а також об'єктивної оцінки, запобігання та протидії ризикам, які можуть виникнути в процесі його розробки та застосування.

Використання технологічних можливостей та перехід в цифровий вимір, від паперових до електронних носіїв, фактично змінює не просто середовище, а звички самих людей. Так, наприклад, використання цифрових платформ для сприйняття інформації може зробити людей схильними до концентрації на окремих деталях, замість того, щоб сприймати інформацію більш абстрактно. Це відповідно впливає на осмислення та обробку інформації, а також здатність людини знаходити рішення поставлених перед нею завдань та проблем. Отже, технології впливають на нашу пам'ять, увагу і концентрацію.

Судова система України в останні роки реформується, і відповідно до цього реформується документообіг. Змінюється підпорядкування та юрисдикція окремих судових органів, виникають нові електронні засоби обміну інформацією, її зберігання та поширення; змінюються вимоги до документального забезпечення судових справ, їх формування та зберігання, формату подання інформації, кількості та якості звітів тощо. Отже, документообіг у судовій системі нерозривно пов'язаний зі змінами в самій системі, тому має динамічно реагувати на вимоги до судочинства та судового діловодства.

Створення та імплементація електронного правосуддя мають на меті розробку та організацію використання інформаційно-телекомунікаційних технологій та їх потужний потенціал з метою гнучкого та безпечного керування інформацією та даними, раціоналізації та спрощення складних процесів в адмініструванні правосуддя.

Електронне правосуддя у міжнародній практиці має досить *широке визначення*. Водночас у вітчизняному законодавстві та практиці його застосування таке поняття не використовується.

Європейська комісія з ефективності правосуддя надає перевагу терміну «кіберправосуддя» відносно терміну «електронне правосуддя», пояснюючи свою позицію тим, що електронне правосуддя є формою застосування інформаційних технологій в правосудді [1]. Система кіберправосуддя визначається як інформаційне середовище, що складається з різноманітних модулів та функцій, в якій життєвий цикл інформації визначається базовими компонентами середовища [2]. Але на наш погляд, все ж таки доцільним є застосування саме терміну «електронного правосуддя», як цілого феномену, що не просто змінює форму, а змінює сам

підхід до розуміння правосуддя. Це пов'язано з тим, що електронне правосуддя створює та містить в собі низку фундаментальних змін та особливостей, зокрема:

- графічні: ми переходимо до мови кодування при роботі інформаційно-комунікаційних технологій,
- етичні: постає питання співвідношення прав людини з використанням штучного інтелекту в судовому процесі та наділення такого штучного інтелекту етичною складовою,
- ціннісні: відбуваються зміни звичних ритуалів здійснення судового процесу та перехід до віртуального виміру вирішення судових спорів з пошуком місця людини та гарантії забезпечення її прав і свобод,
- визначається прогностична функція електронного правосуддя, що дозволяє подолати юридичну невизначеність та забезпечити максимальну об'єктивність вирішення судового спору.

Отже, електронне правосуддя включає в себе не тільки використання різноманітних новітніх технологій, а саме комплексну інтеграцію таких технологій з розумінням доцільності та перспективи таких впроваджень, а також автономне вирішення певних категорій справ за допомогою штучного інтелекту.

Таким чином, електронне правосуддя характеризується трьома основними елементами: «перший елемент – це програмне забезпечення, що автоматизує певні функції, моделює відповідну процесуальну структуру та пропонує інтерфейс, через який можуть бути здійснені всі процесуальні кроки та подані відповідні докази; другий – постійна технічна онлайн підтримка та третій елемент – створення мережі незалежних експертів, визнаних за їхню експертизу у відповідних сферах. Ці основні характеристики використовуються при онлайн медіації та арбітражу. Інші характеристики додаються, у випадку коли держава вирішує інвестувати в кіберправосуддя та запровадити електронне подання документів та систему щодо менеджменту судовими справами» [3].

Відповідно, доходимо висновку, що під поняттям «*електронного правосуддя*» необхідно розуміти сукупність інформаційно-телекомунікаційних технологій та процесу інтеграції інформаційно-телекомунікаційних технологій в систему судочинства з метою ефективної організації діяльності органів судової системи та винесення справедливих судових рішень.

Що ж до *завдань* електронного правосуддя, то необхідно зазначити наступне. Завдання електронного правосуддя спрямовані на досягнення

результату та полягають у реалізації окремих засобів у сфері електронного правосуддя. Для встановлення таких завдань та результату, якими обумовлюються, зазначимо про наступне.

Згідно Концепції галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи її реалізація дасть змогу вирішити заплановані стратегічні завдання, що сприятиме підвищенню рівня інформатизації судів, ДСА України, інших органів та установ судової системи і забезпечить умови для функціонування Єдиної судової інформаційної системи України та буде відповідати все більш активним та конкретним вимогам громадян з розширення інформації про діяльність судів та установ судової системи [4, с. 1]. А основними завданнями цієї Концепції визначені такі як: скорочення термінів розгляду судових справ та підвищення доступу до правосуддя на основі комплексного використання новітніх інформаційних технологій (засоби відеоконференцв'язку, інтернет-технології, технології електронного діловодства, технології обробки та зберігання електронних даних); повний перехід до електронного документообігу в судах, підвищення ефективності процесів судового діловодства, обробки даних судової статистики; швидкість та точність прийняття судових рішень; підвищення оперативності інформаційної взаємодії судів та держаних органів і установ; комплексне забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації в єдиній судовій інформаційній системі; модернізація та розвиток інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури судів; підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату із застосуванням новітніх інформаційних технологій дистанційного навчання [4, с. 3].

У Пікраменоса М. знаходимо, що різноманітні застосування електронного правосуддя або кіберправосуддя дозволили визначити чотири основні категорії напрямів реалізації кіберправосуддя: 1) доступ до правосуддя; 2) комунікації між судами та професіоналами 3) судова адміністрація 4) безпосередня допомога роботі суддів та реєстрам [5, с.1]. При цьому надзвичайно важливим є застосування принципів прозорості, ефективності та інноваційного підходу.

При детальному аналізі питання електронного правосуддя виявилось, що інтеграція новітніх технологій в судову систему це динамічний процес, який повинен враховувати велику кількість аспектів та різних елементів, оскільки покликане здійснювати значний вплив на права та свободи людини, розвиток бізнес-середовища та суспільства в цілому.

Більше того, прийняття судових рішень, потребує аналізу великої кількості достовірної, повної та об'єктивної інформації та даних в досить короткі строки, що зумовлює стратегічний та виважений підхід до розробки інформаційно-комунікаційних технологій, які повинні відповідати таким вимогам і завданням.

На наш погляд, електронне правосуддя виконує такі *функції*:

а) інформаційна (електронне правосуддя є засобом інформування суб'єктів);

б) прогностична (електронне правосуддя є засобом забезпечення передбачуваності та стандартизації судових рішень);

в) комунікативна (електронне правосуддя є засобом передачі інформації);

г) системоутворююча (електронне правосуддя є елементом системи правосуддя та має кореспондуючий вплив із системою правосуддя);

д) організаційно-правова (електронне правосуддя є елементом практичної реалізації правових норм та забезпечує їх впровадження).

Вважаємо, що дослідники влучно зазначають про те, що електронне правосуддя збільшує тенденцію прийняття рішень на підставі прописаного кодифікованого права на протигагу права справедливості (equitable justice), що має більш оціночне підґрунтя та широко розповсюджене в системі англосаксонського права, а також виконує важливу роль в міжнародній правотворчості. Право справедливості тягне за собою роздуми над цінностями, що визнані в правовій системі та застосуванням таких цінностей в контексті прийняття судового рішення. Таким чином судові рішення стають більш індивідуалізованими. В свою чергу кодифіковане право передбачає більш рутинне застосування суддею стандартизованих прописаних правил [6].

Необхідно зазначити, що використання інформаційно-телекомунікаційних технологій при прийнятті судових рішень є частиною того, що можна кваліфікувати як прийняття «автоматизованих рішень» – тобто процесу прийняття рішення автоматизованими засобами без участі людини. Ці рішення можуть базуватися на фактичних даних, а також на створених цифрових профілях або даних, що отримуються в результаті застосування різних логічних послідовностей» [7]. Автоматизовані рішення приймаються за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій різного рівня, використовують та обробляють велику кількість даних. При цьому втручання людини потрібно або тільки на етапі ство-

рення таких технологій або в процесі контролю їхнього нормального функціонування. Інформацію, яку можна отримати з великих наборів даних цивільних чи комерційних судових процесів – і, можливо, зрештою кримінальних справ можуть також забезпечити аналітичні дані про співвідношення ситуацій, поведінки учасників судового процесу та судових рішень.

На нашу думку, зазначений контроль має здійснюватися як з боку спеціалістів, що відповідають за функціонування таких технологій, так і з боку громадськості. Для уважного вивчення технологій громадськість повинна знати, з якою метою вони були створені та на підставі яких даних вони працюють.

Висновки. Отже, на сьогоднішній момент актуалізується питання створення правової бази регулювання розробки, імплементації, функціонування та контролю інформаційно-телекомунікаційних технологій будь-якого рівня складності та автономності.

Електронне правосуддя вимагає в процесі своєї реалізації стратегічного та функціонального підходу з метою максимальної гарантії права на справедливий суд. Відповідно поняття електронного правосуддя повинно знайти своє належне відображення в законодавстві України та в концепції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Список використаних джерел

1. Garapon Antoine, Les enjeux de la justice prédictive. *La semaine juridique*. 2017. № 1–2. P. 46–52.
2. Ruehl Giesela. China’s innovative Internet Courts and their use of blockchain backed evidence. *Conflict of laws.net*. 2019. URL: <https://conflictflaws.net/2019/chinas-innovative-internet-courts-and-their-use-of-blockchain-backed-evidence/>
3. Metz Cade. Is ethical A. I. even possible. *The New York Times*. 2019. URL: <https://www.nytimes.com/2019/03/01/business/ethics-artificial-intelligence.html>
4. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи. 2018. 45 с. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>
5. Pikramenos Michael. Cyberjustice in European judicial systems «Open data» and access to justice. 2017. 4 p. URL: https://bo-ecli.eu/uploads/conference/22_M.Pikramenos%20BO-ECLI%20Conference.%20BO-ECLI%20Conference.pdf

6. Re, Richard M., Solow-Niederman, Alicia. Developing Artificially Intelligent Justice. *Stanford Technology Law Review*. 2019. P. 242–289. URL: https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2019/08/Re-Solow-Niederman_20190808.pdf

7. What is automated individual decision-making and profiling? Guide to the General Data Protection Regulation (GDPR). Information Commissioner's Office. 2019. URL: <https://ico.org.uk/for-organisations/guide-to-data-protection/guide-to-the-general-data-protection-regulation-gdpr/automated-decision-making-and-profiling/what-is-automated-individual-decision-making-and-profiling/>

Москвич Лідія Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінального процесу та судоустрою
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВОСУДДІ ПРИ ПРОГНОЗУВАННІ СУТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА ЇХ НАСЛІДКІВ¹

У статті висвітлюються проблеми використання цифрових технологій у правосудді при прогнозуванні суті судових рішень. Сьогодні існують чимало електронних платформ, які на підставі аналізу рішень судді з відповідних предметів спору, допомагають позивачам спрогнозувати результат розгляду справи конкретним суддею. Маючи таку інформацію, позивачі вдаються до маніпулятивних практик. Проте, вочевидь такої процес неможливо спинити, проте можливо його унормувати, визначити розумний баланс та допустимість втручання цифрових технологій в процес здійснення правосуддя.

Ключові слова: прогнозування судових рішень, цифрові технології, правосуддя, судочинство, штучний інтелект.

The article highlights the problems of using digital technologies in justice when predicting the essence of court decisions. Today, there are many electronic

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

platforms that, based on the analysis of the judge's decisions on the relevant subjects of the dispute, will help the plaintiffs to predict the outcome of the consideration of the case by a specific judge. Having such information, the plaintiffs resort to manipulative practices. However, it is obvious that such a process cannot be stopped, but it is possible to normalize it, to determine a reasonable balance and the admissibility of the interference of digital technologies in the process of administration of justice.

Keywords: *prediction of court decisions, digital technologies, justice, judiciary, artificial intelligence.*

Вступ. Особливе місце в процесі втілення електронного правосуддя відводиться питанню прогнозованості судових рішень (predictive justice). Мова іде про можливість визначити ймовірність вирішення конкретної судової справи на підставі аналізу попередніх рішень з аналогічного предмету судового розгляду. Сьогодні створено чимало платформ, які пропонують отримати відповідний «прогноз», зроблений за допомогою електронних технологій з аналізу попередніх рішень конкретного судді. Не вдаючись до аналізу етичної складової, але правники, звертаючись до суду, використовуючи певні маніпулятивні технології, вироблені практикою, можуть сприяти, щоб їх позов потрапив саме до того судді, чие рішення з більшою ймовірністю відповідатиме позитивному очікуванню позивача. Адже відомо, що попри загальний принцип єдності судового правозастосування, судді це звичайні люди, які приймають рішення, ґрунтуючись на своїх знаннях, попередньому досвіді, і керуючись суддівським углядом інтерпретують обставини конкретної ситуації, надаючи їм індивідуальну оцінку на підставі загальної правової норми. Тому останнім часом в професійному суддівському середовищі все більше піднімається питання етичної складової у технологіях прогнозування суті судового рішення, а з іншого боку потенційних користувачів судових послуг поширюється теза про доцільність запровадження технологій штучного інтелекту в судочинство, що допоможе скоротити державні витрати на утримання суддів та підвищить рівень єдності судової практики та передбачуваності результату судового розгляду. Тому, напевне, найближчим часом постане питання, як віднайти розумний баланс допустимості використання прогностичних технологій в процесі судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще в 1949 році американський юрист Лі Льовінґер запропонував створення нової науки під назвою

«юрометрика» (jurimetric), яку він вбачав як наукове дослідження юридичних проблем в сфері правосуддя на підставі прогнозування судових рішень через пошук та збір даних за допомогою інформаційних технологій, використання математичної логіки в сфері права та кількісного аналізу судової поведінки [1]. За думкою правника використання наукових досягнень в сфері права може зменшити ступінь невизначеності, в тому числі при прийнятті судових рішень. При цьому, як зазначив дослідник, найчастішим аргументом проти використання науки і технологій в галузі права є твердження, що таке використання призводить до нехтування людськими цінностями і технології є «свого роду монстром Франкенштейна, який, колись створений, нестримно тягне своїх творців до непередбачуваної долі». Проте, Льовінгера зазначає, що такий аргумент походить з повного нерозуміння природи науки і технологій. Адже, використання досягнень науки і технологій в сфері правосуддя є лише інструментом і технікою отримання знань – нічого більше [1]. Вважаємо, що така позиція є також неповною і не відображає всієї ролі інформаційно-телекомунікаційних технологій в правосудді. Це в першу чергу пов'язано з тим, що завдяки технічному прогресу з'явилась можливість розширити функції таких технологій в правосудді у зв'язку з чим електронне правосуддя стає не просто технікою, а справжньою революцією у здійсненні правосуддя.

Надзвичайно влучною є позиція видатного французького правника Антуана Гарапона про те, що в контексті прогностичного правосуддя доречно говорити про потрібну революцію: соціологічну (ініціаторами та лобістами щодо створення та розвитку прогностичної функції правосуддя є не юристи чи законодавець, а представники бізнес спільноти, програмісти та математики, які при створенні стартапів Legal Tech керуються логікою отримання прибутку та доцільності використання тієї чи іншої технології), когнітивну (прогностична функція сама по собі не є новою: вона є невід'ємною частиною самої природи права та закону, які роблять соціальні відносини передбачуваними. Інформаційно-телекомунікаційні технології в певному сенсі замінюють суб'єктивний людський фактор на очікуваний та математично підтверджений результат) і революцію форми здійснення правосуддя (інформаційно-телекомунікаційні технології постають не просто як інструменти, що полегшують різні процеси при здійсненні правосуддя, а буквально створюють нову форму правосуддя, що базується на статистичних даних та математичних розрахунках) [2, с. 46–52].

Сьогодні питання допустимості використання технологій штучного інтелекту в правосудді характеризується підвищеним інтересом вітчизняних науковців. Проте західна наукова доктрина вже давно опікується цими питаннями.

Мета статті. В цій статті проаналізовані зарубіжні практики щодо використання технологій прогностичного правосуддя та оцінена вітчизняна правова база на предмет готовності до запровадження широкого використання відповідних практик в системі українського правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Прогностичне правосуддя є справжньою світоглядною зміною в сучасній правовій системі, адже вплив інформаційно-телекомунікаційних технологій та штучного інтелекту зокрема вже неможливо ігнорувати. Відповідно постає питання визначення та координації ролей людини і технологій в процесі здійснення правосуддя.

В цьому напрямку та завдяки зростанню прогресу в галузі штучного інтелекту та розробці технологій, які здатні обробляти велику кількість вже з'явилась значна кількість юридичних стартапів (legal tech), які мають на меті з одного боку полегшити роботу юристів та спеціалістів у сфері правосуддя та з другого боку зменшити юридичну невизначеність.

Зазначимо, що прогностичне правосуддя фактично виникло на перехресті взаємодії штучного інтелекту, великих даних (big data) та відкритих даних (open data). Це пов'язано з тим, що використання інформаційно-телекомунікаційних технологій повинно сприяти якісному та швидкому доступу, обробці та аналізу різноманітних даних та поруч із цим гарантувати належний захист таких даних. В цьому контексті вітчизняний законодавець безпосередньо встановлює мету доступу до судових рішень та відповідно ведення в електронному вигляді єдиного державного реєстру судових рішень, а саме «забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства» [3]. Отже, відкритість даних та прогнозованість судових рішень є ключовими аспектами, які мають враховуватися при веденні електронного реєстру судових рішень та аналізу судових рішень, що містить такий електронний реєстр. У зв'язку з цим постає питання реалізації прогнозованості та потужностей прогностичного правосуддя взагалі.

Прикладом використання результатів, отриманих на підставі обробки великих даних різними інформаційно-телекомунікаційними техноло-

гіями в судовій системі США можуть бути технології, які направлені на визначення та оцінку можливості рецидиву скоєння злочину особою, щодо якої відбувається досудове кримінальне провадження. Так, технологія фундації Арнольда відома під назвою «оцінка публічної безпеки» (public safety assessment) враховує 9 елементів при визначенні можливості рецидиву скоєння певного злочину, серед яких: вік арештованого, вид злочину, існуюча судимість в момент скоєння злочину, попереднє притягнення до відповідальності з визначенням ступеня тяжкості злочину тощо [4].

В Україні ж питання правового регулювання використання великих даних залишається поза межами уваги законодавця. У зв'язку з цим вважаємо, що доречним є визначення великих даних як сукупності значної кількості даних, які можуть бути зафіксовані у різноманітних формах в машиносчитуваному форматі та інформаційно-телекомунікаційних технологій збору, обробки, аналізу та збереження таких даних, що мають достатній рівень об'єктивності та відсутності дискримінації та можуть бути застосовані на різних етапах здійснення судочинства.

Більшу увагу в Україні приділяється «відкритим даним». Так, стаття 10¹ Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначає публічну інформацію у формі відкритих даних як «публічну інформацію у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання» [3]. В той же час в контексті здійснення правосуддя постає питання координації законодавства про захист персональних даних, забезпечення принципу гласності судового процесу та ефективності і зручності для усіх учасників здійснення такого судового процесу.

Відповідно до чинного законодавства «інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом» та будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом [5]. При цьому відповідно до ч.3 статті 10¹ Закону України «Про доступ до публічної інформації» поширення публічної інформації у формі відкритих даних, що містять персональні дані фізичної особи, оприлюднюється

у формі відкритих даних за дотримання 4-х умов: «1) захищеність персональних даних; 2) добровільність; 3) законність; 4) допустимість обмеження» [3].

На практиці ж відбувається наступне: судові рішення в єдиному державному реєстрі судових рішень публікуються з знеособленням фізичних осіб, щодо яких приймаються такі рішення. Проте на веб-сайті Судової влади України публікуються інформація з зазначенням персональних даних осіб – учасників того чи іншого судового процесу. Такий елемент як номер провадження дозволяє встановити осіб, щодо яких прийняте відповідне судове рішення і таким чином взагалі робить зазначене вище знеособлення не релевантним.

Отже, питання регулювання відкритих даних щодо фізичних осіб в судовому процесі потребує свого вирішення. Забезпеченням дотримання законодавства про персональні дані може стати впровадження належного та єдиного електронного каналу комунікацій щодо розгляду відповідної судової справи без оприлюднення персональних даних фізичних осіб на веб-сайті Судової влади України та визнання того, що принцип гласності судового процесу має свої обмеження.

Відкриті дані залишаються надзвичайно важливими безпосередньо при реалізації прогностичного правосуддя. Враховуючи все зазначене вище можемо визначити прогностичне правосуддя як – використання інформаційно-телекомунікаційних технологій на підставі різних юридичних та судових баз даних з метою прогнозування судових рішень.

З одного боку, інформаційно-телекомунікаційні технології дозволяють забезпечити передбачуваність і стандартизацію судових рішень. З іншого боку постає питання уникнення упередженості та дискримінації при прийнятті таких судових рішень, зазначаються обмеження і різного виду упередженості, що створюються або можуть створюватись технологіями. Гостро підкреслюється необхідність реалізації верховенства права при здійсненні електронного правосуддя, при якому будь-яке програмне забезпечення, незалежно від його рівня складності та досконалості, має в першу чергу забезпечувати права і свободи громадянина та ні в якому разі не обмежувати чи спотворювати їх.

Більше того, відразу вбачаються обмеження щодо застосування прогностичного правосуддя, пов'язані з тим, що при прийнятті кожного судового рішення суддя не має обов'язку та не повинен керуватись виключно попередньою судовою практикою з питання, яке він розглядає.

В кожному випадку судового спору враховується безліч інших факторів, зокрема особливості кожної справи, актуальний стан законодавства, власне переконання самого судді тощо.

Гійом Замбрано наголошує, що справжнє питання в прогностичному правосудді полягає не в тому чи можливо передбачити судові рішення, а в тому яким чином забезпечити таке передбачення машиною на основі кількісних, а не інтуїтивних показників. Дослідник підкреслює, що судочинство завжди невизначене, проте це не означає, що воно не може бути прогнозованим [6].

Таким чином, використання різних інформаційно-телекомунікаційних технологій для опрацювання найбільш повторюваних та простих судових спорів має на меті скорити час, витрачений на юридичний аналіз таких спорів та забезпечити ефективність судового процесу. Доречно зауважити, що обґрунтування суддею судового рішення є питанням його оцінки та тлумачення права та застосування правових норм до конкретного спору. При цьому юридичний силогізм може призводити до різних суджень в аналогічних спорах.

Значимо, що після тривалої серії реформ, орієнтованих на забезпечення незалежності суддів міжнародні органи, такі як ООН, Європейська рада та ОЕСР, вибрали підхід, який тепер також зосереджується на ефективності, а не виключно на неупередженості суддів [7]. В цьому аспекті оцінюється потенціал інформаційно-телекомунікаційних технологій щодо можливості зниження витрат, збереження часу та легкості доступу до правосуддя різних верств населення, а також можливості зменшення рівня суддівської суб'єктивності при прийнятті відповідного судового рішення.

За словами Доменіко Пелігріні, голови цивільної палати суду Генуї: «прогностичне правосуддя пропонує інструмент щодо передбачення та гармонізації судових рішень. Це допоможе суддям зосередитись на справах, у яких їх експертиза має більшу додану вартість». Дослідники університету Sant'Anna Піза, Італія, планують провести опитування суддів Генуї, які застосовують законодавство щодо використання відкритих даних у суді. Наразі LIDER-лабораторія Інституту Дірполіса, діюча при згаданому університеті є дослідною лабораторією з питань аналізу судових справ, предметом розгляду яких є вирішення питання щодо особистих збитків, деліктів та виконання зобов'язань та при цьому використовує технології для висвітлення моделей, кореляцій та тенденцій

в судових рішеннях [8]. Таким чином, головною метою прогностичного правосуддя є зменшення рівня юридичної невизначеності та непередбачуваності судових рішень.

Технологічний прогрес не повинен перешкоджати роботі судді і, перш за все, тим особам, які відповідають за дотримання закону, не повинен перешкоджати доступу до правосуддя. Передбачуваність закону необхідна, проте вона не повинна «заморожувати» судову практику [9]. Таким чином основні принципи справедливості та правосуддя повинні залишатися недоторканими та не спотворюватись жодним чином технологіями прогнозування.

Прогностичне правосуддя передбачає роботу з великою кількістю різноманітних даних. Так, наприклад, за даними Державної судової адміністрації України в 2018 році тільки апеляційними загальними судами було вирішено 227 584 справ, а за перше півріччя 2019–107 136 справ відповідно [10]. При цьому обробка та аналіз такої великої кількості даних за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість прискорити такий аналіз, забезпечити їхню презентацію в зручному вигляді для користувача, а також більш ефективно використовувати такі дані.

Викликом для прогностичного правосуддя стає розробка технологій, які не тільки оперують різними статистичними даними, а й мають можливість семантичного аналізу судових рішень для виявлення логіки прийняття судових рішень з того чи іншого питання. Цікавим в цьому аспекті є досвід Франції, де законодавець передбачив в статті L. 111–13 кодексу про судоустрій принцип відкритих даних, відповідно до якого: «рішення, які приймаються судами, безкоштовно розміщуються в публічному доступі в електронній формі». При цьому передбачається кримінальна відповідальність за використання даних суддів та працівників суду з метою або наслідком якого є оцінка, аналіз, порівняння чи прогнозування їхньої фактичної чи передбачуваної професійної практики [11].

На противагу цьому у США прогностичне правосуддя вже є звичайною практикою, зокрема в кримінальному судочинстві. Прикладами реалізації такого правосуддя є технології Lex Machina та Ravel Law. На відміну від традиційних методів юридичних досліджень, Lex Machina зосереджується не тільки на збиранні даних, а й на виконанні складної роботи щодо їхньої обробки та структуризації. Алгоритм, який застосо-

вустя Lex Machina створив справжню базу правової інформації, яка подається своїм користувачам на підставі стратегічного підходу на основі конкретних критеріїв і фільтрів за типом справи, діапазоном дат, судом, суддею, тощо [12]. Онлайн-платформа Ravel Law поєднає юридичні дослідження та аналітику на основі експертних юридичних знань, машинного навчання (machine learning) та судових прецедентів з Гарвардської бібліотеки права, що надає можливість юристам знайти важливе, зрозуміти, чому це важливо, і використати цю інформацію якомога переконливіше, перетворюючи просто юридичну інформацію на юридичні інсайти [13].

В США вже навіть відбулось і перше глобальне критичне обговорення судової практики, щодо оскарження рішень, які були прийняті на підставі результатів прогностичних технологій. Перше судове оскарження результатів, отриманих такими технологіями відбулось в 2018 році і було встановлено, що часто такі технології використовують критерії, які створюють дискримінацію (базуючись на расі неповнолітніх, місцевості їхнього проживання тощо) [14]. В наслідок чого було зроблено висновок, про недостатність уваги наслідками використання таких технологій та їх можливому негативному ефекту щодо певних категорій населення; рівню технічної підготовки щодо використання технологій судовими працівниками; потребують доопрацювання механізми контролю за інформаційно-телекомунікаційними технологіями в судовій системі [15].

На нашу думку, при застосуванні прогностичного правосуддя на практиці можуть виникнути наступні проблеми: очікування людей, що суддя буде діяти виключно в межах того, що попередньо прогнозовано за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій. Відсутність виправдання таких очікувань несе ризик суспільного протесту проти легітимності судового рішення. Це ще раз підкреслює необхідність визначення прогностичного правосуддя як лише додаткового інструменту юридичного аналізу в процесі здійснення правосуддя, що ніяким чином не зобов'язує суддю та інших учасників процесу.

Інформаційно-телекомунікаційні технології, що використовуються прогностичним правосуддям також представляють певні ризики того, що прийняття суддею рішення по справі, яку він розглядає буде базуватись виключно на статистичній інформації з розгляду аналогічних справ.

Також, постає питання співвідношення прав людини та застосування технологій прогностичного правосуддя. Судді, які приймають рішення

також можуть намагатися мінімізувати власну відповідальність, дотримуючись порад інформаційно-телекомунікаційних технологій і таким чином може виникати так звана «автоматизована упередженість». Така ситуація свідчить про те, що використання будь-яких технологій потребує виваженого підходу, який базується на доцільності, стратегії подальшого використання таких технологій та прогнозування наслідків їхнього використання.

Висновки. Електронне правосуддя не обмежується електронною формою обробки документів та застосуванням відео та аудіо записів при проведенні судового засідання. Електронне правосуддя в його найбільш повному розумінні передбачає застосування штучного інтелекту при розгляді судових справ, де суддя для винесення судового рішення може використовувати результати аналізу даних, отримані за допомогою використання інформаційно-телекомунікаційних технологій. На додаток, в певних випадках правосуддя може здійснюватися штучним інтелектом, при цьому людина зберігає за собою лише функцію контролю належної роботи такого штучного інтелекту. Це, в свою чергу, актуалізує потребу у збереженні балансу між таким використанням та відповідальністю суддів.

Застосування технологій штучного інтелекту в правосудді вимагає розробку положення про автоматизовані рішення та визначення аспектів, з урахуванням яких такі рішення мають прийматись (обмеження щодо збору даних, прозорість, зрозумілість, сертифікація тощо). Враховуючи міжнародний досвід та загальні тенденції розвитку штучного інтелекту, необхідно запровадити комплексне застосування штучного інтелекту в певних категоріях судових справ (адміністративні правопорушення, судові спори з питань електронної комерції, онлайн розрахунків, страхових випадків тощо), в яких є можливість повноцінного, достовірного та об'єктивного судового розгляду штучним інтелектом з мінімальним втручанням людини.

На сьогоднішній момент, значний потенціал використання технологій штучного інтелекту вбачається в прогнозування суті судових рішень та їх наслідків, зокрема в можливості визначити ймовірність вирішення конкретної судової справи на підставі аналізу попередніх рішень з аналогічного предмету судового розгляду. Водночас, впровадження прогностичної функції електронного правосуддя в Україні потребує законодавчого закріплення обігу, аналізу та збереження великих, чутливих та відкритих даних в судочинстві України.

Список використаних джерел

1. Loevinger Lee. Jurimetrics: the methodology of legal inquiry. *Law and Contemporary Problems*. Winter. 1963. P. 5–35. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2945&context=lcp>

2. Garapon Antoine, Lassegue Jean, Justice digitale, Revolution graphique et rupture antropologique. PUF. 2018. 353 p.

3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від від 13.01.2011 №2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.

4. Patrick Kate. Arnold Foundation to Roll Out Pretrial Risk Assessment Tool Nationwide. *Politics*. 2018. URL: <https://www.insidesources.com/arnold-foundation-to-roll-out-pretrial-risk-assessment-tool-nationwide/>

5. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

6. Zambrano Guillaume. Precedents et predictions jurisprudentielles a l'ere des big data : parier sur le resultat (probable) d'un proces. 2015. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01496098/document>.

7. Pikramenos Michael. Cyberjustice in European judicial systems «Open data» and access to justice. 2017. 4 p. URL: https://bo-ecli.eu/uploads/conference/22_M.Pikramenos%20BO-ECLI%20Conference.%20BO-ECLI%20Conference.pdf.

8. Predictive justice and artificial intelligence supporting judge's decision-making in Genoa. Sant'anna school and the court of genoa announce collaboration on computational analysis of the rulings. Sant'anna magazine. 2019. URL: <https://www.santannapisa.it/en/news/predictive-justice-and-artificial-intelligence-supporting-judges-decision-making-genoa-santanna>.

9. What role could AI play in predictive justice. Gide 255. URL: https://www.gide255.com/best_practice/quelle-place-pour-lintegration-de-lia-dans-la-justice-predictive/?lang=en.

10. Ефективність роботи судів за 2018 рік, ефективність роботи судів за I півріччя 2019 року. ДСА України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/pokaznikidiyalnosti/efekt_roboti_sudiv1/efektiv_2018_mod_cpravi.

11. Code de l'organisation judiciaire, URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071164>.

12. Legal analytics by Lex Machina. URL: <https://lexmachina.com/>.

13. Ravel Law. URL: <https://home.ravellaw.com/>.

14. Litigating algorithms, AI Now Institute Report. 2018. 17 p. URL: <https://ainowinstitute.org/litigatingalgorithms.pdf>.

15. AI Now report 2018. AI Now Institute. New York University. 2018. 62 p. URL: https://ainowinstitute.org/AI_Now_2018_Report.pdf.

Назаров Іван Володимирович

доктор юридичних наук,

доцент, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем
судової, слідчої та прокурорської діяльності Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ¹

У статті викладено результати наукового аналізу теоретичних засад та особливостей нормативного визначення принципу незалежності суду та суддів. Увагу приділено нормам Конституції України, Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя» з питань забезпечення незалежності суддів та гарантій її дотримання, обґрунтовується наявність недоліків у їх формулювання, запропоновано варіанти вирішення проблеми. Враховуючи, що заклик у законі «утримуватися» від порушення незалежності судді не працює і останнім часом ми маємо багато прикладів коли посадові особи державних органів не утрималися від заяв та дій, що підривають незалежність судової влади, пропонується скасувати, або привести у відповідність до конституційного і міжнародного принципу незалежності судової влади ч. 4 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і встановити чітку заборону для органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб на заяви та дії, що можуть підрвати незалежність судової влади з встановленням відповідальності за порушення такої заборони.

Ключові слова: *судова влада, суд, суддя, незалежність судді, суддівське самоврядування, суддівське врядування, Вища рада правосуддя.*

The article presents the results of a scientific analysis of the theoretical foundations and features of the normative definition of the principle of independence of the court and judges. Attention is paid to the norms of the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», «On the High Council of Justice» on issues of ensuring the independence of judges and guarantees of its observance, the existence of shortcomings in their wording is substantiated, options for solving the problem are proposed. Given that the call

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

in the law to «refrain» from violating the independence of judges does not work and recently we have many examples when officials of state bodies did not refrain from statements and actions that undermine the independence of the judiciary, it is proposed to cancel it, or bring it into line with the constitutional and of the international principle of judicial independence, Part 4 of Art. 6 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and establish a clear prohibition for state authorities, local self-governments and their officials on statements and actions that may undermine the independence of the judiciary with the establishment of liability for violation of such a prohibition.

Key words: *judiciary, court, judge, judge's independence, judicial self-government, judicial governance, Supreme Council of Justice.*

Постановка проблеми. Конституцією України принцип незалежності судді визначається як обов'язковий для функціонування судової влади, а Законом України «Про Вищу раду правосуддя» остання наділяється повноваженнями і має відповідний обов'язок вчиняти заходи з метою забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Враховуючи, що раніше основним органом відповідальним за забезпечення незалежності суддівського корпусу була Рада суддів України та значні зміни у спеціалізованому законодавстві у зазначеній сфері, питання нормативного визначення принципу незалежності суддів та гарантій його забезпечення набувають особливої актуальності, потребують наукового аналізу і обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці забезпечення незалежності суддів в Україні приділялися увагу у своїх роботах такі вчені, як В. Ф. Бойко, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, В. В. Городовенко, І. Б. Іваночко, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, А. О. Мельников, М. М. Михеєнко, Л. М. Москвич, М. М. Полянський, С. В. Прилуцький, О. Б. Прокопенко, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк та ін. Але зміна у законодавстві органів, відповідальних за забезпечення незалежності суддів не вирішує проблеми і потребує свого подальшого дослідження.

Мета статті встановлення проблем нормативного регулювання незалежності суддів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питанням забезпечення незалежності суддів в Україні завжди приділялося достатньо уваги у наукових колах. У законодавстві важливість дотримання принципу незалежності суддів визнавалась на найвищому рівні – у Конституції України. Наукові до-

слідження не зупинялися, законодавцю допомагали у реагуванні на зміни у суспільних відносинах і з'являлися нові, додаткові гарантії дотримання принципу незалежності суддів. Але при цьому в останні роки ситуацію у вказаній сфері можна охарактеризувати як надзвичайно складну і далекою від ідеальної.

Так, стаття 126 Конституції України [1] починається із слів: «незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України». У подальшому зазначається, що вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути затриманий або утримуваний під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом без згоди Вищої ради правосуддя за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя не може бути притягнутий до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Суддя обіймає посаду безстроково. Особиста безпека судді та членів його сім'ї забезпечується державою. Також саме наводиться виключний перелік підстав для звільнення судді з посади або припинення його повноважень. Стаття 129 Конституції України також починається зі слів, які свідчать про необхідність дотримання принципу незалежності судді: суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. В подальшому у зазначеній статті наводяться основні засади судочинства, що у сукупності свідчить про позицію законодавства, що для забезпечення незалежності судді потрібно не лише унормування гарантій незалежності, а й дотримання самим суддею засад судочинства та принципу верховенства права.

Цілком логічним виглядає, що у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.07.2016 р. № 1402-VIII [2] (далі – Закон) принцип незалежності суддів деталізовано у питаннях гарантій його дотримання та процедур реалізації.

Вже у статті 6 Закону констатується правило, що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. В якості елемента незалежності судді зазначається його право не розглядати звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які не є учасниками судового процесу щодо конкретних справ. Так само констатується заборона на втручання у здійснення правосуддя, на вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, на не-

повагу до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, на заклики до невиконання судових рішень. Зазначається, що за подібні дії наслідком є відповідальність, встановлена законом.

Далі Закон достатньо у м'якій формі встановлює вимогу до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб: вони «повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади». Таке формулювання можна визнати дипломатичним, але йому не вистачає юридичної чіткості і однозначності, потрібних для формулювання законодавчих актів. Чому «утримуватися»? Посадові особи державних органів та органів місцевого самоврядування в першу чергу повинні дотримуватися вимог законодавства України у сфері забезпечення незалежності судової влади, суддів, поваги до суду і виконання судових рішень. Хочу привернути увагу як і в раніше опублікованих працях [3, с. 125], всі дії, перелічені у частині 3 ст. 6 Закону, є заборонені як такі, що порушують принцип незалежності суддів і їх можна характеризувати як такі, що підривають незалежність судової влади, наприклад, висловлення неповаги до суду чи суддів. Посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування не можуть бути виключенням із цього правила. Враховуючи, що заклик «утримуватися» не працює і останнім часом ми маємо багато прикладів коли посадові особи державних органів не утрималися від заяв та дій, що підривають незалежність судової влади, необхідно ч. 4 ст. 6 Закону або скасувати, або привести у відповідність до конституційного і міжнародного принципу незалежності судової влади і встановити чітку заборону для органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб на заяви та дії, що можуть підірвати незалежність судової влади з встановленням відповідальності за порушення такої заборони.

Такі ж самі емоції і питання можуть виникнути під час ознайомлення із ч. 8 ст. 48 Закону, де згадується про необхідність дотримання принципу незалежності суддів та зазначається, що «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї». До заклику «утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади» додається про-

ханья «поважати незалежність судді і не посягати на неї», але вже для більш широкого кола суб'єктів.

Треба зазначити, що законодавство передбачає адміністративну відповідальність за прояв неповаги до суду, яка може проявлятися у формі, злісного ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ст. 185–3 Кодексу адміністративних правопорушень України). Але, чи можна ставити знак рівності між «проявами неповаги до суду» та проявами неповаги до незалежності судді?

В межах цієї публікації візьму на себе сміливість стверджувати, що заклик поважати незалежність судді для всіх суб'єктів не працює і не буде працювати до того часу, поки законодавець не визначить ознаки посягання на незалежність судді (як це було зроблено під час визначення проявів неповаги до суду) та відповідальність за її допущення.

Варто зазначити, що стаття 48 Закону повністю присвячена питанням незалежності судді які за змістом можна поділити на загальні засади незалежності судді та гарантії дотримання незалежності судді. Серед загальних засад також виділяються: необхідність забезпечення незалежності судді від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання, але при цьому норма має обмеження: лише під час «діяльності щодо здійснення правосуддя»; суддя повинен здійснювати правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права; втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом; суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

В межах визначення загальних засад незалежності судді встановлюються вимоги та обмеження не лише для зовнішніх суб'єктів, а й обов'язки до самих суддів. Наприклад, суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

Частина 5 статті 48 Закону надає перелік гарантій забезпечення незалежності судді, до яких віднесено: 1) особливий порядок його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканність та імунітет судді; 3) незмінюваність

судді; 4) порядок здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємниця ухвалення судового рішення; 5) заборона втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальність за неповагу до суду чи судді; 7) окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлений законом; 8) належне матеріальне та соціальне забезпечення судді; 9) функціонування органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначення законом засобів забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також інших засобів їх правового захисту; 11) право судді на відставку.

Наступний аспект, на який необхідно звернути увагу в контексті забезпечення незалежності суддів, це перелік суб'єктів, на які покладається обов'язок реагувати на факти порушення принципу незалежності суддів.

Відповідно до ст. 126 Закону в Україні має діяти суддівське самоврядування як одна з гарантій забезпечення незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти, в тому числі, утвердженню незалежності суду, забезпеченню захисту суддів від втручання в їхню діяльність. А серед завдань суддівського самоврядування є вирішення питань зміцнення незалежності судів, суддів, захист професійних інтересів суддів, у тому числі захист від втручання в їхню діяльність.

Для виконання поставленого завдання органи суддівського самоврядування наділяються певними повноваженнями. Так, збори суддів певного суду мають право звертатися з поданням про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, прокурора, посадової особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльність, що порушують гарантії незалежності суду та судді (п. 5, ч. 5, ст. 128 Закону). Як ми бачимо, з'являється натяк на те, який може бути механізм притягнення до відповідальності за порушення незалежності судді і вид відповідальності. В той же час, обраний механізм та вид відповідальності не можуть забезпечити невідворотності покарання за зафіксоване порушення, адже його реалізація залежить від зовнішніх суб'єктів.

Рада суддів України має право та зобов'язана розробляти та організовувати виконання заходів щодо забезпечення незалежності судів і суддів, приймати відповідні рішення з цих питань. Крім того Рада суддів України має право звертатися з пропозиціями щодо питань діяльності

судів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 8 ст. 133 Закону).

За результатами виконання поставлених завдань Рада суддів України готує відповідні звіти про виконання завдань щодо забезпечення незалежності судів і суддів, що заслуховуються на 3'їзді суддів України (п. 1, ч. 2, ст. 129 Закону). За наслідками розгляду зазначеного звіту 3'їзд суддів України має право приймати рішення, що є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх суддів.

Інших повноважень у сфері забезпечення незалежності суддів органам суддівського самоврядування не надано. Але, повноважними суб'єктами у сфері забезпечення незалежності судді та суду є органи суддівського врядування в особі Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя відповідно до ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [4] має право та зобов'язана здійснювати наступні повноваження у сфері забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя: веде і оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, проводить перевірку таких повідомлень, оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення; вносить до відповідних органів чи посадових осіб подання про виявлення та притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, якими вчинено дії або допущено бездіяльність, що порушує гарантії незалежності суддів або підриває авторитет правосуддя; вносить на розгляд зборів відповідного суду подання про звільнення судді з адміністративної посади у разі невиконання ним рішення Вищої ради правосуддя; ухвалює та оприлюднює публічні заяви і звернення; звертається до суб'єктів права законодавчої ініціативи, органів, які уповноважені приймати правові акти, із пропозиціями щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя; звертається до прокуратури та органів правопорядку щодо надання інформації про розкриття та розслідування злочинів, вчинених щодо суду, суддів, членів їх сімей, працівників апаратів судів, злочинів проти правосуддя, вчинених судьями, працівниками апарату суду; готує у співпраці з органами суддівського самоврядування, іншими органами та установами системи правосуддя, громадськими об'єднаннями і оприлюднює щорічну доповідь про стан забезпечення незалежності суддів в Україні та вживає інших заходів, які є необхідними для забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя.

Важливим є право для Вищої ради правосуддя вживати перелічені вище заходи не лише за зверненням зовнішніх суб'єктів (судді, суду, органу чи установи системи правосуддя), а й за власною ініціативою.

Серед суб'єктів, з якими ВРП має співпрацювати у питаннях забезпечення незалежності суддів, є Рада суддів України, Громадська рада доброчесності, громадські об'єднання, відповідні органи інших держав, міжнародні організації та їхні органи щодо розроблення та впровадження заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя.

Для забезпечення прозорості і відкритості діяльності Вищої ради правосуддя у питаннях забезпечення незалежності суддів важливим є відповідальне ставлення до формування та оприлюднення відповідної щорічної доповіді. На сайті ВРП оприлюднено Щорічну доповідь про стан забезпечення незалежності суддів за 2017–2020 роки. Сформовано практику отримання зворотного зв'язку в межах моніторингу реагування на щорічну доповідь від судів, органів та установ системи правосуддя, органів державної влади та місцевого самоврядування, органів прокуратури та правоохоронних органів, професійної спільноти, громадських об'єднань, наукових установ за результатами ознайомлення із щорічною доповіддю [5].

Наприклад, на щорічну доповідь за 2020 рік надійшло пропозиції від 96 суб'єктів, серед яких, крім судів різних рівнів, є Інститут законодавства ВРУ, ВККСУ, Служба судової охорони, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, НАБУ, СБУ, ДБР, органи прокуратури різних рівнів тощо. Аналіз суб'єктів надання пропозицій та змісту самих пропозицій призводить до цікавих висновків. По-перше, на офіційному сайті ВРП немає пропозицій від професійної спільноти та громадських об'єднань, хоча у відкритому доступі їх можна побачити. По-друге, у більшості випадків пропозиції від органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронної системи (обласних адміністрацій, міністерств, органів прокуратури тощо) містять або позитивну оцінку проведеної Вищою радою правосуддя роботи, або пропозиції, які до забезпечення незалежності суддів мають опосередковане відношення, або взагалі відношення не мають. Деякі листи особливо здивували, наприклад, від імені Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за підписом виконуючого обов'язки керівника секретаріату цієї установи [6]. В умовах, коли жодного члену ВККСУ не має, представник секретаріату запевнює від імені ВККСУ, що ніяких

пропозиції з питань забезпечення незалежності суддів не має і все добре. На цьому фоні конструктивно виглядають пропозиції від університетів та наукових установ [7, 8, 9].

Звісно, зміст і доречність наданих пропозицій до результатів роботи Вищої ради правосуддя в контексті забезпечення незалежності суддів залежать від суб'єктів надання таких пропозицій. Але, це також свідчить і про потребу налагодження конструктивної та дієвої співпраці між Вищою радою правосуддя та всіма зовнішніми суб'єктами у питаннях оцінки ефективності роботи щодо забезпечення незалежності суддів та судів.

Висновки. Відповідно можна прийти до висновку про необхідність підтримати процеси у сфері забезпечення незалежності судової влади, визнати їх в якості одного з основних напрямків діяльності для органів суддівського врядування і самоврядування, який повинен реалізовуватися із залученням широкого кола зовнішніх компетентних суб'єктів. Також незалежність суддів необхідно забезпечувати не лише у випадку виявлення фактів втручання під час здійснення правосуддя, а й на стадіях призначення суддів на посади, їх підвищення або переведення, не лише у відношеннях з іншими державними і недержавними органами, а й всередині судової системи, під час їх матеріального, організаційного і технічного забезпечення із збереженням елементів і розробкою процедур підзвітності судової влади суспільству.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Відом. Верх. Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.07.2016 р. №1402-VIII. Офіц. вісн. України. 2016. №56. С. 9. Ст. 1935.
3. Назаров І. В. Особливості забезпечення незалежності суддів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. №53. Т.2. С. 124–127.
4. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. №1798-VIII // Офіц. вісн. України. 2017. №4. 180 с.
5. Обговорення Щорічної доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2020 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.hcj.gov.ua/page/obgovorennya-shchorichnoyi-dopovidi-pro-stan-zabezpechennya-nezalezhnosti-suddiv-v-ukrayini-za>.

6. Лист Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 17.09.2021 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/9._7881-0-8-21_vkksu.pdf

7. Пропозиції за результатами ознайомлення з Щорічною доповіддю за 2020 р. «Про стан забезпечення незалежності суддів України», затвердженої рішенням Вищої ради правосуддя від 05 серпня 2021 р. Національного університету «Одеська юридична академія». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/57._8442-0-8-21_nacionalnyu_universytet_odeska_yurydychna_akademiya.pdf.

8. Пропозиції до Щорічної доповіді Вищої ради правосуддя за 2020 р. «Про стан забезпечення незалежності суддів України» від Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/92._8787-0-8-21_nacionalnyu_yurydychnyy_universytet_imeni_yaroslava_mudrogo.pdf.

9. Пропозиції за результатами ознайомлення із Щорічною доповіддю за 2020 р. «Про стан забезпечення незалежності суддів України» від Інституту законодавства Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/23._8008-0-8-21_instytut_zakonodavstva_vru.pdf.

Назаров Іван Володимирович,

доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем судової, слідчої та прокурорської діяльності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ¹

У статті викладено результати наукового аналізу теоретичних засад та особливостей нормативного визначення принципу незалежності суду та суддів. Увагу приділено нормам Конституції України, Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя» з питань забезпечення незалежності суддів та гарантій її отримання, обґрунтову-

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

ється наявність недоліків у їх формулювання, запропоновано варіанти вирішення проблеми. Враховуючи, що заклик у законі «утримуватися» від порушення незалежності судді не працює і останнім часом ми маємо багато прикладів коли посадові особи державних органів не утрималися від заяв та дій, що підривають незалежність судової влади, пропонується скасувати, або привести у відповідність до конституційного і міжнародного принципу незалежності судової влади ч. 4 ст. 6 Закону України «Про судупрій і статус суддів» і встановити чітку заборону для органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб на заяви та дії, що можуть підрвати незалежність судової влади з встановленням відповідальності за порушення такої заборони.

Ключові слова: *судова влада, суд, суддя, незалежність судді, суддівське самоврядування, суддівське врядування, Вища рада правосуддя.*

The article presents the results of a scientific analysis of the theoretical foundations and features of the normative definition of the principle of independence of the court and judges. Attention is paid to the norms of the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», «On the High Council of Justice» on issues of ensuring the independence of judges and guarantees of its observance, the existence of shortcomings in their wording is substantiated, options for solving the problem are proposed. Given that the call in the law to «refrain» from violating the independence of judges does not work and recently we have many examples when officials of state bodies did not refrain from statements and actions that undermine the independence of the judiciary, it is proposed to cancel it, or bring it into line with the constitutional and of the international principle of judicial independence, Part 4 of Art. 6 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and establish a clear prohibition for state authorities, local self-governments and their officials on statements and actions that may undermine the independence of the judiciary with the establishment of liability for violation of such a prohibition.

Key words: *judiciary, court, judge, judge's independence, judicial self-government, judicial governance, Supreme Council of Justice.*

Постановка проблеми. Конституцією України принцип незалежності судді визначається як обов'язковий для функціонування судової влади, а Законом України «Про Вищу раду правосуддя» остання наділяється повноваженнями і має відповідний обов'язок вчиняти заходи з метою забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Враховуючи, що раніше основним органом відповідальним за забезпе-

чення незалежності суддівського корпусу була Рада суддів України та значні зміни у спеціалізованому законодавстві у зазначеній сфері, питання нормативного визначення принципу незалежності суддів та гарантій його забезпечення набувають особливої актуальності, потребують наукового аналізу і обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці забезпечення незалежності суддів в Україні приділяллі увагу у своїх роботах такі вчені, як В. Ф. Бойко, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, В. В. Городовенко, І. Б. Іваночко, Р. О. Куйбіда, І. Є. Марочкін, А. О. Мельников, М. М. Михеєнко, Л. М. Москвич, М. М. Полянський, С. В. Прилуцький, О. Б. Прокопенко, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк та ін. Але зміна у законодавстві органів, відповідальних за забезпечення незалежності суддів не вирішує проблеми і потребує свого подальшого дослідження.

Мета статті полягає у формуванні пропозицій до законодавства України необхідних для усунення недоліків визначення, гарантування та забезпечення незалежності суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням забезпечення незалежності суддів в Україні завжди приділялося достатньо уваги у наукових колах. У законодавстві важливість дотримання принципу незалежності суддів визнавалась на найвищому рівні – у Конституції України. Наукові дослідження не зупинялися, законодавцю допомагали у реагуванні на зміни у суспільних відносинах і з'являлися нові, додаткові гарантії дотримання принципу незалежності суддів. Але при цьому в останні роки ситуацію у вказаній сфері можна охарактеризувати як надзвичайно складну і далекою від ідеальної.

Так, стаття 126 Конституції України [1] починається із слів: «незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України». У подальшому зазначається, що вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Суддя не може бути затриманий або утримуваний під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом без згоди Вищої ради правосуддя за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя не може бути притягнутий до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Суддя обіймає посаду безстроково. Особиста безпека судді та членів його сім'ї забезпечується державою. Також саме наводиться виключний перелік підстав для звільнення судді з посади або припинення його повно-

важень. Стаття 129 Конституції України також починається зі слів, які свідчать про необхідність дотримання принципу незалежності судді: суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. В подальшому у зазначеній статті наводяться основні засади судочинства, що у сукупності свідчить про позицію законодавства, що для забезпечення незалежності судді потрібно не лише унормування гарантій незалежності, а й дотримання самим суддею засад судочинства та принципу верховенства права.

Цілком логічним виглядає, що у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.07.2016 р. № 1402-VIII [2] (далі – Закон) принцип незалежності суддів деталізовано у питаннях гарантій його дотримання та процедур реалізації.

Вже у статті 6 Закону констатується правило, що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. В якості елемента незалежності судді зазначається його право не розглядати звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які не є учасниками судового процесу щодо конкретних справ. Так само констатується заборона на втручання у здійснення правосуддя, на вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, на неповагу до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, на заклики до невиконання судових рішень. Значається, що за подібні дії наслідком є відповідальність, встановлена законом.

Далі Закон достатньо у м'якій формі встановлює вимогу до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб: вони «повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади». Таке формулювання можна визнати дипломатичним, але йому не вистачає юридичної чіткості і однозначності, потрібних для формулювання законодавчих актів. Чому «утримуватися»? Посадові особи державних органів та органів місцевого самоврядування в першу чергу повинні дотримуватися вимог законодавства України у сфері забезпечення незалежності судової влади, суддів, поваги до суду і виконання судових рішень. Хочу привернути увагу як і в раніше опублікованих працях [3, с. 125], всі дії, перелічені у частині 3 ст. 6 Закону, є заборонені як такі, що порушують принцип незалежності суддів

і їх можна характеризувати як такі, що підривають незалежність судової влади, наприклад, висловлення неповаги до суду чи суддів. Посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування не можуть бути виключенням із цього правила. Враховуючи, що заклик «утримуватися» не працює і останнім часом ми маємо багато прикладів коли посадові особи державних органів не утрималися від заяв та дій, що підривають незалежність судової влади, необхідно ч. 4 ст. 6 Закону або скасувати, або привести у відповідність до конституційного і міжнародного принципу незалежності судової влади і встановити чітку заборону для органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб на заяви та дії, що можуть підірвати незалежність судової влади з встановленням відповідальності за порушення такої заборони.

Такі ж самі емоції і питання можуть виникнути під час ознайомлення із ч. 8 ст. 48 Закону, де згадується про необхідність дотримання принципу незалежності суддів та зазначається, що «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї». До заклику «утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади» додається прохання «поважати незалежність судді і не посягати на неї», але вже для більш широкого кола суб'єктів.

Треба зазначити, що законодавство передбачає адміністративну відповідальність за прояв неповаги до суду, яка може проявлятися у формі, злісного ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ст. 185–3 Кодексу адміністративних правопорушень України). Але, чи можна ставити знак рівності між «проявами неповаги до суду» та проявами неповаги до незалежності судді?

В межах цієї публікації візьму на себе сміливість стверджувати, що заклик поважати незалежність судді для всіх суб'єктів не працює і не буде працювати до того часу, поки законодавець не визначить ознаки посягання на незалежність судді (як це було зроблено під час визначення проявів неповаги до суду) та відповідальність за її допущення.

Варто зазначити, що стаття 48 Закону повністю присвячена питанням незалежності судді які за змістом можна поділити на загальні засади не-

залежності судді та гарантії дотримання незалежності судді. Серед загальних засад також виділяються: необхідність забезпечення незалежності судді від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання, але при цьому норма має обмеження: лише під час «діяльності щодо здійснення правосуддя»; суддя повинен здійснювати правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права; втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом; суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

В межах визначення загальних засад незалежності судді встановлюються вимоги та обмеження не лише для зовнішніх суб'єктів, а й обов'язки до самих суддів. Наприклад, суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора.

Частина 5 статті 48 Закону надає перелік гарантій забезпечення незалежності судді, до яких віднесено: 1) особливий порядок його призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень; 2) недоторканність та імунітет судді; 3) незмінюваність судді; 4) порядок здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємниця ухвалення судового рішення; 5) заборона втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальність за неповагу до суду чи судді; 7) окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлений законом; 8) належне матеріальне та соціальне забезпечення судді; 9) функціонування органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначення законом засобів забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також інших засобів їх правового захисту; 11) право судді на відставку.

Наступний аспект, на який необхідно звернути увагу в контексті забезпечення незалежності суддів, це перелік суб'єктів, на які покладається обов'язок реагувати на факти порушення принципу незалежності суддів.

Відповідно до ст. 126 Закону в Україні має діяти суддівське самоврядування як одна з гарантій забезпечення незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти, в тому числі, утвердженню незалежності суду, забезпеченню захисту суддів від втручання в їхню діяльність. А серед завдань суддівського самоврядування

є вирішення питань зміцнення незалежності судів, суддів, захист професійних інтересів суддів, у тому числі захист від втручання в їхню діяльність.

Для виконання поставленого завдання органи суддівського самоврядування наділяються певними повноваженнями. Так, збори суддів певного суду мають право звертатися з поданням про притягнення до дисциплінарної відповідальності адвоката, прокурора, посадової особи органу державної влади чи органу місцевого самоврядування за вчинення дій або бездіяльність, що порушують гарантії незалежності суду та судді (п. 5, ч. 5, ст. 128 Закону). Як ми бачимо, з'являється натяк на те, який може бути механізм притягнення до відповідальності за порушення незалежності судді і вид відповідальності. В той же час, обраний механізм та вид відповідальності не можуть забезпечити невідворотності покарання за зафіксоване порушення, адже його реалізація залежить від зовнішніх суб'єктів.

Рада суддів України має право та зобов'язана розробляти та організувати виконання заходів щодо забезпечення незалежності судів і суддів, приймати відповідні рішення з цих питань. Крім того Рада суддів України має право звертатися з пропозиціями щодо питань діяльності судів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 8 ст. 133 Закону).

За результатами виконання поставлених завдань Рада суддів України готує відповідні звіти про виконання завдань щодо забезпечення незалежності судів і суддів, що заслуховуються на З'їзді суддів України (п. 1, ч. 2, ст. 129 Закону). За наслідками розгляду зазначеного звіту З'їзд суддів України має право приймати рішення, що є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх суддів.

Інших повноважень у сфері забезпечення незалежності суддів органом суддівського самоврядування не надано. Але, повноважними суб'єктами у сфері забезпечення незалежності судді та суду є органи суддівського врядування в особі Вищої ради правосуддя.

Вища рада правосуддя відповідно до ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [4, ст. 107] має право та зобов'язана здійснювати наступні повноваження у сфері забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя: веде і оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, проводить перевірку таких повідомлень,

оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення; вносить до відповідних органів чи посадових осіб подання про виявлення та притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, якими вчинено дії або допущено бездіяльність, що порушує гарантії незалежності суддів або підриває авторитет правосуддя; вносить на розгляд зборів відповідного суду подання про звільнення судді з адміністративної посади у разі невиконання ним рішення Вищої ради правосуддя; ухвалює та оприлюднює публічні заяви і звернення; звертається до суб'єктів права законодавчої ініціативи, органів, які уповноважені приймати правові акти, із пропозиціями щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя; звертається до прокуратури та органів правопорядку щодо надання інформації про розкриття та розслідування злочинів, вчинених щодо суду, суддів, членів їх сімей, працівників апаратів судів, злочинів проти правосуддя, вчинених судьями, працівниками апарату суду; готує у співпраці з органами суддівського самоврядування, іншими органами та установами системи правосуддя, громадськими об'єднаннями і оприлюднює щорічну доповідь про стан забезпечення незалежності суддів в Україні та вживає інших заходів, які є необхідними для забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя.

Важливим є право для Вищої ради правосуддя вживати перелічені вище заходи не лише за зверненням зовнішніх суб'єктів (судді, суду, органу чи установи системи правосуддя), а й за власною ініціативою.

Серед суб'єктів, з якими ВРП має співпрацювати у питаннях забезпечення незалежності суддів, є Рада суддів України, Громадська рада доброчесності, громадські об'єднання, відповідні органи інших держав, міжнародні організації та їхні органи щодо розроблення та впровадження заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя.

Для забезпечення прозорості і відкритості діяльності Вищої ради правосуддя у питаннях забезпечення незалежності суддів важливим є відповідальне ставлення до формування та оприлюднення відповідної щорічної доповіді. На сайті ВРП оприлюднено Щорічну доповідь про стан забезпечення незалежності суддів за 2017–2020 роки. Сформовано практику отримання зворотного зв'язку в межах моніторингу реагування на щорічну доповідь від судів, органів та установ системи правосуддя, органів державної влади та місцевого самоврядування, органів прокуратури та правоохоронних органів, професійної спільноти, громадських

об'єднань, наукових установ за результатами ознайомлення із щорічною доповіддю [5].

Наприклад, на щорічну доповідь за 2020 рік надійшло пропозиції від 96 суб'єктів, серед яких, крім судів різних рівнів, є Інститут законодавства ВРУ, ВККСУ, Служба судової охорони, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, НАБУ, СБУ, ДБР, органи прокуратури різних рівнів тощо. Аналіз суб'єктів надання пропозицій та змісту самих пропозицій призводить до цікавих висновків. По-перше, на офіційному сайті ВРП немає пропозицій від професійної спільноти та громадських об'єднань, хоча у відкритому доступі їх можна побачити. По-друге, у більшості випадків пропозиції від органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронної системи (обласних адміністрацій, міністерств, органів прокуратури тощо) містять або позитивну оцінку проведеної Вищою радою правосуддя роботи, або пропозиції, які до забезпечення незалежності суддів мають опосередковане відношення, або взагалі відношення не мають. Деякі листи особливо здивували, наприклад, від імені Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за підписом виконуючого обов'язки керівника секретаріату цієї установи[6]. В умовах, коли жодного члену ВККСУ не має, представник секретаріату запевнює від імені ВККСУ, що ніяких пропозицій з питань забезпечення незалежності суддів не має і все добре. На цьому фоні конструктивно виглядають пропозиції від університетів та наукових установ [7, 8, 9].

Звісно, зміст і доречність наданих пропозицій до результатів роботи Вищої ради правосуддя в контексті забезпечення незалежності суддів залежать від суб'єктів надання таких пропозицій. Але, це також свідчить і про потребу налагодження конструктивної та дієвої співпраці між Вищою радою правосуддя та всіма зовнішніми суб'єктами у питаннях оцінки ефективності роботи щодо забезпечення незалежності суддів та судів.

Висновки. Відповідно можна прийти до висновку про необхідність підтримати процеси у сфері забезпечення незалежності судової влади, визнати їх в якості одного з основних напрямків діяльності для органів суддівського врядування і самоврядування, який повинен реалізовуватися із залученням широкого кола зовнішніх компетентних суб'єктів. Також незалежність суддів необхідно забезпечувати не лише у випадку виявлення фактів втручання під час здійснення правосуддя, а й на стадіях

призначення суддів на посади, їх підвищення або переведення, не лише у відношеннях з іншими державними і недержавними органами, а й всередині судової системи, під час їх матеріального, організаційного і технічного забезпечення із збереженням елементів і розробкою процедур підзвітності судової влади суспільству.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.07.2016 р. №1402-VIII. Офіц. вісн. України. 2016. №56. Стор. 9. Ст. 1935.
3. Назаров І. В. Особливості забезпечення незалежності суддів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. №53. Т.2. С. 124–127.
4. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. №1798-VIII. Офіц. вісн. України. 2017. №4.180 с.
5. Обговорення Щорічної доповіді про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2020 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.hcj.gov.ua/page/obgovorennya-shchorichnoyi-dopovidi-pro-stand-zabezpechennya-nezalezhnosti-suddiv-v-ukrayini-za>.
6. Лист Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 17.09.2021 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/9._7881-0-8-21_vkksu.pdf
7. Пропозиції за результатами ознайомлення з Щорічною доповіддю за 2020 р. «Про стан забезпечення незалежності суддів України», затвердженої рішенням Вищої ради правосуддя від 05 серпня 2021 р. Національного університету «Одеська юридична академія». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/57._8442-0-8-21_nacionalnyy_universytet_odeska_yurydychna_akademiya.pdf.
8. Пропозиції до Щорічної доповіді Вищої ради правосуддя за 2020 р. «Про стан забезпечення незалежності суддів України» від Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/92._8787-0-8-21_nacionalnyy_yurydychnyy_universytet_imeni_yaroslava_mudrogo.pdf.
9. Пропозиції за результатами ознайомлення із Щорічною доповіддю за 2020 р. «Про стан забезпечення незалежності суддів України» від Інституту законодавства Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/23._8008-0-8-21_instytut_zakonodavstva_vru.pdf.

Пашковський Микола Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального
процесу та судоустрою
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

ДОКУМЕНТУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ НЕУРЯДОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ І ВИКОРИСТАННЯ ОТРИМАНОЇ ЦИФРОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА СТАТТЕЮ 438 КК УКРАЇНИ¹

У статті висвітлюються питання використання в процесі доказування у кримінальних провадженнях за статтею 438 України цифрової інформації, зібраної та збереженої особами та організаціями, які займаються документуванням міжнародних злочинів. Зроблено висновок, що така інформація може бути використана як такий доказ як документ або використана для проведення інших процесуальних дій для збирання нових доказів. Зауважено на можливі заперечення використання у кримінальному провадженні зібраної і збереженої документаторами цифрової інформації Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011.

Ключові слова: документування міжнародний злочинів, докази, цифрова інформація.

The article highlights on the issue of using digital information in the evidence process of criminal proceedings under Article 438 of Ukraine, which has been collected and preserved by individuals and organizations involved in documenting international crimes. It is concluded that such information can either be used as evidence in the form of a document or employed for other procedural actions to gather new evidence. The potential objections to using the documentators' collected and preserved digital information in criminal proceedings have been pointed out, especially considering the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

submission by the Security Service of Ukraine (SBU) regarding the official interpretation of part 3 of Article 62 of the Constitution of Ukraine dated October 20, 2011, No. 12-rp/2011.

Keywords: *documenting international crimes, evidence, digital information.*

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення російської федерації в Україну супроводжується масовим і систематичним порушенням міжнародного гуманітарного права (МГП), як «права Женеви», яке забезпечує захист цивільного населення, військовополонених та інших категорій жертв війни, які перебувають під владою ворога, так і «права Гааги», яке обмежує застосування окремих засобів або методів ведення військових дій. Численні місії з установлення фактів, організовані міжнародними організаціями, підтверджують вказані обставини. Так, друга місія ОБСЄ «виявила чіткі моделі серйозних порушень МГП... Масштаб і частота нападів невибіркового характеру на цивільних осіб і цивільні об'єкти, в тому числі на місцях, де не було виявлено жодного військового об'єкту, є достовірним доказом того, що воєнні дії велися російськими збройними силами, нехтуючи їх основним зобов'язанням дотримуватися основних принципів вибіркової, пропорційної та застосування запобіжних заходів... Сліди тортур і жорстокого поводження на трупах убитих мирних жителів також свідчать про нехтування принципом гуманності, яким має керуватися МГП у воєнних діях» [1, с. 123–124]. Зважаючи на вказані обставини з початком повномасштабного російського вторгнення активізувалася діяльність неурядових організацій та окремих осіб, у т. ч. адвокатів, які з 2014 року (та у подальший час) займаються документуванням порушень МГП та міжнародного права прав людини (МППЛ). У процесі документування порушень МГП та МППЛ збираються відомості як від окремих осіб (інтерв'юванням, опитуванням), з відкритих джерел, так і безпосередньо з місць подій (шляхом фотографування, відеозапису, текстуального опису обстановки на місці події). Значна частина інформації збирається та зберігається у цифровій формі. Такі організації, особи не мають у кримінальних провадженнях за ст. 438 КК України жодного процесуального статусу. У зв'язку з цим постає питання про доказове значення інформації, що збирається вказаними особами, зокрема як цифрових доказів, та чи може ця інформація використовуватися у процесі доказування у кримінальних провадженнях, наприклад за ст. 438 КК України, а також у роз-

слідуванні, що з 2 березня 2022 року проводить Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри новизну для вітчизняної кримінально-процесуальної науки, окремі проблеми, пов'язані з цифровими чи електронними доказами, використанням цифрової інформації, були предметом наукових досліджень як у процесуальному (Алексєєва-Процюк Д. О., Ахтирська Н. М., Брисковська О. М., Коваленко А. В., Орлов Ю. Ю., Сіренко О. В., Цехан Д. М., Чернявський С. С. та інш.), так й у криміналістичному аспектах (В. М. Бутузов, С. Й. Гонгало, М. А. Іванов). Спеціально ці питання розроблялися в монографіях Столітнього А. В. «Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку» (2016 р.), Каланчі І. Г. «Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку» (2018 р.), Скрипника А. В. «Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні» (2022 р.). Окремої уваги заслуговують методичні рекомендації «Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях» (2020 р., видання друге), розроблені авторським колективом [3].

Утім, питання про особливості використання у кримінальному провадженні цифрової інформації про порушення МГП чи МППЛ, зібраної та збереженої не учасниками кримінального провадження, зокрема вищевказаними особами та організаціями (документаторами) наразі перебувають на початковому етапі теоретичного дослідження та практичного вирішення.

Мета статті полягає у дослідженні теоретико-прикладних підходів для з'ясування можливостей використання у кримінальних провадженнях, зокрема за ст. 438 КК України цифрової інформації про порушення МГП та МППЛ, зібраної та збереженої не учасником кримінального провадження, наприклад фізичною особою чи організацією, що займаються документуванням таких порушень, зокрема міжнародних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коло юридичних і фізичних осіб, що займаються отриманням, збиранням, збереженням і поширенням інформації про порушення міжнародного гуманітарного права є достатньо широким. Переважно – це громадські об'єднання, зареєстровані в Україні чи за кордоном. Більша частина таких українських організацій входять до складу однієї з двох або обох коаліцій

правозахисних організацій, які збирають інформацію про порушення під час збройного конфлікту, викликаного російською агресією проти України: Коаліції «Україна. П'ята ранку» (об'єднує 34 організації) [4] та Глобальної ініціативи Т4Р (Трибунал для Путіна) (19 організацій) [5]. Є також громадські об'єднання, які публічно не інтегровані до коаліцій, наприклад, ГО «Українська правова консультативна група» [6]. Серед іноземних неурядових (громадських) ініціатив, що займаються документуванням подій в Україні, пов'язаних з порушенням МГП чи МППЛ, крім організацій з широкою компетенцією, наприклад, як «Amnesty International», «Human Rights Watch», «Trial International», «Clooney Foundation for Justice» чи «International Partnership for Human Rights» слід зазначити нові, зосереджені лише на подіях в Україні, зокрема проєкт «Соняшник» (Project Sunflower) в Польщі [7], французька асоціація «За Україну, за їхню і нашу свободу!» (une association française «Pour l'Ukraine, pour leur liberté et la nôtre!») [8]. Ці коаліції чи окремі організації заявляють, що їх метою є «документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних у ході російської збройної агресії проти України» [4] або документування «подій, в яких вбачаються ознаки злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини) в усіх регіонах країни, що стали об'єктом нападу» [5]. Крім того, існують ще громадські організації чи ініціативи, які займаються аналітичною діяльністю щодо порушень міжнародного права у зв'язку зі збройним конфліктом, наприклад дослідженням ситуацій сексуального насильства та всіх видів гендерної дискримінації у зв'язку зі збройним конфліктом займається Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем» [9].

Через широке застосування учасниками збройного конфлікту та іншими особами (у т.ч. захищеними за МГП особами) цифрової техніки, міжнародний збройний конфлікт, викликаний агресією росії проти України, є найбільш документованим збройним конфліктом [10].

КПК України поняття «документування» згадує лише в двох статтях (ст. 569 про контрольовану поставку та ст. 570 про прикордонне переслідування) в контексті документування злочинної чи незаконної діяльності. Це поняття є поширеним в законодавстві та в доктрині щодо оперативно-розшукової діяльності, існують різні підходи до його визначення [11, с. 51], однак для цілей цього дослідження достатньо його розуміння в ОРД як сукупності оперативно-розшукових дій, спрямованих

на виявлення та фіксацію фактичних даних, які мають значення для запобігання злочинів та їх викриття [12, с. 226], що вказує на його близькість з кримінально-процесуальним поняттям доказування. «Різниця між ними – в засобах і методах збирання й дослідження інформації (фактичних даних), а також у значимості отриманих результатів» [13, с. 266]. З іншого боку, документування і в межах ОРД, і в межах кримінального провадження розуміється як діяльність зі створення оперативно-розшукових / процесуальних документів, так і «діяльність з одержання вже створених документів, які можуть бути використані для виконання завдань ОРД і кримінального провадження» [14, с. 374].

В. М. Тертишник, виокремлюючи в системі галузевих, кримінально-процесуальних принципів документування процесуальних дій і рішень, у т. ч. як одну з найважливіших гарантій правосуддя [15, с. 35, 39, 52, 346] та наголошуючи, що документування є «характерною особливістю кримінального судочинства» [15, с. 22], визначає кримінально-процесуальне документування як «фіксацію у процесуальних документах або за допомогою засобів технічного документування всіх процесуальних дій і рішень (обшук – протокол обшуку, експертиза – висновок експерта, арешт – постанова про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, судове слідство – протокол судового розгляду або відеозапис судового процесу тощо)», що, на його думку, має принциповий характер і покликано «забезпечити як результативність виконуваних процесуальних дій, так і забезпечення при цьому прав і законних інтересів громадян» [15, с. 51–52]. Отже, документування спрямовано на фіксацію усєї кримінальної процесуальної й (у процесуально вагомих випадках) криміналістичної діяльності та одержаних внаслідок такої діяльності результатів, зокрема доказів, а не лише фіксація окремих фактичних даних (слідів) як доказів [16, с. 165].

Документування порушень міжнародного права, зокрема воєнних злочинів, що здійснюється вищезгаданими громадськими об'єднаннями або окремими особами, які не є учасниками кримінального провадження, законодавством не регламентовано, однак також спрямовано на збирання та збереження інформації про такі порушення з фіксацією інформації про контекст таких дій та інші важливі дані. З іншого боку, більшість документаторів намагаються виробити певний локальний звід правил чи рекомендацій з документування, щоб упорядкувати свою діяльність у цій царині. Наприклад, відома українська неурядова організація «Thuth

Hounds» керується у своїй діяльності методологією документування [17] та Етичним кодексом документатора [18]. Ці два документи, щонайменше дозволяють забезпечити дотримання документаторами певних систематизованих та науково-обґрунтованих підходів до пошуку, збирання та зберігання відповідних відомостей про порушення.

Є також методичні рекомендації більш широкого використання, не обмеженні діяльністю окремої організації. Деякі з них мають таку авторитетність, що рекомендуються до використання слідчим та прокурорам у їх процесуальній діяльності. Одним з таких керівництв є Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних [19], значна частина якого стосується саме документування таких даних, а Офіс Генерального прокурора рекомендував його до застосування слідчими, прокурорами [20]. Посилання на Протокол Берклі міститься і в рекомендаціях «Документування міжнародних злочинів і порушень прав людини для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили», розроблених для громадських організацій Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду, Євроюстом та Європейською мережею з розслідування і судового переслідування геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів [21]. Однак ці рекомендації, на відміну від Протоколу Берклі стосуються не лише документування відкритих цифрових даних, але й опитування осіб та фото-, відеофіксації на місці події. Цими рекомендаціями визнається важливість документування, що здійснюється неурядовими організаціями та непрямо надається визначення документування як «збереження і збирання інформації про вчинені міжнародні злочини та порушення прав людини для подальшого притягнення до відповідальності» («to preserve and collect information on the commission of international crimes and human rights violations for accountability purposes») [21, р. 5]. Отже, документування не обмежується лише цілями кримінальної відповідальності. У вітчизняних дослідженнях також зазначається, що документування порушень міжнародного права, зокрема порушень законів та звичаїв війни, за які в Україні встановлено кримінальну відповідальність, (ст. 438 КК України) необхідне й для забезпечення відшкодування російською федерацією шкоди, завданої такими порушеннями, згідно з міжнародно-правовою відповідальністю держави [22, с. 167; 23, с. 11–12].

Однак діяльність з документування порушень міжнародного права, зокрема міжнародних злочинів та порушень прав людини має межі

і не лише тактичного характеру. Зокрема слід враховувати Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011, відповідно до якого обвинувачення у вчиненні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, ... одержаних шляхом вчинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання і фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності» [24]. У зв'язку з тим, що мова про випадковість документування не йде, при його здійсненні (особливо при здійсненні фотографування або відеозапису) важливо дотримуватися деяких важливих рекомендацій, наприклад, щодо отримання інформованої згоди на знімання особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, якщо зйомки не проводяться відкрито на вулиці (в громадських місцях) або на заходах публічного характеру [25].

Важливим також є питання про процесуальну форму залучення до кримінального провадження матеріалів (речей, документів, у т. ч. цифрової інформації), зібраних та збережених документаторами.

Така інформація може бути подана документаторами разом з заявою про вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому ст. 214 КПК України.

Якщо досудове розслідування кримінального провадження щодо злочину, стосовно якого зібрана інформація, вже розпочато, то сторона обвинувачення може отримати таку інформацію від організацій та фізичних осіб на підставі ч. 2 ст. 93 КПК України, оскільки одним із способів залучення речей і документів як доказів до кримінального провадження відповідно до вимог кримінального процесуального закону може бути їх подання за власною ініціативою учасниками провадження, а також будь-якими іншими фізичними та юридичними особами [26, с. 188].

Наприклад, результатом документування інформації з джерела відкритих цифрових даних, зокрема вебсторінки будуть сформовані документатором: онлайн-форма збору даних (за формою додатку IV до Протоколу Берклі [19]), матеріальний носій інформації з файлом знімку екрана цільової вебсторінки, файлами вихідного коду вебсторінки, зі збереженими мультимедійними файлами з вказаної вебсторінки і т.п., які відповідають ознакам документів, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України.

Після залучення результатів документування до кримінального провадження можливі щонайменше два варіанти дій слідчого, прокурора: 1) проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання інформації з зазначених документатором джерел: допит свідків, потерпілих, огляд джерела відкритих цифрових даних, огляд місця події тощо (отриманні від документатора матеріали (документи) можуть бути також використані слідчим для перевірки уже зібраних доказів); 2) перевірка отриманої від документаторів інформації шляхом проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, якщо на момент її отримання слідчим, прокурором відповідне джерело вже недоступне (свідок помер, обстановка місця події змінена, джерело відкритих цифрових даних недоступне або такі дані видалені, змінені тощо) з метою подальшого її використання в кримінальному провадженні як доказу. Така перевірка може здійснюватися шляхом допиту як свідка особи, яка здійснювала збирання і збереження відповідної інформації, проведення експертних досліджень апаратно-програмних засобів, за допомогою яких здійснювалося збирання і збереження такої інформації та інш.

Висновки. Документування порушень міжнародного права (зокрема, МГП і МППЛ), що здійснюється неурядовими організаціями та окремими фізичними особами, полягає у збиранні та збереженні інформації, яка може мати значення для притягнення до відповідальності, зокрема для притягнення до кримінальної відповідальності причетних до цих порушень осіб. Зібрана і збережена документаторами інформація може бути отримана слідчим, прокурором від документаторів або витребувана у них на підставі ч. 2 ст. 93 КПК України і в подальшому набути значення доказів. У залежності від процесуальної ситуації ця інформація може бути використана в кримінальному провадженні як доказ (наприклад, як документ, за належного оформлення її отримання слідчим, прокурором) або як фактична підстава для проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій для пошуку джерел фактичних даних, що матимуть доказове значення за виконання вимог ст.ст. 84–89 КПК України, або для перевірки інших доказів. Документування, що здійснюється з дотриманням рекомендацій Протоколу Берклі чи Рекомендацій для громадських організацій «Документування міжнародних злочинів і порушень прав людини для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили», уможливорює відмежування такої діяльності від оперативно-розшукової діяльності або цілеспрямованих дій щодо збирання і фіксації

даних із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Ця стаття виконана за фундаментальною темою «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401).

Список використаних джерел

1. Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності вчинені в Україні (1 квітня – 25 червня 2022 року). Неофіційний переклад. Варшава : ОБСЄ, 2022. 129 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/b/523811_0.pdf.
2. Statement of ICC Prosecutor, Karim A. A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. *International Criminal Court*. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> (date of access: 01.07.2023).
3. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / М. В. Гуцалюк та ін. ; заг. ред. О. В. Корнейко. 2-ге вид. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.
4. Ukraine 5 AM Coalition. *Ukraine 5am*. URL: <https://www.5am.in.ua/> (date of access: 01.01.2022).
5. Глобальна ініціатива Т4Р (Трибунал для Путіна) – Про нас. *T4P*. URL: <https://t4pua.org/1200> (дата звернення: 01.11.2022).
6. Ukrainian Legal Advisory Group – ULAG. *Ukrainian Legal Advisory Group – ULAG*. URL: <https://ulag.org.ua>.
7. Project Sunflower. *Project Sunflower*. URL: <https://www.projectsunflowerukraine.com/> (date of access: 01.11.2022).
8. Pour l'Ukraine, pour leur liberté et la nôtre!. *Pour l'Ukraine*. URL: <https://www.pourlukraine.com/> (date of access: 01.11.2022).
9. Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем». *Jurfem*. URL: <https://jurfem.com.ua/> (дата звернення: 01.01.2022).
10. Barghouty L. Front-line video makes Ukrainian combat some of history's most watched. *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/18/ukraine-russia-war-footage-researchers-journalists/> (date of access: 20.12.2022).
11. Саковський А. А., Климчук М. П. Особливості документування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 49–58.

12. Міжнародна поліцейська енциклопедія / відп. ред.: В. В. Коваленко та ін. Київ : Атіка, 2010. Т. 6 : Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.
13. Мукоїда Р. Особливості тактики документування злочинів, що вчиняються з використанням фіктивних підприємств. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 берез. 2016 р. Одеса, 2016. С. 266–268.
14. Саковський А. Оперативно-розшукове документування як пошуково-пізнавальний процес і складник оперативно-розшукової діяльності. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. №7. С. 371–377. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.63> (дата звернення: 01.11.2022).
15. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 403 с.
16. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчикова В. Є. Поняття криміналістичного документування. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукр. науково-практ. конф., м. Харків, 4 груд. 2015 р. Харків, 2015. С. 163–166.
17. Методологія документування. *Truth Hounds*. URL: <https://truth-hounds.org/document/methodology/>.
18. Етичний кодекс документатора. *Truth Hounds*. URL: <https://truth-hounds.org/document/code/>.
19. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального, з прав людини та гуманітарного права / пер. з англ. О. В. Зюзь. Нью-Йорк і Женева : Центр з прав людини Каліфорн. ун-ту, Берклі, Юрид. шк., ООН Упр. Верхов. комісара з прав людини, 2020. 119 с.
20. Лист-орієнтування про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел від 28.08.2021 №18/1. Офіс Генерального прокурора.
21. Documenting international crimes and human rights violations for accountability purposes: Guidelines for civil society organisations. Haag : Eurojust, International Criminal Court, 2022. 62 p. URL: <https://doi.org/10.2812/682168>.
22. Полуніна Л., Круць Е. Щодо питання документування воєнних злочинів. *International Journal Law & Society*. 2022. №6. С. 166–171.

23. Біла-Тюріна Ю. Особливості фіксування воєнних злочинів, як передумова для визначення розміру завданої шкоди та отримання компенсації. *International Journal Law & Society*. 2022. №6. С. 11–19.
24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : Рішення Конституц. Суду України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text> (дата звернення: 15.08.2023).
25. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.12.2021 р. у справі № 562/744/17 провадження № 51-7975км18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/101673787>.
26. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 184–190.

Пашковський Микола Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального
процесу та судуострою
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица
НАПрН України

ПРІОРИТЕЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА СТАТТЕЮ 438 КК УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ¹

У статті висвітлюються проблемні питання запровадження пріоритетності кримінальних проваджень при розслідуванні міжнародних злочинів, зокрема за статтею 438 КК України. Звертається увага на необхідність змін до Закону України «Про прокуратуру» та КПК України з метою надання повноважень прокурору з затвердження програмних документів щодо пріоритетності, а також процесуальних повноважень з визначення пріоритетності кожного з кримінальних проваджень. Зважаючи на обсяг кримі-

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

нальних проваджень за ст. 438 КК України, за якими розпочато досудове розслідування, робиться висновок про необхідність цифровізації механізму пріоритезації через можливість його алгоритмізації та встановлення чітких критерії пріоритезації.

Ключові слова: пріоритезація кримінальних проваджень, цифровізація, розслідування міжнародних злочинів, програмний документ (політика).

The article addresses the challenging issues of implementing the prioritization of criminal proceedings in the investigation of international crimes, specifically under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. Attention is drawn to the need for amendments to the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» and the Criminal Procedure Code of Ukraine with the aim of granting the prosecutor the authority to approve program documents on prioritization, as well as procedural powers to determine the priority of each criminal proceeding. Given the volume of criminal proceedings initiated under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, the article concludes that there is a need for the digitization of the prioritization mechanism due to its potential for algorithmization and the establishment of clear prioritization criteria.

Keywords: prioritization of criminal proceedings, digitization, investigation of international crimes, policy (document).

Постановка проблеми. З початком повномасштабного збройного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року через широкомасштабне та систематичне вчинення російськими військовими, представниками окупаційної влади росії та їх проксі порушень законів та звичаїв війни (воєнних злочинів), порушень прав людини й основоположних свобод (геноциду і злочинів, які кваліфікуються за міжнародним правом як злочини проти людяності) значно зросло навантаження на органи досудового розслідування, до підслідності яких належать вказані злочини або підслідність яких визначена рішеннями прокурорів. Так, станом на 01.11.2022 лише за ст. 438 КК України до ЄРДР було внесено відомості про більш ніж 41 тис. епізодів злочинів (41879)[1] і цей показник буде лише зростати щонайменш поки триватиме збройний конфлікт. Відповідно зросло і продовжує зростати навантаження на усю систему кримінальної юстиції, починаючи від суб'єктів, які вносять відомості до ЄРДР, слідчих, які здійснюють досудове розслідування за цими злочинами, і прокурорів-процесуальних керівників, до слідчих суддів та судів, які здійснюють судовий контроль під час досудового провадження або розглядають кримінальні провадження на судових стадіях. З ін-

шого боку правоохоронна, як і судова системи діють в умовах обмеженості ресурсів, зокрема процесуальних, коли обсяг роботи зростає. Уявляється, що одним із засобів узгодження висхідних потреб та обмежених ресурсів, щоб зберегти й забезпечити ефективність функціонування системи кримінальної юстиції, є визначення пріоритетів (пріоритизація) серед кримінальних проваджень чи їх окремих груп, що вплине також на завантаженість не лише слідчих, прокурорів, але й на діяльність оперативних підрозділів, слідчих суддів та судів. В той же час пріоритизація проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в межах окремих кримінальних проваджень фактично давно застосовується у практичній діяльності. Так, черговість (пріоритетність) проведення слідчих та інших процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних проваджень, виходячи з криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень, визначається в методиках розслідування злочинів, а саме в частині програмування початкового та наступних етапів розслідування кримінальних правопорушень, враховуючи слідчі ситуації [2, с. 176–220].

У зв'язку з цим потребує дослідження також питання про можливість цифровізації механізмів пріоритизації кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пріоритизації кримінальних проваджень спеціально у вітчизняній доктрині кримінального процесу не досліджувалися. Однак деякі аспекти, застосовні до пріоритизації в кримінальному провадженні, розроблялися в дисертаціях, присвячених балансу (узгодження) публічних і приватних інтересів, зокрема Дерев'янкіна С. Л. [3, с. 13–16], Ноздріної М. О. [4, с. 11–13], Шпотаківської О. В. [5]; в роботах про розсуд, дискрецію, угляд в кримінальному провадженні, зокрема прокурора, слідчого Кахновець С. О. [6], Лапкіна А. В. [7], Торбаса О. О. [8, с. 164–275], в публікаціях про оцінку ефективності діяльності слідчого, прокурора Зеленецького В. М., Лобойка Л. М. [9].

Питання пріоритизації в кримінальному провадженні знайшли найбільш ґрунтовне відображення в американських (США) дослідженнях, що обумовлено особливим статусом прокурорів та, як правило, їх широкими дискреційними повноваженнями щодо кримінального переслідування. Зокрема, в дослідженнях Jacoby J. E., Ratledge E. C. [10], Nugent M. E., Fanflik, P. Bromirski D. [11], Meldrum R. C., Stemen D., Kutateladze V. L. [12] звертається увага на існування в США двох різних

стратегій формування пріоритетів в кримінальних провадженнях, заснованих на традиційному (пріоритетність тих кримінальних переслідувань, які мають найбільші шанси на успіх) і прогресивному/громадському (визначення пріоритетів через активну співпрацю між прокуратурою та представниками громади з метою переслідування тих злочинів, які найбільше турбують громаду) кримінальному переслідуванні, що є причиною «стійкого локалізму» конкретних політик прокурорів з цього питання [13]. Однак дослідження пріоритезації кримінальних проваджень проводяться і в європейських країнах, наприклад, в Латвії [14], Нідерландах [15] та інших. Прикладом визначеності критеріїв пріоритетності розслідувань та справ є «Програмний документ з відбору справ і пріоритезації» («Policy paper on case selection and prioritisation») Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду [16]. Разом з тим, маючи методологічне значення, іноземні дослідження з пріоритезації кримінальних проваджень або вказаний програмний документ Прокурора МКС не враховують особливості кримінального провадження України та статус прокурора у ньому.

Метою статті є висвітлення та аналіз стратегічних документів щодо запровадження пріоритезації кримінальних проваджень в Україні, факторів, що обумовили впровадження пріоритезації в кримінальне провадження інших країн, та попередня загальна оцінка можливостей цифровізації механізму пріоритезації кримінальних проваджень в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Плані відновлення України за напрямом «Юстиція» як одну з проблем ідентифіковано відсутність єдиного порядку формування пріоритетів діяльності прокуратури та органів правопорядку (п. 2.3 Плану). У зв'язку з цим заявлено як заплановану ціль з розв'язання вказаної проблеми: «Визначення пріоритетних напрямів формування та реалізації кримінальної політики. Формування політик щодо пріоритезації кримінальних проваджень та надання прокурору відповідних повноважень щодо їх застосування» (п. 2.3.2 Плану), а також намічено виконання відповідних завдань, для її досягнення (п. 4 Плану):

«Завдання 1. Визначення пріоритетних напрямів формування та реалізації кримінальної політики з урахуванням результатів проведених на національному та регіональному рівнях досліджень злочинності (грудень 2023 року).

Завдання 2. Розроблення, затвердження та уведення в дію Стратегії кримінальної політики, що визначатиме довгострокові міжгалузеві і га-

лузеві, інституційні, правові та організаційні заходи щодо протидії злочинності (грудень 2023 року).

Завдання 3. Підготовка проекту закону України щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про прокуратуру» щодо пріоритезації кримінальних проваджень та надання прокурору відповідних повноважень щодо їх застосування (лютий 2023 року).

Завдання 4. Узгодження пріоритетів діяльності прокуратури та органів правопорядку за допомогою механізмів координації (лютий 2023 року)» [17].

Вказані положення синхронізуються зі Стратегією розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затвердженої наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року №489, відповідно до якої поряд з галузевою та тематичною спеціалізацією, уніфікацією прокурорської і судової практики одним зі стратегічних пріоритетів розвитку прокуратури, забезпечення високого рівня якості й ефективності реалізації її конституційних функцій є «формування кримінально-правової політики, згідно з якою у прокурора є, серед іншого, дискреційні повноваження щодо пріоритезації під час організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням...» (п. 2.1.1.2 Стратегії) за умови «використання новітніх технологій з метою ... розроблення та впровадження системи електронного управління кримінальним провадженням; ...поетапн[ої] інтеграці[ї] системи електронного управління кримінальним провадженням у роботу всіх органів досудового розслідування та суду в усіх регіонах України» (п. 2.1.2.1 Стратегії). Це має реалізовуватися поряд з ефективною координацією діяльності у сфері протидії злочинності та функціонування системи кримінальної юстиції загалом, що передбачає, зокрема «розроблення та прийняття на основі пріоритетів кримінально-правової політики спільних для органів правопорядку ключових показників ефективності (КПІ) і рекомендацій щодо застосування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства» (п. 2.2.1.2 Стратегії) [18].

У зв'язку з цим, у програмному (стратегічному) документі Офісу Генерального прокурора щодо кримінального переслідування за міжнародні злочини, зокрема за ст. 438 КК України як один із заходів посилення національного потенціалу України, в тому числі прокуратури та органів досудового розслідування, щодо розслідування міжнародних

злочинів, слід зазначити запровадження системи визначення пріоритетності кримінальних проваджень за відповідними усталеними критеріями, склад яких може періодично переглядатися та уточнюватися.

На формування політик щодо пріоритезації кримінальних проваджень та надання прокурору відповідних дискреційних повноважень щодо їх застосування звертається увага як в іноземних чи міжнародних правових актах, так і у відповідних дослідженнях.

Що стосується наукових досліджень, то ці питання розглядаються з позицій прагматичного підходу, а також економічного виміру права, зважаючи на вартість кримінального процесу, окремих його етапів або дій та обмеженість ресурсів, ефективність витрачання вказаних ресурсів.

На відміну від КПК України іноземні нормативно-правові акти, що регламентують кримінальне провадження, як правило, надають значні дискреційні повноваження прокурору, якщо не на етапі внесення відомостей про можливо вчинене кримінальне правопорушення, то на етапі порушення кримінального переслідування (повідомлення про підозру чи складання обвинувального акту).

Одним з критеріїв, що послуговується прокурор при здійсненні таких дискреційних повноважень є параметри, зазначені у програмних документах (політиках) щодо пріоритезації кримінальних проваджень, що формуються керівництвом прокуратур (це може бути централізоване чи децентралізоване повноваження).

США має одну з найбільш розвинутих і диференційованих систем пріоритезації кримінальних проваджень, зважаючи на значну дискрецію прокурорів у цій царині. У спеціальному дослідженні з цих питань зазначається, що не усі кримінальні справи (справи з потенційними підозрюваними, обвинуваченими) мають однаковий пріоритет для судового переслідування. Виокремлюються більш важливі ніж інші, і деякі вимагають більше часу або ресурсів для підготовки, ніж інші, а ключовим обмежувальним фактором виступає бюджет прокуратури. Найвищий пріоритет мають справи, пов'язані з насильницькими злочинами, такими як вбивства, зґвалтування, грабежі та розбійні напади за обтяжуючих обставин. Серйозність тілесних ушкоджень або кількість постраждалих підвищує цей пріоритет. Розмір майнової шкоди або збитків також визначає пріоритетність справи для кримінального переслідування. Чим більша сума збитків, тим вище пріоритет. Крім того, пріоритетність кримінального переслідування в США завжди пов'язана не лише з тяж-

кістю злочину, але й з кримінальним минулим правопорушника та силою доказів. Ідентифіковано близько 28 факторів, пов'язаних із силою доказів, що впливають на визначення прокурорами пріоритетності справ. Певний вплив на пріоритетність проваджень мають адвокаційні заходи, що здійснюються спеціалізованими громадськими організаціями з захисту прав людини [10, р. 11–12, 72–74, 128, 161]. Зважаючи на виборність прокурорів (керівників прокуратур в штатах США), при формуванні критеріїв пріоритетзації кримінальних справ вони, переслідують «унікальне поєднання кримінальних обвинувачень, що відповідають пріоритетам місцевих виборців» [13].

Політики пріоритетзації справ застосовуються і в діяльності міжнародних судових органів, наприклад ЄСПЛ такий підхід дозволив розподілити навантаження та зробити вплив ЄСПЛ на стан дотримання прав людини в РЄ більш ефективним [19]. Правила пріоритетзації діяли і в міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc*. Як вже зазначалося, Офіс прокурора МКС розробив та прийняв Програмний документ щодо відбору справ та пріоритетзації, яким керується при здійсненні прокурорського розсуду під час відбору та визначення пріоритетності справ для розслідування та судового переслідування, а саме відбору подій, осіб та поведінки, що підлягають розслідуванню та кримінальному переслідуванню в конкретній ситуації та визначення пріоритетності справ як у межах однієї ситуації, так і в різних ситуаціях [16, § 1]. Цей документ є внутрішнім документом Офісу Прокурора МКС, однак впливає на відповідну діяльність працівників Офісу. Офіс відбирає справи для розслідування та судового переслідування з урахуванням таких критеріїв як тяжкість злочинів, ступень відповідальності ймовірних виконавців та потенційні обвинувачення. Вага, що надається кожному критерію, буде залежати від фактів і обставин кожної справи та обставин кожної справи й кожної ситуації, а також етапу розвитку версій справи та розслідування. Результати й обґрунтування відбору справи викладаються Офісом у відповідному документі, який повинен переглядатися під час розслідування із застосуванням тих самих критеріїв відбору справ [16, § 34].

Щодо практики пріоритетзації кримінальних проваджень про основні міжнародні злочини доцільно звернутися до досвіду Боснії і Герцеговини, яка здійснила великий обсяг роботи з розслідування і переслідування цих злочинів.

Національне судове переслідування воєнних злочинців у Боснії і Герцеговини (БіГ) розпочалося на підставі резолюції 1503 РБ ООН від 28 серпня 2003 року в рамках стратегії завершення діяльності Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії. Розслідування здійснювали гібридні (з участю міжнародних слідчих і прокурорів) підрозділи: відділ воєнних злочинів Суду БіГ і Прокуратура БіГ. У 2008 році досудове розслідування здійснювалося у 1781 справах щодо 9879 осіб, підозрюваних у воєнних злочинах, а також було 2692 епізоди, коли підозрювані не були відомі, і 517 епізодів, коли не було зрозуміло, чи стосуються вони вчинення воєнного злочину через недостатність інформації. Була затверджена державна стратегія роботи у справах про воєнні злочини в сенсі міжнародних злочинів, вчинених під час збройного конфлікту (босн. državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina), яка у 2018 році була переглянута. Відповідно до Переглянутої стратегії критеріями пріоритетності проваджень про міжнародні злочини є тяжкість злочину (геноцид, злочини проти людяності, систематичні вбивства, найбільш тяжкі форми згвалтування, найбільш тяжкі форми незаконного позбавлення волі, найбільш тяжкі форми заповідання страждань цивільному населенню), а також роль виконавців у вчиненні злочинів (керівники, командири, у т.ч. за командною відповідальністю), тобто в пріоритеті справи, що стосуються найбільш відповідальних злочинців [20].

Місія ОБСЄ вказала, що «Ефективне управління справами, визначення пріоритетності та розподіл справ має звільнити державні установи від частини тягаря, пов'язаного з великою кількістю нерозглянутих справ, і дозволити їм зосередити ресурси на розслідуванні та судовому переслідуванні найскладніших і найбільш пріоритетних справ» [21, р. 23]. Однак це завдання не було досягнуто і місія ОБСЄ висловила критичні зауваження щодо ефективності розслідування та переслідування вказаних злочинів. Одне з таких зауважень – про відсутність послідовного та ефективного управління справами, а також системний підхід до розподілу справ між юрисдикціями в БіГ [21, р. 24], відсутність наглядового органу для реалізації переглянутої стратегії розгляду воєнних злочинів.

Це зауваження місії ОБСЄ, зважаючи на надзвичайно велику кількість зареєстрованих кримінальних проваджень про порушення законів та звичаїв війни, дозволяє зробити висновок, що з аналогічною проблемою зустрінуться й українські прокурори й вирішення її полягає не лише

в опрацюванні стратегічного документа з пріоритизації таких чи інших кримінальних проваджень, але й у забезпеченні належного функціонування системи управління кримінальними провадженнями як на стадії досудового розслідування, так і на судових стадіях (зокрема, для прокурорів-обвинувачів).

Наразі в Україні відсутній стратегічний документ (політики) щодо пріоритизації кримінальних проваджень. Можливо така пріоритизація здійснюється *ad hoc* прокурорами-процесуальними керівниками або начальниками слідчих підрозділів або безпосередньо слідчими в окремих кримінальних провадженнях за довільними критеріями, однак такий підхід може в цілому впливати на законність таких дій та позбавляє можливості об'єктивної оцінки ефективності такої пріоритизації.

КПК України не передбачає дискреційні повноваження прокурора з пріоритизації кримінальних проваджень. Можливо, що казуально така пріоритизація де факто здійснюється з використанням наявних повноважень прокурора як процесуального керівника, що не узгоджується з принципом верховенства права та є непрозорим для учасників кримінального провадження та громадськості. Крім того, відсутні будь-які практичні інструменти, у т.ч. цифрові щодо пріоритизації кримінальних проваджень, що роблять її неконтрольованою в масштабах усієї держави.

Висновки. Пріоритизація кримінальних проваджень, зокрема на стадії досудового розслідування, належить до питань організації досудового розслідування. Організація досудового розслідування є однією з конституційних функцій прокуратури п. 2 ч. 1 ст. 131–1 Конституції України). Оскільки прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, то очевидно, що вона повинна бути відповідальною за обґрунтування пріоритизації судового розгляду кримінальних проваджень.

Тому уявляється, що стратегічний документ (політики) щодо пріоритизації кримінальних проваджень має затверджуватися Генеральним прокурором. Отже, Закон України «Про прокуратуру», КПК України мають містити відповідні повноваження Генерального прокурора щодо затвердження політик, а керівників прокуратур чи напрямів, прокурорів-процесуальних керівників щодо застосування цих політик, зокрема обґрунтування пріоритетності конкретного провадження.

Досвід правових систем, що зіткнулися з переслідуванням міжнародних злочинів показав важливість належного функціонування системи управління кримінальними провадженнями як на стадії досудового розслідування, так і на судових стадіях (зокрема, для прокурорів-обвинувачів).

Надзвичайна велика кількість кримінальних проваджень, як зареєстрованих в Україні, так і тих, що знаходяться у конкретного слідчого, прокурора (через надмірне навантаження), не дозволяють (або роблять це неефективним) ручне оцінювання пріоритетності кожного провадження, а потім контроль дотримання пріоритетності чи переоцінювання.

Уявляється, що така процесуальна діяльність може бути алгоритмізована (упорядкована за визначеними умовами й послідовністю вчинення дій, прийняття рішень), а тому може бути цифровізована.

Єдиний реєстр досудових розслідувань (ст. 214 КПК), як і Інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування (ст. 106–1 КПК), зокрема, ІТКСДР «іКейс» [22] не передбачають можливість пріоритизації кримінальних проваджень.

Наразі функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «іКейс» обмежено кримінальними провадженнями, досудове розслідування в яких здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України (НАБУ). Детективи НАБУ застосовують у своїй практиці підходи щодо пріоритизації кримінальних проваджень, зокрема, при плануванні діяльності окремих відділів детективів, а також розслідування окремих кримінальних проваджень. Тому потребує додаткового дослідження ця слідча практика детективів НАБУ й адаптація під цю практику ІТКСДР «іКейс».

З іншого боку підрозділи прокуратури та органів досудового розслідування, що здійснюють кримінальні провадження міжнародних злочинів, в своїй діяльності використовують бази даних з управління доказами (наприклад, I–DOC [23]). Зважаючи на те, що іноземна практика вказує на необхідність врахування критерію наявності та сили доказів, очевидно, що ІТКСДР «іКейс» має бути інтегрованою з такими базами даних з управління доказами та дозволяти як в ручному, так і в автоматизованому (алгоритмізованому) режимі оцінювати (переоцінювати) пріоритетність кожного з кримінальних проваджень чи групи кримінальних проваджень та допомагати відповідному прокурору формувати документ (якщо це буде процесуальне рішення – постанову) про пріоритетність провадження.

Крім того, пріоритизація в процесуальній діяльності може стосуватися не лише пріоритизації кримінальних проваджень, але й пріоритизації в кримінальних провадженнях, коли визначатиметься послідовність

вчинення тих чи інших процесуальних дій, чи прийняття рішень. Частково така пріоритезація в КПК вже унормована.

Ця стаття виконана за фундаментальною темою «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401).

Список використаних джерел

1. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. Станом на 01.11.2022. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 01.11.2022).
2. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
3. Деревянкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 21 с.
4. Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 21 с.
5. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.
6. Кахновець С. О. Угляд прокурора у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2021. 20 с.
7. Лапкін А. В. Принцип дискреційності кримінального переслідування. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право. 2021. No. 3(47). P. 91–95. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.3\(47\).229488](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.3(47).229488) (date of access: 01.11.2022).
8. Торбас О. О. Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практична реалізація : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2020. 284 с.
9. Зеленецький В. С., Лобойко Л. М. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2009. №2. С. 185–196.
10. Jacoby J. E., Ratledge E. C. The power of the prosecutor: Gatekeepers of the criminal justice system. Santa Barbara : ABC–CLIO, 2016. 227 p.
11. Nugent M. E., Fanflik P., Bromirski D. The Changing Nature of Prosecution Community Prosecution vs. Traditional Prosecution Approaches. Alexandria : American Prosecutors Research Institute, 2004. 35 p.
12. Meldrum R. C., Stemen D., Kutateladze B. L. Progressive and Traditional Orientations to Prosecution: An Empirical Assessment in Four Prosecutorial Offices. Criminal Justice and Behavior. 2020. P. 009385482095667. URL: <https://doi.org/10.1177/0093854820956672> (date of access: 01.11.2022).

13. Wright R. F. Persistent Localism in the Prosecutor Services of North Carolina. *Crime and Justice*. 2012. Vol. 41, no. 1. P. 211–264. URL: <https://doi.org/10.1086/665410> (date of access: 01.11.2022).
14. Performance of the Prosecution Services in Latvia : A Comparative Study – 4. Towards excellence in the Latvian prosecution system. OECD iLibrary. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6ce28942-en/index.html?itemId=/content/component/6ce28942-en> (date of access: 01.11.2022).
15. van de Bunt H., van Gelder J.-L. The Dutch Prosecution Service. *Crime and Justice*. 2012. Vol. 41, no. 1. P. 117–140. URL: <https://doi.org/10.1086/666491> (date of access: 01.11.2022).
16. Policy paper on case selection and prioritisation. 15 September 2016. ICC-OTP. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (date of access: 01.11.2022).
17. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція». Нац. рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. 161 с. URL:https://uploadssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea471331181b583d43ec5_Юстиція.pdf (дата звернення: 01.12.2022).
18. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затверджена наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року № 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021–2023-roki> (дата звернення: 01.11.2022).
19. The Court’s Priority Policy. URL: https://www.echr.coe.int/documents/priority_policy_eng.pdf (date of access: 01.06.2023).
20. Revidirana državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina (Revised National War Crimes Processing Strategy) : of 24.09.2020. URL: http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/default.aspx?id=10809&langTag=bs-BA (date of access: 01.11.2022).
21. A Race Against Time. Successes and challenges in the implementation of the national war crimes processing strategy of Bosnia and Herzegovina. Sarajevo : Organisation for Security and Co-operation in Europe. Mission to Bosnia and Herzegovina, 2022. 60 p. URL: <https://www.osce.org/mission-to-bosnia-and-herzegovina/521149> (date of access: 01.12.2022).
22. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс» : Наказ Нац. антикорупц. бюро України від 15.12.2021 р. № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 01.11.2022).
23. I–DOC: Case Matrix Network. Home: Case Matrix Network. URL: <https://www.casematrixnetwork.org/cmn-knowledge-hub/i-doc/> (date of access: 01.11.2022).

Подкопаєв Сергій Васильович

доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судобудстрою
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

ТЕНДЕНЦІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ¹

У статті висвітлюються основні тенденції в реалізації заходів Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки у межах ключових напрямів цифрової трансформації організації та діяльності прокуратури. Аналізується проєкт Концепції запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, єдиної для усіх органів досудового розслідування. Зроблено висновок про необхідність збалансованого підходу до розробки та впровадження електронних систем з урахуванням вже впроваджених технологій.

Ключові слова: прокуратура, цифровізація, цифрова трансформація прокуратури, цифрові технології

The article highlights the main trends in the implementation of the Strategy for the Development of the Prosecutor's Office for 2021–2023 within the key areas of digital transformation of the organization and activities of the Prosecutor's Office. The project of the Concept of introduction of the information and telecommunication system of pre-trial investigation, unified for all bodies of pre-trial investigation, is analyzed. A conclusion was made about the need for a balanced approach to the development and implementation of electronic systems, taking into account already implemented technologies.

Keywords: prosecutor's office, digitalization, digital transformation of prosecutors, digital technologies

Статтю підготовлено на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401).

Постановка проблеми. Актуальність цифрової трансформації прокуратури обумовлена процесами цифровізації, які пронизують усі сфери

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

суспільного життя в країні. В сучасній правовій реальності цифрові технології дедалі частіше використовуються за рахунок впровадження інформаційно-аналітичних систем, роботизованих сервісів, здатних виконувати ті чи інші функції. Органи прокуратури України не є винятком, адже вони використовують в роботі низку державних та відомчих інформаційних систем, що впливає на результативність та ефективність їх діяльності в контексті поставлених мети і завдань та подальшого ускладнення прокурорської діяльності загалом.

Державне агентство з питань електронного урядування України (на сьогодні Міністерство цифрової трансформації України – *С. П.*) під «цифровою трансформацією» розуміє діяльність, що має на меті використання цифрових технологій для вирішення традиційних проблем інноваційними способами [1]. Однак з огляду на етимологічне значення слова «трансформація», що говорить про зміну, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т.і. чого-небудь [2, с.1469] про трансформацію можна говорити не лише з позиції процесу, але і його результату [3, с.270–271].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням цифровізації кримінального процесу, використання цифрової інформації та технологій у кримінальному провадженні присвячували свої напрацювання М. В. Багрій, В. В. Білоус, М. В. Бондаренко, О. І. Галаган, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, О. В. Капліна, Д. І. Клепка, І. О. Крицька, В. В. Луцик, Т. В. Михальчук, Ю. Ю. Орлов, Т. О. Павлова, А. Р. Туманянц, Л. Р. Сердюк, В. І. Сліпченко, О. С. Старенький, В. С. Стефанюк, А. В. Столітній, Д. М. Цехан, С. С. Чернявський, О. В. Шамрай, А. В. Шило та інші науковці і практики. Водночас значно менше уваги приділено питанням цифровізації та цифрової трансформації прокуратури України, а також існуючим на сьогодні тенденціям у цій сфері. **Мета даної статті** полягає в аналізі основних тенденцій щодо реалізації заходів у межах ключових напрямів цифрової трансформації організації та діяльності прокуратури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегією розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, що була затверджена наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року №489 (далі – Стратегія), запровадження системи електронного кримінального провадження та інших актуальних інформаційних технологій визначено в якості одного із її завдань. Фактично це стратегічний пріоритет розвитку прокуратури,

що розглядається в контексті «удосконалення методів і заходів забезпечення високого рівня якості реалізації конституційних функцій прокуратури» (п. 2.1.2. Стратегії) [4].

Так, у п. п. 2.1.2.1. Стратегії звертається увага на використання новітніх технологій з метою оптимізації системи документообігу, поступової мінімізації паперового документообігу (інтеграцію інформаційних електронних систем, впроваджених у роботу органів прокуратури, в єдину систему; розроблення та впровадження системи електронного управління кримінальним провадженням; автоматизацію обміну даними з іншими системами та базами даних; поетапну інтеграцію системи електронного управління кримінальним провадженням у роботу всіх органів досудового розслідування та суду в усіх регіонах України). Крім того, в п. 2.1.2.2. Стратегії йдеться про впровадження системи автоматизованого розподілу кримінальних проваджень серед прокурорів із урахуванням встановлених чітких об'єктивних критеріїв (включно з критерієм спеціалізації) у поєднанні з гарантіями захисту від можливого зловживання; а у п. п. 2.1.2.5. визначено необхідність удосконалення структури та внутрішнього адміністрування прокуратури, раціональний розподіл кадрів; акумулювання людського капіталу й інституційних ресурсів відповідно до пріоритетів, визначених кримінально-правовою політикою. Іншими словами в останньому випадку йдеться про необхідність розроблення та запровадження в органах прокуратури України електронної системи управління кадрами (e-HRM), що пов'язано з потребою в підвищенні як ефективності внутрішніх управлінських процедур у системі, так і їх прозорості в порівнянні з існуючим станом. До такої електронної системи управління кадрами може бути інтегрована система оцінювання якості роботи прокурорів, що в підсумку дозволить створити прозорий та дієвий механізм, за допомогою якого прийматимуться кадрові та управлінські рішення, в тому числі рішення про щорічні преміювання прокурорів.

Як бачимо, Стратегією передбачено розробку та подальше впровадження низки електронних систем та інтеграцію існуючих інформаційних електронних систем в єдину систему. Тобто мають бути вжиті заходи спрямовані не лише на вдосконалення інформаційного забезпечення прокуратури, але й на суттєву оптимізацію внутрішньої управлінської діяльності прокуратури, формування та розвиток цифрового середовища, «цифрової екосистеми» органів прокуратури України.

Органи прокуратури України не залишалися осторонь процесів модернізації своїх робочих процесів і до прийняття зазначеної Стратегії. Першим кроком до впровадження системи електронного кримінального провадження в країні було створення з 20 листопада 2012 року на виконання п. 22 Перехідних положень КПК України Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) [5]. Ним переведено в електронний формат початок досудового розслідування, запроваджено фіксацію, прийнятих у кримінальному провадженні процесуальних дій та рішень, у тому числі з можливістю прикріплення копій документів в електронному вигляді. Власником і розпорядником цієї системи є держава в особі Офісу Генерального прокурора [6].

Наказом Генерального прокурора України від 13 березня 2018 року №41 з метою забезпечення єдності інформаційного поля органів кримінальної юстиції та підвищення ефективності взаємодії між сторонами кримінального провадження в Генеральній прокуратурі України була створена робоча група з розробки заходів щодо запровадження електронного кримінального провадження. Перед нею стояло завдання з підготовки відповідного плану заходів [7].

Наприкінці 2018 року, з метою забезпечення функціонування електронного документообігу в органах прокуратури України, було впроваджено в промислову експлуатацію інформаційну систему «Система електронного документообігу органів прокуратури України» (далі – ІС «СЕД») [8]. ІС «СЕД» являє собою сукупність програмно-технічних засобів, призначених для автоматизованого виконання завдань із документального забезпечення прокуратури (п. 13 Додатку 1 до Тимчасової інструкції з діловодства в органах прокуратури України) [9].

Через два роки, наказом Генерального прокурора від 21 лютого 2020 року №104, для підготовки пропозицій щодо шляхів запровадження електронного кримінального провадження створено вже міжвідомчу робочу групу з питань запровадження електронного кримінального провадження. Перед нею стояли завдання щодо підготовки та ухвалення концепції запровадження електронного кримінального провадження; сприяння підготовці технічного завдання, розробки та запровадження в роботу електронного кримінального провадження [10].

Слід відмітити, що фактично відповідні робочі групи (як відомчі, так і міжвідомчі), що займалися питаннями впровадження цифрових технологій в кримінальну процесуальну діяльність останнім часом створюва-

лися кожним із Генеральних прокурорів. Це може бути пов'язано з особливостями протікання самого процесу реформи прокуратури в країні та зміною керівництва системи прокуратури.

За час дії Стратегії реалізовано низку заходів організаційного характеру, спрямованих на забезпечення цифрової трансформації прокуратури. Так, з метою підготовки пропозицій щодо шляхів запровадження електронного кримінального провадження наказом Генерального прокурора від 12 січня 2021 року №2 створено міжвідомчу робочу групу з питань запровадження електронного кримінального провадження [11]. Перед міжвідомчою робочою групою поставлено завдання щодо підготовки та ухвалення концепції запровадження електронного кримінального провадження; сприяння підготовці технічного завдання, розробки та запровадження в роботу електронного кримінального провадження. Результатом її роботи стала підготовка проекту Концепції запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, єдиної для усіх органів досудового розслідування (далі – проєкт Концепції ЄІТС ДР). Він донедавна розглядався в якості стратегічного документа та перебував на вивченні і опрацюванні в галузевих підрозділах Офісу Генерального прокурора, відповідних органах досудового розслідування, а спільно з ДП «Інфотех» розроблювалося технічне завдання для реалізації його положень. Планувалося, що ЄІТС ДР автоматизує процеси досудового розслідування та діловодства з моменту реєстрації інформації про кримінальне правопорушення і до закінчення досудового розслідування. При цьому автоматизація процесів розгляду справи в судах мала проводитися в рамках упровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС).

Проєкт Концепції ЄІТС ДР передбачав її реалізацію в декілька послідовних етапів. *Перший*, що включає розробку та впровадження функціоналу ЄІТС ДР, який забезпечує можливість переведення в електронний формат процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, зокрема керівників органів прокуратури, керівників органів досудового розслідування та органів дізнання, прокурорів, слідчих та дізнавачів. У процесі розробки цього функціоналу також мали здійснюватися заходи щодо налагодження інтеграційного сервісу з ЄРДР, ІАС «Облік та статистика органів прокуратури», ІС «СЕД», Системою електронної взаємодії органів виконавчої влади (СЕВ ОБВ). Крім того, цей етап передбачав: створення нормативної бази шляхом внесення змін до законо-

давства; програмне та апаратне забезпечення; навчання користувачів ЄІТС ДР роботі з функціоналом електронної системи.

Другий етап передбачав заходи із залучення до роботи в ЄІТС ДР слідчого судді, суду, секретаря судового засідання, а також заходи щодо вдосконалення функціональності інтеграційного середовища ЄІТС ДР, що досягається шляхом створення модуля обміну структурованою електронною інформацією між ЄІТС ДР та ЄСІТС, яка функціонує в суді відповідно до статті 35 КПК України та залучення за його допомогою слідчого судді. За необхідності можливим було розширення інфраструктури – збільшення потужності центрів зберігання та обробки даних ЄІТС ДР.

Залучення до роботи в системі ЄІТС ДР інших учасників кримінального провадження, зокрема, потерпілого, представника потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, захисника, заявника, цивільного позивача, цивільного відповідача, представника цивільного позивача, цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, свідка, адвоката свідка, перекладача, експерта, спеціаліста, представника персоналу органу пробації, поручителя, заставодавця, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію) та інших планувалося здійснити в рамках *третього етапу* реалізації Концепції ЄІТС ДР.

Заключний, *четвертий етап* передбачав заходи з удосконалення функціональної архітектури інтеграційного середовища, забезпечення обміну інформацією з іншими державними інформаційними системами, реєстрами та базами даних, а також: доопрацювання нормативної бази функціонування системи шляхом підготовка спільних наказів про порядок та обсяги обміну даними між держателями відповідних реєстрів та баз даних; вдосконалення функціональної архітектури інтеграційного середовища ЄІТС ДР (налагодження електронної комунікації з інформаційними системами суб'єктів владних повноважень шляхом надсилання електронних запитів та отримання на них відповідей в електронному форматі за допомогою підсистеми інформування в особистому електронному кабінеті користувача ЄІТС ДР, а також робота з такими системами за допомогою API); створення програмного забезпечення, тестування функціональності та безпеки; впровадження в дослідну експлуатацію

та вирішення питання можливості впровадження в промислову експлуатацію. Передбачалося розширення інфраструктури (за необхідності): збільшення потужності центрів зберігання та обробки даних ЄІТС ДР, а також навчання користувачів ЄІТС ДР роботі з функціоналом електронної системи: створення спеціалізованих програм-тренажерів; професійне навчання та підвищення кваліфікації користувачів ЄІТС ДР.

Поряд із цим, спільним наказом Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) та Офісу Генерального прокурора від 24 листопада 2021 року затверджено Тимчасове положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс» та розпочато спільну дослідну експлуатацію системи в НАБУ і Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (далі – САП) Офісу Генерального прокурора [12]. Невдовзі, спільним наказом НАБУ, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України та Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року розпочато використання цієї системи в НАБУ і САП та затверджено Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс» [13].

Для поліпшення взаємодії та підвищення ефективності розслідування антикорупційних злочинів перед «іКейс» сформульовано завдання з: управління, автоматизації та стандартизації ручних процедур; створення календаря та нагадування про терміни подій кримінального процесу; автоматизованої підготовки звітів; міжвідомчої інтеграції документів в електронному форматі; аудиту конкретних подій і порушень у процесі розслідувань. На їх виконання, за інформацією від держателя системи (НАБУ), «іКейс» включає, зокрема, такий функціонал: онлайн-обмін документами між визначеними КПК України посадовими особами – детективами, слідчими та судьями з цифровим підписом; онлайн-доступ учасників процесу до матеріалів кримінальних проваджень; надання електронних документів підозрюваним, свідкам та їхнім представникам; електронне управління досудовим розслідуванням, модифікація його відповідно до законодавства; автоматизоване заповнення шаблонів процесуальних документів (розроблено понад 200 таких шаблонів); календар завдань і автоматизоване надсилання нагадувань про терміни закінчення процесуальних дій; інтеграція обміну документами з усіма наявними в учасників процесу документообігами («Д-3», «Трембіта», «АСКОД», «Мегаполіс»); обмін даними з реєстрами ЄДРР Офісу Генерального прокурора та ЄДРСР Державної судової адміністрації України; оперативний

аналіз управлінських даних кримінального процесу та статистичних звітів [14, с. 11–12].

Ще одним напрямом для цифровізації, окрім кримінальної процесуальної діяльності прокуратури, виділяється кадрова робота – розробка та впровадження електронної системи управління кадрами (e-HRM). На сьогодні вже завершено підготовку генерального дизайну та детальних функціональних специфікацій для електронної системи кадрового управління, що може бути використано при розробці моделі управління персоналом органів прокуратури України, а також при розробці технічного завдання на створення автоматизованої системи підтримки і розвитку системи управління персоналом та її окремих функцій [15, с. 6]. При цьому окреслено вимоги для розробки або постачання системи e-HRM в органах прокуратури (загальні функціональні, а також системні вимоги до програмного забезпечення, що включають вимоги до архітектури, вимоги до надійності та продуктивності, вимоги до безпеки та міграції даних); надано характеристику об'єкту автоматизації, поточних робочих процесів управління персоналом та інформаційних потоків тощо.

Висновки. В цілому, не зважаючи на позитивні тенденції в цифровізації організації та діяльності прокуратури, існує необхідність підвищення узгодженості дій в рамках відповідних стратегій, приміром на сьогодні в САП, як структурному підрозділі Офісу Генерального прокурора функціонує інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування «iКейс» та водночас органами прокуратури продовжується робота над формуванням концепції нової єдиної електронної системи управління кримінальними провадженням [16]. Вочевидь дане питання потребує збалансованого вирішення.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації з дотримання засад реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку: затверджено наказом Державного агентства з питань електронного урядування України від 09 квітня 2019 року № 24 «Про забезпечення реалізації деяких питань цифрового розвитку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0024883-19#Text>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.

3. Глинська Н. В. Цифровізація та цифрова трансформація кримінального провадження: питання термінології. Omul, criminologia, știința, Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023, Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a, Vol. 1, pp. 268–272.
4. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки: затверджено наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року № 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затверджено наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n11>.
7. Про утворення робочої групи з розробки заходів щодо запровадження електронного кримінального провадження: наказ Генерального прокурора України від 13 березня 2018 року № 41. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=204339.
8. Про впровадження в промислову експлуатацію та забезпечення функціонування інформаційної системи «Система електронного документообігу органів прокуратури України»: наказ Генерального прокурора України від 28 грудня 2018 року № 266. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=205780.
9. Тимчасова інструкція з діловодства в органах прокуратури України: затверджено наказом Генеральної прокуратури України від 12 лютого 2019 року № 27. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215255.
10. Про створення міжвідомчої робочої групи з питань запровадження електронного кримінального провадження: наказ Генерального прокурора від 21 лютого 2020 року № 104. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/1_nakaz_104_vid_21_02_2020.docx.
11. Про створення міжвідомчої робочої групи з питань запровадження електронного кримінального провадження: наказ Генерального прокурора від 12 січня 2021 року № 2. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210920.
12. Тимчасове положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс»: затверджено наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора від 24 листопада 2021 року № 164/378. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=214899.

13. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «іКейс»: наказ Тимчасово виконуючого повноваження Директора Національного антикорупційного бюро України, Генерального прокурора, Голови Ради суддів України, Голови Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року № 175/390/57/72. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=215240.
14. Білецький А., Цапок М. Правові аспекти введення електронної системи управління кримінальними провадженнями (e-Case Management System) у кримінальний процес щодо корупційних правопорушень. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 32 с.
15. Гапич О. Генеральний дизайн та детальні функціональні специфікації для електронної системи кадрового управління в органах прокуратури: звіт 2.1, редакція 2.23, 2021. 108 с.
16. Розробка системи електронного кримінального провадження для Офісу Генерального прокурора. Липень 2022. CIVITTA. Alkalon. EUAM Ukraine. 14 с.

Подкопаєв Сергій Васильович

*доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем кримінального процесу та судострою
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України*

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ¹

У більшості країн органи прокуратури виступають гарантами законності та безсторонності кримінального переслідування, забезпечуючи тим самим певну соціальну стабільність. Застарілі паперові форми взаємодії прокуратури з органами правопорядку, стороною захисту та судом у кримінальному провадженні перезавантажують існуючу систему та роблять її менш ефективною. В статті звертається увага на необхідність удосконалення правового регулювання цифровізації органів прокуратури, а також

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401)

виокремлюються основні завдання, на виконання яких має бути спрямована цифровізація діяльності органів прокуратури в Україні.

Ключові слова: прокуратура, прокурор, цифровізація, електронне кримінальне провадження

In most countries, prosecutor's offices act as guarantors of the legality and impartiality of criminal prosecution, thus ensuring a certain social stability. Outdated paper forms of interaction of the prosecutor's office with law enforcement agencies, the defense and the court in criminal proceedings overload the existing system and make it less effective. In the article attention is drawn to the need to improve the legal regulation of the digitalization of the prosecutor's office, and the main tasks to which the digitization of the activities of the prosecutor's office in Ukraine should be carried out are highlighted.

Keywords: prosecutor's office, prosecutor, digitalization, electronic criminal case

Статтю підготовлено на виконання фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні» (№ державної реєстрації в УкрІНТЕІ: 0121U114401).

Постановка проблеми. Актуальність цифрової трансформації прокуратури України та організації її діяльності обумовлена загальними процесами цифровізації, що проникають у всі сфери суспільного життя. При цьому технічний прогрес та масова доступність сучасних технологій з одного боку породжують зростання кіберзлочинності, а з іншого дозволяють оптимізувати кримінальну процесуальну діяльність уповноважених суб'єктів [1, с.25, 29]. До того ж в ситуації існуючого військового протистояння на території країни, в той час коли: а) виключається можливість оперативного вивчення матеріалів кримінального провадження, дослідження формальних вимог до оформлення процесуальних документів та дотримання необхідних процесуальних вимог; б) складними, а інколи й неможливими залишаються координація роботи великих груп слідчих та прокурорів у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів чи дослідження ефективності діяльності як окремих працівників, так і сформованих за напрямками роботи груп, а також відслідковування строків та якості виконання поставлених завдань, аналіз перспективності кримінальних проваджень з позиції подальшого обвинувачення в судах, саме цифровізація кримінального провадження має розглядатися як необхідна умова ефективного функціонування прокуратури.

Проте, ще до початку введення військового стану, запровадження системи електронного кримінального провадження та інших актуальних інформаційних технологій визначено в якості одного із завдань у Стратегії розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затвердженій наказом Генерального 16.10.2020 р. №489. Фактично це стратегічний пріоритет розвитку прокуратури, що розглядається в контексті «удосконалення методів і заходів забезпечення високого рівня якості реалізації консти-туційних функцій прокуратури» (п. 2.1.2. Стратегії) [2].

Прокуратура і прокурори в Україні та в більшості інших країн, віді-грають надважливу роль в кримінальному судочинстві. Як про це зазна-чається у п. п. 1–3 Рекомендації R (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі криміналь-ного правосуддя прокурори є представниками органів державної влади, які від імені суспільства та в інтересах держави гарантують застосуван-ня закону, коли його порушення веде до кримінальних санкцій, врахо-вуючи як права осіб, так і необхідну ефективність системи криміналь-ного судочинства (п. 1). Це означає, що прокурори самі застосовують закон і стежать за його застосуванням. В усіх системах вони: приймають рішення про порушення і продовження кримінального переслідування; підтримують кримінальне обвинувачення в суді; подають апеляції на судові рішення (п. 2). Крім того, у деяких системах кримінального судочинства прокурори також: реалізують національну політику щодо протидії злочинності, пристосовуючи її, за необхідності, до регіональ-них та місцевих особливостей; проводять, керують чи здійснюють на-гляд за слідством; стежать за тим, щоб потерпілі отримували необхідну допомогу; розглядають альтернативи кримінальному переслідуванню; тощо (п. 3) [3].

Тобто в Україні, як і в інших європейських країнах прокуратура є ключовим суб'єктом кримінальної юстиції, гарантом безсторонності, законності та обґрунтованості кримінального провадження. Однак ді-яльність прокуратури в кримінальному процесі здебільшого «зачинена» [4, с. 11–12], а взаємодія з іншими органами правопорядку відбувається головним чином у паперовому вигляді, що перешкоджає забезпеченню належного рівня контролю та координації їх діяльності.

Так само в Україні, незважаючи на впровадження системи електро-нного документообігу органів прокуратури (ІС «СЕД») ще наприкінці 2018 року [5], значна кількість документів опрацьовується у паперово-

му вигляді, що негативно позначається на ефективності роботи прокурорів, особливо в кримінальному провадженні.

Враховуючи територію та особливості військового стану, документообіг у кримінальному провадженні займає багато часу. Крім того, це може негативно позначатися на конфіденційності інформації. Дані обставини викликають гостру потребу повної цифровізації діяльності прокуратури в Україні. При цьому варто зауважити, що цифровізація прокуратури пов'язується не лише з упровадженням e-CASE управління та переведенням окремих процесуальних відносин у систему електронного документообігу чи то з розробкою та впровадженням електронної системи управління персоналом (e-HRM), тобто не обмежується використанням цифрових технологій, але й, і це важливо, вона має характеризуватися зміною культури та способу мислення правозастосувачів, набуттям ними цифрової компетентності; формуванням нових способів і принципів цифрової взаємодії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження цифрових технологій у сфері кримінального правосуддя загалом та в діяльність прокурора, зокрема, дедалі більше привертає уваги науковців і практиків. Діджиталізація навіть визнається однією з основних тенденцій розвитку українського кримінального провадження [6, с. 253, 336–357].

Незважаючи на полярність думок з приводу розгляду цифровізації як завершення традиційного кримінального процесу або ж навпаки як такої, що не несе в собі глобальних змін, у будь-якому випадку цифровізація кримінального провадження обумовлена передусім потребою вдосконалення досудового розслідування та розгляду кримінальних проваджень (справ), що може суттєво полегшити діяльність суду, прокуратури та органів правопорядку [7].

І хоча на початку запровадження цифрових технологій до сфери кримінального провадження сприймалося вченими і правозастосовниками з обачністю, насторогою, то зараз ніхто не заперечує необхідність цифрової трансформації всіх галузей права, зокрема й кримінального процесуального [8, с. 375].

Окремі питання використання цифрових технологій в кримінальному провадженні розглядалися низкою вітчизняних дослідників таких, як: В. Білоус, В. Бірюков, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, О. Колотило, Т. Михальчук, Т. Павлова, А. Рибченко, С. Чернявський, С. Шаренко та іншими. При цьому монографічних досліджень, присвячених проблемам цифровізації кримінального провадження дещо менше.

Варто виділити роботи Д. Літкевича (Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі, 2020), Д. Лученка, О. Капліної, В. Настюк та ін. (Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства, 2022), А. Скрипника (Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні, 2022).

Особливий інтерес представляє вивчення цифрових інформаційних платформ у цій сфері та, крім того, цифровізація прокурорської діяльності стала предметом досліджень, зокрема в наукових роботах А. В. Столітнього [9].

Не дивлячись на це, правовий механізм цифровізації діяльності органів прокуратури залишається спірним та потребує відповідних досліджень.

Мета статті. Як ключову мету дослідження пропонується встановити основні напрямки вдосконалення правового механізму цифровізації діяльності органів прокуратури у кримінальному процесі, яка дозволила б повною мірою реалізувати всі переваги науково-технічного прогресу, при збереженні та захисті основних кримінально-процесуальних цінностей, а також цінностей правової держави та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняний кримінальний процес визначає прокурора процесуальним керівником досудового розслідування. При цьому лише комплексне дослідження міжнародних стандартів організації та діяльності прокуратури та стандартів правосуддя в сукупності при всебічному вивченні теоретичних розробок дозволить сформулювати основні елементи механізму цифрової трансформації вітчизняного кримінального процесу та ролі прокурора у реаліях сьогодення, що змінюються. В якості основних питань, які розкривають заявлені проблеми, необхідно встановити взаємозв'язок між існуючою моделлю прокурорської діяльності і впровадженими в кримінальний процес цифровими технологіями. Іншим важливим завданням є встановлення кореляції між цифровими технологіями та базовими цінностями, що визначають структуру всього процесу кримінального правосуддя. Вирішення цієї проблеми має виявити ті зміни, які мають лише технічний характер і не торкаються самого підґрунтя кримінального процесу, а також визначити справді суттєві аспекти, які впливають на сутність усієї кримінальної процесуальної діяльності. Так само слід визначити якість існуючої моделі участі прокурора у кримінальному судочинстві та визначити основні шляхи її вдосконалення за рахунок цифровізації.

Зазначене обумовлює розробку та затвердження Концепції цифровізації (цифрової трансформації) прокуратури в Україні, яка б визначала основні цілі, завдання, принципи та напрями впровадження цифрових технологій в роботу органів прокуратури, а також механізми її реалізації та очікувані результати. В межах реалізації цієї Концепції необхідно створити цифрову інфраструктуру, що характеризується підвищеною безпекою, формуванням умов, що дозволяють оперативно реагувати на зміни пов'язані з розвитком інформаційних технологій. При цьому реалізація Концепції має передбачати впровадження платформи, яка забезпечить єдину систему міжвідомчої електронної взаємодії для прискорення та автоматизації відповідних процесів.

Крім того, вивчення правових механізмів цифровізації тих чи інших видів державної діяльності має враховувати історичний аспект. Науково-технічна революція, що відбулася в минулому столітті, є найбільш значущою за історію людства. Однак законодавчі реакції на зміни соціальних відносин залишалися досить стриманими. Юридичною наукою такі зміни оцінювалися через призму сталих підходів та не сприймалися як те, що принципово змінює всю доктрину кримінального судочинства. Тобто мова йшла про локальну оптимізацію процесуальної форми, що лише сприяло розвитку класичної системи кримінального правосуддя, але не спричиняло їй будь-яких загроз, у тому числі базовим доктринальним підходам. Лише ретельно виважений підхід до впровадження цифрових технологій дозволить не нашкодити, а покращити кримінальне судочинство та зберегти досягнутий рівень гарантій прав людини. У зв'язку з цим на сьогодні зарано говорити про те, що цифрові технології обумовлюють створення нового типу кримінального правосуддя.

Впровадження цифрових технологій у кримінальний процес можна умовно розділити на низку відносно самостійних напрямів. Передусім це відмова від традиційної форми кримінального провадження та переведення всіх проваджень в електронне середовище. Органам прокуратури має відводитися ключова роль у протидії злочинності, адже саме прокурор координує діяльність правоохоронних органів, забезпечує їх ефективну взаємодію, яка безпосередньо пов'язана з використанням сучасних цифрових технологій. Переведення кримінального провадження на цифрову платформу дозволить прокурорам якісно здійснювати свої повноваження на новому рівні.

Цифровізація всіх сфер суспільного життя істотно впливає на процес досудового розслідування, виявлення злочинів і вирішення кримінальних справ по суті. При всій значущості такої цифровізації слід визнати, що вона не впливає на базові цінності та основи кримінального правосуддя. Зміни не повинні впливати на статус учасників кримінального процесу, применшувати значимість статусу слідчого, прокурора, судді, не мають створювати нову систему принципів та не повинні визначати нову мету всієї кримінальної процесуальної діяльності.

Інший напрям, якому слід приділяти увагу, це реалізація одного з основних прав людини в демократичній державі – право на доступ до правосуддя. Методи комунікації особи з державою є вкрай важливим питанням у контексті цифровізації діяльності прокуратури та загалом усіх кримінальних проваджень. Ця обставина актуалізує необхідність удосконалення чинного законодавства з урахуванням як потреб у вдосконаленні та полегшенні роботи прокурорів та органів прокуратури, так і потреб суспільства та людини.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що створення повноцінного правового механізму цифровізації діяльності органів прокуратури в Україні має бути спрямоване на вирішення щонайменше наступних основних завдань, а саме забезпечення: а) можливості ефективної та простої взаємодії з органами правопорядку, координації їх діяльності при розслідуванні злочинів та здійсненні кримінального переслідування; б) гласності для громадськості про перебіг розслідування та здійснення кримінального переслідування відповідно до балансу інтересів особи та забезпечення таємності конфіденційної інформації; в) ефективної взаємодії зі стороною захисту, включаючи ефективне інформаційне забезпечення.

Це вимагає ухвалення нормативного правового акту, що регулює створення єдиної цифрової платформи під контролем органів прокуратури, з урахуванням провідної та координуючої ролі органів прокуратури у кримінальному процесі та прокурорів, як процесуальних керівників досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Глинська Н. В., Клепка Д. І. Цифровізація кримінального провадження: сучасні аспекти концептуалізації. Ч.1. Питання боротьби зі злочинністю. 2022. №43. Т. 1. С. 24–42.

2. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки: затверджено наказом Генерального прокурора 16 жовтня 2020 року № 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki>.
3. On the role of public prosecution in the criminal justice system: Recommendation R (2000)19 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 6 October 2000 and Explanatory Memorandum. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016804be55a.
4. Gonzalez E. Features prosecution Using the Power of Prosecutors to Drive Reform. *Criminal Justice*, 34 (3), 2019. URL: https://www.americanbar.org/groups/criminal_justice/publications/criminal-justice-magazine/2019/fall/using-power-prosecutors-drive-reform/.
5. Про впровадження в промислову експлуатацію та забезпечення функціонування інформаційної системи «Система електронного документообігу органів прокуратури України»: наказ Генерального прокурора України від 28 грудня 2018 року № 266. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&c=download&file_id=205780.
6. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія за ред.: І. Гловюк, Н. Лашук. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.
7. Cordella A., Contini F. Digital Technologies for Better Justice. 2020. 101 p. URL: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Digital-Technologies-for-Better-Justice-A-Toolkit-for-Action.pdf>.
8. Демура М. До питання про цифрову трансформацію кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск №2. С.374–381.
9. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 648 с.

Попович Ольга Станіславівна

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального права

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ОХОРОНА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ВІД
ТЕРОРИСТИЧНИХ ЗАГРОЗ**

У статті висвітлюються загальні аспекти кримінально-правової охорони національної безпеки України в умовах поширення терористичних

загроз. Розкриваються особливі риси національної безпеки. На сьогоднішній день, в умовах поширення терористичних загроз, залишається низка актуальних проблем щодо кримінально-правової охорони національної безпеки України що насамперед пов'язано зі здійсненням протягом останніх двох років суттєвим удосконаленням українського нормативно-правового регулювання безпекових питань.

Ключові слова: Національна безпека, кримінально-правова охорона, терористичні загрози

The article highlights the general aspects of the criminal law protection of the national security of Ukraine in the conditions of the spread of terrorist threats. Special features of national security are revealed. To date, in the conditions of the spread of terrorist threats, there remain a number of urgent problems regarding the criminal-legal protection of the national security of Ukraine, which is primarily related to the significant improvement of Ukrainian regulatory and legal regulation of security issues carried out over the past two years.

Keywords: National security, criminal law enforcement, terrorist threats

Постановка проблеми. Тривалий час дослідники вивчають питання кримінально-правової охорони національної безпеки України від кримінальних правопорушень у виді терористичного акту. Однак життя й наука стрімко розвиваються, потрібно своєчасно робити підтвердження або уточнення тих чи інших досягнень, доробок шляхом доповнення чи іншої зміни, якщо на це існує соціальне та/або наукове «замовлення». Ураховуючи сучасний стан боротьби з терористичними актами, що мають тенденцію до поширення й модернізації як в Україні, так і у світі, така потреба існує. При цьому вже отримані науковцями здобутки про предмет пізнання – кримінально-правову охорону національної безпеки України від терористичного акту, що досліджується в цій праці, слід аналізувати, синтезувати з переглядом певних позицій, а також з їх поширенням чи поглибленням, шляхом попереднього окреслення концептуальних основ наукових розвідок з наступним їх упродовженням. Для досягнення належного рівня наукових досліджень необхідним є виокремлення та розв'язання загальнотеоретичних і методологічних проблем пізнавальної діяльності. Причому такі основи дослідження не є чимось ustalеним, створеним назавжди і на всі випадки вивчення предмета дослідження. Вони перевіряються, оновлюються, доповнюються, поглиблюються в процесі наукових пошуків. У науці крапку ставити можна

виключно у випадку аксіоми, яка не потребує нового аналізу, тому що є загальновизнаною, а час і зміна просторових показників не впливають.

Терористичні акти стають невід’ємною частиною політичних і економічних процесів в усьому світі. Тероризм представляє загрозу громадській і національній безпеці, із поодиноких проявів перетворюється в масове явище, при цьому ускладнюється характер вчинюваних дій, зростає нестандартність і жорстокість терористичних актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової охорони національної безпеки України загалом та терористичні акти зокрема є предметом наукового інтересу багатьох науковців, зокрема: В. Ф. Антипенко, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, В. П. Ємельянов, І. І. Митрофанов, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Р. С. Орловський, М. І. Панов, Є. О. Письменський, О. Є. Радутний, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, С. А. Трофімов, В. І. Тютюгін та ін. Однак окремого наукового дослідження, незважаючи на значну увагу вчених до теоретичних і законодавчих проблем тероризму ще не було. Від часу набрання чинності КК України 2001 р. терористичний акт як соціальне явище, що досліджується в площині кримінально-правової охорони національної безпеки України, а його вивчення здійснювалось або у зв’язку з вирішенням більш широкої за змістом проблематики, зокрема тероризму, або дещо вузької – окремих терористичних та інших кримінальних правопорушень чи їх поєднань.

Метою статті є дослідження впливу такого явища сучасного суспільного і політичного життя як тероризм на стан забезпечення кримінально-правової охорони національної безпеки держави.

Терористичні загрози є найбільш суспільно небезпечними для національної безпеки нашої країни, однак українське законодавство стосовно національної безпеки поступово удосконалюється, 5 березня 2019 р. Указом Президента України затверджено Концепцію боротьби з тероризмом в Україні [1] а Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. – Стратегію національної безпеки України [2]. Крім того, вже є певні результати дискусії науковців і практиків щодо Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. [3].

Останнім часом імовірність поширення тероризму в Україні набуває загрозового характеру, чому сприяють: а) активізація в Україні сепаратистських рухів та провокування таких настроїв у місцях компактного

проживання національних меншин; б) агресивні дії Російської Федерації відносно України, у тому числі в Азово-Чорноморському регіоні; в) наявність на території України великої кількості найбільш уразливих об'єктів можливих терористичних посягань; г) зростання рівня злочинності, пов'язаної з незаконним обігом вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових і отруйних речовин та інших засобів масового ураження; д) посилення інтересу до України з боку міжнародної організованої злочинності у сферах незаконної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, контрабанди зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів, відходів біологічних та хімічних речовин, ядерних матеріалів; е) внутрішні міграційні процеси, в тому числі спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, а також заострення міграційної кризи у світі [1].

Терористичні загрози, що постали перед Україною, як це зазначено в Концепції боротьби з тероризмом, вимагають удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом. І відповідні зусилля повинні спрямовуватися на впровадження дієвих механізмів усунення (локалізації) терористичних ризиків для об'єктів можливих терористичних посягань, що органічно поєднуюватимуть політичні, правові, організаційні, інформаційні, соціальні, контррозвідувальні, розвідувальні, оперативно-розшукові, режимні, фінансові й інші заходи [1].

Водночас залишається низка актуальних проблем щодо кримінально-правової охорони національної безпеки України в умовах поширення терористичних загроз.

Науковці в своїх публікаціях поняття «національна безпека» відносять до інтегративних, міждисциплінарних, багатоаспектних, оскільки це поняття має велику кількість вимірів та аспектів, різниця між якими полягає, зокрема, й у відповідних позиціях, з яких розглядається це питання, оскільки навіть за наявності принципових узгоджень щодо методології та системи світогляду помітні розбіжності в баченні сутності та змісту національної безпеки у науковців, працівників органів державної влади тощо.

Уважають, що вперше дефініцію «національна безпека» застосували в США (причому не як правову, а як зовнішньополітичну категорію) у 1904 р. під час оголошення тодішнім президентом США послання до Конгресу, у якому в інтересах національної безпеки обґрунтовувалося приєднання зони Панамського каналу. До слова, американська кон-

цепція національної безпеки передбачала розгляд останньої як частини національних інтересів [4].

В. О. Антонов і А. Г. Мосейко особливими рисами національної безпеки називають: незалежність – здатність держави здійснювати незалежну внутрішню й зовнішню політику відповідно до своїх національних інтересів, самостійно вирішувати питання свого державного устрою, розпоряджатися власними національними ресурсами, усувати залежності, що є загрозою державному суверенітету, установлювати й розвивати рівноправні відносини з іншими країнами; стійкість і стабільність – забезпечення міцності, надійності та збалансованого функціонування всіх підсистем суспільства, створення системи національної безпеки, яка здатна витримувати, стримувати й нейтралізувати впливи дестабілюючих внутрішніх та зовнішніх чинників, вчасно реагувати на них, а також здатність підтримувати баланс інтересів між державами на міжнародній арені, захищати власні інтереси в разі необхідності; здатність до саморозвитку прогресу – усунення перешкод динамічному розвитку держави, суспільства й особи, створення сприятливого клімату для здійснення постійної модернізації, удосконалення та розвитку потенціалу країни [5].

Законодавче визначення поняття національної безпеки наводиться у однойменному Законі України «Про Національну безпеку України», за яким під даним терміном розуміють захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, а «національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян». Причому формулювання поняття «національна безпека України» за своїм змістом відрізняється від понять «державна безпека» (останнє означає «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» (п. 4 ст. 1 зазначеного Закону)) і «воєнна безпека». Дефініція «воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» наведена в п. 2 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України».

Український законодавець поняття «національна безпека України» визначає з послідовним урахуванням двох ключових соціальних феноменів— «національні інтереси», що, у свою чергу, розкривається за допомогою терміна «національні цінності». Такий підхід віддзеркалює значення для національної безпеки інтересів і цінностей, визнаних у суспільстві, які обумовлюють головні напрями державної політики, зокрема, з питань боротьби з терористичними загрозами.

Поняття «кримінально-правова охорона національної безпеки України» і «національна безпека України як об'єкт кримінально-правової охорони» знаходяться в тісному взаємозв'язку, причому друге є ключовим для першого поняття [6]. «Кримінально-правова охорона національної безпеки України» як правова конструкція є більш широкою за змістом, аніж такий вид безпеки, як об'єкт кримінально-правової охорони. Таку правову конструкцію, що відображає зміст відповідного поняття, можна представити на декількох рівнях правового аналізу: а) як реальне багатаспектне явище, що відбувається в дійсності, а також б) як формалізовану форму цього явища при її закріпленні в законодавчих та інших нормативно-правових актах, насамперед у КК. І в першому, і в другому випадках кримінально-правову охорону національної безпеки України, виходячи з предмета науки кримінального права і завдань КК, доцільно розглядати в декількох секторальних напрямках, а саме: за напрямками підготовки, регламентації та реалізації кримінально-правових заходів щодо такої охорони. Це: 1) кримінально-правова політика у сфері охорони національної безпеки України, зокрема, з такими формами її реалізації, як криміналізація певних діянь, що посягають на національну безпеку України як об'єкт кримінально-правової охорони та пеналізацію цих діянь як кримінальних правопорушень; 2) науково-дослідна діяльність з вирішенням на науковому (науково-прикладному) рівні проблем кримінально-правової охорони національної безпеки України; 3) формування на науковому і визнання на державному рівнях сучасної доктрини національної безпеки України, зокрема з питань боротьби з терористичними загрозами; 4) законотворча діяльність у цьому напрямі з підготовкою й прийняттям відповідних законів і підвищенням їх якості та ефективності; 5) правозастосовна діяльність щодо офіційної кваліфікації кримінальних правопорушень проти національної безпеки України, зокрема передбаченого ст. 258 КК, та забезпечення призначення законного й справедливого покарання за вчинення таких правопорушень і недо-

пушення випадків притягнення до кримінальної відповідальності невинних осіб; 6) національна безпека України як навчальна дисципліна в процесі підготовки юристів з охопленням питань щодо терористичних актів та інших терористичних загроз; 7) правовиховна діяльність, що повинна бути спрямована на підвищення рівня правосвідомості населення, а також осіб, які є працівниками правоохоронних і судових органів, політиків тощо. Цей напрям забезпечення кримінально-правової охорони національної безпеки України мають реалізовувати всі суб'єкти суспільства, насамперед ті, які зобов'язані це здійснювати за своїми професійними обов'язками й політичним статусом.

Терористичні загрози є найбільш суспільно небезпечними для національної безпеки нашої країни. І вивченню цього питання приділяється певна увага вченими й практиками. Водночас у науково-правових публікаціях загальні кримінально-правові проблеми національної безпеки України в умовах поширення терористичних загроз висвітлюються дещо епізодично, наприклад, у зв'язку з дослідженням більш широкій проблематики або більш вузької – у межах кримінально-правової охорони основ національної безпеки України чи громадської безпеки або у зв'язку з пізнанням проблем кримінально-правової охорони національної безпеки України щодо іншого злочину.

Терористична діяльність стає не лише потужним гальмом на шляху подальших цивілізаційних світових процесів, а й серйозною загрозою існуванню людства.

Забезпечення Національної безпеки нашої держави неможливо здійснювати, не беручи до уваги загрозу тероризму. Його руйнуюча сила здатна заподіяти велику шкоду не тільки окремим членам або навіть верствам населення, але й, на чому постійно наголошувалося, національній безпеці України. З огляду на це, першочерговим завданням є розробка теоретико-правових та стратегічних питань боротьби з тероризмом.

Список використаних джерел

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 05.03.2019 року «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні»: Указ Президента України від 05.03.2019 № 53/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019>.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ

Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

4. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. Вісн. ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52

5. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. С. 283–284; Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. Вісн. ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2019. Вип. 2 (86). С. 48.

6. Демидова Л. М., Назарчук В. В. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: кримінальна відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації: монографія / за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків: Право, 2019. С. 64–65.

Наукове видання

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
за результатами досліджень у 2022 р.**

Відповідальні за випуск: *С. С. Шрамко, М. С. Кисельова*

Видається в авторській редакції

Електронне наукове видання

Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до поширення через мережу Інтернет 30.01.2023.

Відповідає формату друкованого видання 60×84/16. Гарнітура Times.

Обл.-вид. арк. 6.

Вид. № 3213

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

вул. Чернишевська, 80, м. Харків, 61002, Україна

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011